

**DIE MOORD OP DERDEPOORT
25 NOVEMBER 1899
NIE-BLANKES IN OORLOGSDIENS**

I

DIE GEBRUIKMAKING VAN NIE-BLANKES DEUR DIE BOERE IN OORLOGSTYD

Dwarsdeur die geskiedenis het die Boere in tye van oorlog die ongeskrewe wet gehandhaaf, dat daar vir die nie-blanke geen plek in die gelede van die aktiewe strydkragte bestaan nie.

Verskillende redes vir hierdie opvatting kan in die verband aangevoer word. Allereers geld die tradisionele opvatting ten opsigte van die rasseverhouding, 'n opvatting wat ongetwyfeld ook versterk is deur die getalleverhoudings en die natuurlike vyandigheidsverhouding tussen blank en nie-blank. Waar wel van die dienste van nie-blankes in oorlogstyd gebruik gemaak is, moet dit toegeskryf word aan die noodsaaklikheid om die nie-blanke hoofsaaklik as 'n nie-bewapende helper in te span om aanvullende werksaamhede te verrig, ten einde die gewapende Boer vry te stel om sy volle aandag aan die taak as veggende te kan wy.

In die Haagse Konvensie, waarin die verhouding tussen oorlogsvoeerende partye op internasionale grondslag gereël is, is geen bepaling ten opsigte van die gebruikmaking van nie-blankes vermeld nie. Andersyds word dit deur die internasionale- en gewoontereg afgekeur. In laasgenoemde word wel 'n duidelike verskil gemaak tussen die aanwending van onbeskaafdes in 'n oorlog tussen beskaafdes, om onnodige wreedhede te voorkom¹.

Indien 'n gedissiplineerde optrede van nie-blankes in oorlogstyd verwag kan word, dan kan die gebruik van hulle vir oorlogsdoeleindes weliswaar nie sommer uit beginsel afgekeur word nie. Die juistheid van die opvatting is ewenwel, waar dit die Tweede Vryheidsoorlog betref, deur kapt. Ram en lt. Thomson in hul beskouings as militêre waarnemers, oor en oor beklemtoon².

Met betrekking tot rasseverhoudings, bewys ons geskiedenis dat in die meeste gevalle die Boer en die naturel erfvyande was. Stamme wat bevriend met die Boere was, was gering in aantal en onder hulle was daar nog die wat noodgedwonge in vrede met die Boere gelewe het. Byna instinktief was die Boer dus voortdurend bewus van die gevaar om naturelle te bewapen³.

Hierdie gevoel is versterk deur die feit dat in 1899 ongeveer drie blankes per vyf vierkante myl in Suid-Afrika aangetref is, teenoor minstens drie nie-blankes op een vierkante myl. Voor die oorlog was daar in die Z.A.R. 289,000 blankes woonagtig, teenoor 755,000 nie-blankes, terwyl die verhouding vir die O.V.S. en Kaapkolonie onderskeidelik 78,000 teenoor 130,000 en 382,000 teenoor 1,158,000 bedra het. Hierby kan nog gevoeg word dat sowel die nie-blanke bevolking van Natal, Swaziland, Basoetoland, Betsjoeanaland en die gebiede noord van Transvaal, die getalleverhouding ten opsigte van die blanke nog ongunstiger gemaak het⁴.

In die lig van bostaande statistiese gegewens is dit dus ondenkbaar dat die Boer ooit daaraan sou gedink het om die nie-blanke te bewapen om die stryd teen 'n blanke moondheid te help voer.

Hoe ingewortel hierdie standpunt by die Boere was, kan reeds in die houding van kmdt.-genl. Andries W. J. Pretorius gesien word, toe hy op die vooraand van die Sandrivierse Konvensie, die moontlikheid verwerp het

om Zoeloes en Basoeto's teen die Britte te gebruik. 'n Meer resente voorbeeld is genl. L. Botha se standpunt tydens die Vredeskonferensie te Versailles, 1919, toe hy die beginsel wou invoer om nie inboorlinge teen Europese moondhede in koloniale gebiede in Afrika te gebruik nie⁵.

Met betrekking tot die gevoelens wat omtrent dieselfde vraagstuk in die harte van die Boere was, is ons sowel deur kmdt. S. P. Grobler as deur 'n vreemdeling, die Nederlandse attaché C. J. Asselbergs, ingelig. Kmdt. Grobler het die Boerestandpunt oorduidelik gestel toe hy verklaar het dat die gebruik van nie-blankes teen 'n blanke vyand, met die oog op Suid-Afrikaanse toestande en verhoudings, ten strengste afgekeur moet word en daaraan toegevoeg „ . . . *God beware Zuid-Afrika voor een oorlog met gekleurde hulp van een of beide zijden.*” Attaché Asselbergs het in dieselfde verband onder meer verklaar dat 'n blanke wat in Suid-Afrika woon en die geaardheid van die nie-blanke ken, nooit sy toevlug tot daardie hulp in 'n stryd teen blankes sal neem nie⁶.

Wat wel gebeur het is dat die Boere by die uitbreek van die oorlog betroubare stamme bewapen het om onbetroubare stamme in toom te hou, om op dié wyse nie alleen veiliger toestande aan die blanke tuisfront te skep nie, maar ook om meer burgereenhede te kan vrystel om elders gebruik te word⁷.

Hieruit blyk die belangrikheid van die utiliteitsbeginsel as faktor in verband met die gebruikmaking van die nie-blanke in oorlogstyd, waarvan die waarde nie oorskakel kan word nie. Waar die naturel wel deur die Boer gebruik is, was dit suiwer 'n beginsel van nuttige aanwending⁸.

Op die wyse kon, sonder dat die voortbestaan van die Boerevolk in die drang gekom het, die nie-blanke op 'n nuttige, vreedsame wyse deur die Boere aangewend word om sy oorlogspoging te versterk. Ander voorbeelde wat in dieselfde rigting dui, is die bewaking van die grense deur nie-blankes, die gebruik van hulle vir polisie-dienste, as spioene en as arbeiders vir die bou van versterkings of diens in die laers; 'n beginsel wat met betrekking tot die Z.A.R. onder meer duidelik neergelê is in Wet no. 20 van 1898 en Wet no. 21 van 1899 en daardeur op wetlike grondslag geplaas is⁹.

Met betrekking tot die eis van persoonlike dienste sonder vergoeding en die kommandering van goedere behorende aan die naturelle wat baie daartoe bygedra het dat die stemming onder die eie sogenaamde „makkafers” veel te wense oorgelaat het, word byvoorbeeld in Wet no. 20 van 1898 van die Z.A.R. die volgende aangetref: „*De kleurlingen die in staat zijn om in den krijg van dienst te zijn, kunnen opgeroepen worden om of persoonlijke dienst te doen of om bij te dragen tot de oorlogskosten, of om te werken op de plaatsen van de burgers die krijgsdienst doen.*” (Art. 28). Hierdie bepaling word verder versterk deur Wet no. 21 van 28 September 1899, waarin onder andere verklaar is: „*Aangezien de wenschelijkheid gebleken is strafbepalingen neer te leggen voor kleurlingen die, na opgeroepen te zijn om persoonlijke krijgsdienst te doen of te werken op de plaatsen . . .*” Met ander woorde die kleurlinge is slegs vir persoonlike diens of werkvolk en nie vir krygsdiens gebruik nie.*

In die Vrystaatse wet was die bepaling nie van krag nie, dog die wet het toegelaat „*woudlopende kleurlingen of die niet verhuurd zijn, te commanderen ter beschikking van eenigen burger, wanneer daartoe aangezocht wordt, tegen behoorlijke betaling, dog geen tien shillings per maand te boven gaande.*” (Art. 30)¹⁰.

* Onder „*kleurlingen*” is verstaan die „*persoon wiens vader of moeder behoort tot een der inboorlingrassen van Afrika of Azië tot in en met het vierde geslacht.*”

Uitgesonderd die in van opgelegde boetes, het die verdere kommandering van goedere van die naturelle sonder instruksie of opdrag van hoër gesag plaasgevind en kan as sodanig dus onder „roof” geklassifiseer of tuisgebring word, wat omrede die politieke gevolge daarvan, ten strengste af te keur was. Klagtes in die verband het nie uitgebly nie en die moontlikheid dat selfs berede polisie hulle hieraan skuldig gemaak het, was nie uitgesluit nie. Die gevolge van hierdie wanpraktyk was verreikend van aard, aangesien die naturelle daardeur geantagoniseer is; in so 'n mate selfs dat sommige kapteins in die noorde van Transvaal, oorweging daaraan geskenk het om 'n aanval teen die blankes te loods¹¹.

In watter ernstige lig die owerhede die kommandering van goedere van die naturelle beskou het, blyk duidelik uit 'n telegram wat deur die staatssekretaris van die landdros van Pietersburg ontvang is „. . . *Ik vermeen dat mijn reis de beste resultaten zal afwerpen, daar ik hun duidelijk gemaakt heb dat het onwettig nemen van hunne goederen door onverantwoordelijke personen gedaan is en niet de goedkeuring der Regering wegdraagt en ook geen order van het Goevernement was, zoodat zij dus niet moeten denken, dat het Goevernement zulks gedaan heeft.*” Voorts het hy aan hulle verduidelik „*dat personen die ongehoorde daden onder de kaffers gedaan hebben streng volgens de wet zullen behandeld worden.*”

Ook 'n woord van waarskuwing is deur hom aan alle offisiere gerig om „*volstreckt niets van de kaffers te laten afcommandeeren wat betreft paarden, wapens, ossen, slachtvee, enz. daar, wanneer zulks noodig is, zulks door middel van Landdrost en Commissarissen gedaan moet worden teneinde verdere onrust stoken onder die naturellen te voorkomen.*” Die skrywe is soos volg afgesluit: „*Verder aan de Indunas duidelik gemaakt, dat geen orders die niet, van den Commissaris en Landdrost komen, door hen behoeven te worden nagekomen en dat zij dadelijk by eenige onwettige handeling van eenig persoon rapport by den Landdrost moeten maken.*” Dit alles ten spyt „*hebben [zij] beloofd dit te zullen doen, verder dat zij steeds getrouw aan wet en orde gehoorzaam zullen zijn*”¹².

Van gewapende dienste vir oorlogsdoeleindes is ruim van naturelle gebruik gemaak, dog „. . . *niet tegen de Engelschen.*” So is met die aanvang van die oorlog vriendskaplikgesinde naturelle in die noorde van die Z.A.R. onder die wapen gebring ten einde vyandiggesinde en onbetroubare stamme te betuel en om so die detasjering van troepe in die rigting te besnoei¹³.

As nie-vegtendes is van naturelle op die verskillende oorlogstonele allereers gebruik gemaak om die stellings in staat van verdediging te bring, deur die grawe van slote, die bou van skanse en borswerings en ander terreinversterkings. So is byvoorbeeld met die oog daarop om Ladysmith onder water te sit, 'n dam met behulp van byna uitsluitlik naturelle-arbeid, deur die Kliprivier gebou. Baie van die stellings aan die Tugela en by Helpmekaar is deur naturelle in gereedheid gebring¹⁴.

Ook met die oog op baie ander werksaamhede in die laers soos die aanja en oppas van vee, bereiding van voedsel, polisie diens en so meer, was naturelle in die laers aanwesig¹⁵.

Voorbeelde van die opkommandering van naturelle vir die verrigting van persoonlike dienste blyk veelvuldig uit oorlogstelegramme. Laasgenoemde kan ook as maatstaf dien om die gees waarin die stelsel van kommandering van owerheidsweë gesien en aangepak is en die gesindheid wat dit by die naturelle gewek het, te weerspieël. So telegrafeer komm. Dahl, van Klipdam, op 11 Desember 1899 aan die Superintendent van Naturelle die volgende: „*Moet tot spijt melden ik thans niet in staat ben meer werk-*

*volk te zenden die hier reeds waren was ik verplicht aan burgers te geven en nu word geklaagd het Zoutpansberglager ook kort komt en ik daar dadelijk 100 moet sturen. Door onwilligheid van Pasbella en Malip ben ik ook kort gekomen. Ik had tewens verwacht Commissaris du Preez mij met 200 zou kunnen helpen van Blauwbergen Malaboch; maar heden vertelde hij mij Kebe zeer ongehoorzaam en ongewillig is en hem tot hede nog niet een kaffer heeft gegeven. En ook zal persoonlik weigeren te verskijnen*²¹⁶.

Op dieselfde dag gee A. D. W. Wolmarans, lid van die Uitvoerende Raad, wat na die insident te Derdepoort aan die wesgrens as gedeputeerde te velde aanwesig was, die Staatspresident die volgende ter oorweging: „ . . . ik denk het zal goed zijn dat ik die kaffers te Saulspoort uitbreng om op de plaats der burgers te Pretoria, Heidelberg of Bethal te gaan werken. Comdt. Steenkamp is hier, hij wil voorrijders en paardenwachters 100 hebben”²¹⁷.

Die Staatspresident kon hom nie met Wolmarans se voorstel vereenselwig nie en het geantwoord: „ . . . ik denk het een gevaarlike plan is om de kaffers van Linchwe te Saulspoort te ontwapenen en onder de Burgers op hunne plaatsen te verdeelen”²¹⁸.

Ook genl. Joubert het hierdie sienswyse met pres. Kruger gedeel: „Ik heb gezien het lasterlike telegram van Baden Powell . . . Het spijt mij dat het verwijt er in voorkomt van de behandeling of handelwijze met de kaffers. Mijn waarschuwing van het begin was geweest, laat de kaffers toch ongemolesteerd, maar het helpt niet, want hier moest men kafferbeesten hebben, om slachtvee, daar moest men kafferpaarden hebben voor dienst. Nu wil men alweer Saulspoortkaffers verdeelen voor dienstdoende, in stede van hen liever te vangen, in de tronk te plaatsen en over de lijn te zetten. Wil men hen rond en bont onder de menschen plaatsen, en zodoende de gelegenheid geven, om als zij het willen in een nacht een vreeslike moord rond en bont aan te richten.”²¹⁹

In Johannesburg het dit selfs gebeur dat daar, in teenstelling met die reël om slegs werklose naturelle op te kommandeer vir diens in die veld of op die plase, dikwels kombuisbediendes opgekommadeer is. „Terwyl ze even op straat zijn, worden ze opgepakt, naar het terrein van het Landbouwen Genootschap gebracht en van daar verzonden.”²²⁰

Aangesien die Regering gedurende die oorlog die beheer en ontginning van die goudmyne op homself geneem het, het dit noodwendig geïmpliseer dat ook vir hierdie doel aansienlike arbeidskragte benodig is, wat dan ook gedeeltelik deur middel van opkommandering verkry is²¹.

Benewens vermeldde persoonlike dienste deur opgekommadeerde naturelle verrig, is ook dikwels van laasgenoemdes vir bewakingsdienste gebruik gemaak. So is byvoorbeeld gedurende die oorlog die bewaking van Boereverbindingsslyne, geboue en ander eiendomme, gedeeltelik aan naturelle toevertrou. Somtyds is ook van naturelle vir die bewaking van ammunisieopslag- of -bergplekke in die laers gebruik gemaak. Die suksesvolle Britse aanslag op die Wasbankse brug in Natal gedurende die nag 8—9 Desember 1899, was toe te skryf aan ontoereikende en onbehoorlike bewaking, toevertrou aan enkele naturellewagte in diens van die spoorweë²².

Vervolgens vind ons dat naturelle deur die Boere as agterryers gebruik is. In laasgenoemde hoedanigheid het die naturel dan sy heer en meester op die gevegsfront gevolg en moes hy verskillende benodighede, soms selfs ook sy geweer en bandolier rondkarwei²³.

Soos reeds vroeër aangetoon, is naturelle ook deur die Boere vir spioena-

siedienste, byvoorbeeld vir die inwin van inligting, gebruik gemaak. Aangesien die woord „verkennen” baie selde gebruik is en byna altyd van „spionnen” in beriggewing in dié verband gebruik gemaak is, is dit moeilik om die spesifieke handeling te bepaal. Sodanige inwinning van inligting het meestal in die geheim geskied „want ongaarne werd openlijk over het gebruik van kaffers op dit gebied gesproken.”²⁴ Vandaar dan ook dat dit soms wil voorkom asof die Boere inderdaad nooit van dergelike dienste gebruik gemaak het nie. „Het is toch niet dan natuurlijk dat zij in de omstandigheden die er zich toe leenden dit wel degelijk hebben gedaan.”²⁵ Om die gebruik van vermelde dienste beter te kan onderskei en te omskryf, is dit wenslik om uit die hele verloop van die georganiseerde gedeelte van die oorlog, hier en daar berigte waarin daar melding van gemaak word, aan te haal: Op 10 November 1899 maak die Spesiale Kommissaris te Amsterdam in ’n rapport aan die Regering en die kommandant-generaal te Pretoria onder andere gewag van: „Twee onzer gekleurde politie (zulus) door my naar Lebombo en elders in Swazieland gezonden om te spionneeren”²⁶ Op die 27ste November 1899 tref ons in ’n telegram van die kommandant-generaal aan die landdroos van Rustenburg die volgende aan: „Gelieve zonder verzuim vertrouwbare spionnen onder kaffers in de Pilaansberg en daar in district te zenden om uit te vinden wat gezindheid der kaffers tegen ons zijn. Het zal best zijn alsnu ook vertroubare kaffers voor dat doel [te] gebruikte . . .”²⁷ Van die Staatspresident te Pretoria aan Boshoff, lid van die Tweede Volksraad, vind ons op 30 November 1899 die volgende: „. . . Generaal Grobler kan Selekats kaffers gebruikten voor spionnen en ander doeleinden omdat Chama hem vroeger heeft verdreven is hy de eenigste die ik eenigzins kan vertrouwen.”²⁸ Van die landdroos te Pietersburg aan waarnemende staatsprokureur te Pretoria, d.d. 30 Desember 1899 die volgende: „Re uw tgm [telegram] van heden re informatie Engelsche spion, zekere Capt. Trioor die op de plaats Koematsfontein is geweest, ik heb de indunas van Knopneuzen en Matabiezen op mijn reis naar Spelonken allen laten weten dat voor elke Engelsch spion, die ze in de bergen of elders vangen en opbrengen betaald zullen worden . . .”²⁹

Ook in telegramme gewissel tussen asst.-genl. Van Rooyen te Helpmekaar en die kommandant-generaal te Volksrust op 2 Desember 1899 en tussen kmtd. Von Brandis en die assistent-generaal te Burgerlaer op 8 Desember 1899, word onderskeidelik gewag gemaak van „. . . Volgens berichten van Kaffers . . .” en „. . . Volgens Kafferrapporten . . .”³⁰ Informasie aldus deur naturelle ingewin, was nogal besonder geloofwaardig en juis en met buitengewone snelheid oorgedra. Geen wonder dus dat Baden-Powell gedurende die beleg van Mafeking, naturelle wat vir die Boere as spioene opgetree het, doodgeskiet het nie³¹.

In hoofsaak het die stryd aangaande die gebruikmaking van nie-blankes in die oorlog egter gegaan om die bewapening van die naturelle en die aanwending van laasgenoemdes in ’n gewapende hoedanigheid in ’n stryd tussen blankes. Ofskoon die aanwending van naturelle op ’n ander wyse ook tot verwyte aanleiding gegee het, kon dit uit die aard van die saak nie as so ernstig beskou word nie. Selfs die gebruik van naturelle deur die Engelse as spioene, of vir verkenningsdienste, (aanvanklik ongewapen en later gewapen), is deur die Boere as hoogs ongewens beskou. Tereg ook, want hierdie dienste het die Engelse wat in ’n vreemde land moes veg, goed te pas gekom. In die meeste gevalle het die Boere nie ’n „behoefte” aan sodanige dienste gehad nie, dog waar hulle ewenwel voordeel

uit dergelike dienste kon trek, het hulle ewemin geskroom om die nie-blanke vir dié doel te gebruik. Aangesien die Boere egter in 'n vir hulle bekende terrein oorlog gevoer het, was die gebruik van naturelle in die verband uiteraard minder uitgebreid as deur die Engelse³².

Vier distrikte van die Z.A.R., te wete Zoutpansberg, Waterberg, Rustenburg en Marico het gegrens aan natureleryke wat onder Engelse invloed en beheer gestaan het, nl. in Suid-Rhodesië en die Betsjoeanaland-protektoraat. Laasgenoemde het onder andere die ryk van Khama ingesluit, wat Engeland besonder goedgesind was. Ook in Brits-Betsjoeanaland was uitgebreide lokasies, nl. die „*Malopo Native Reserve*” ten weste van Mafeking, Setlagoli, Mosita, Takwanen en Taungs. Die genoemde Transvaalse distrikte het voorts self 'n menigte lokasies ingesluit. Verder was daar 'n naturellebevolking op die Portugese grens en in Swaziland, Basoetoland en Brits-Zoeloeland nagenoeg uitsluitlik deur nie-blankes bewoon³³.

Wat bogenoemde drie kolonies aanbetref, het Basoetoland en Zoeloeland, ofskoon Britse kroonkolonies, 'n genoegsame neutrale houding aangeneem, solank dié neutraliteit ook deur die Boere geëerbiedig is. Swaziland het kragtens die verdrag van 10 Desember 1894, aangegaan tussen Engeland en die Z.A.R., administratief tot laasgenoemde staat behoort, dog die naturellebevolking sou outonoom bly. Vandaar dat daar dan ook tereg gepraat kan word van die neutraliteit van Swaziland, wat volgens die begeerte van pres. Kruger en ander geëerbiedig moes word. Kmdt.-genl. Piet Joubert het gevolglik dan ook 'n skrywe aan Bunu, opperhoof van die Swazi's gerig, waarin hy die oorlogsposisie uiteensit en wat van hom verwag word. Hiervolgens sou Swaziland neutraal wees en word alle blankes gelas om die gebied te ontruim ten einde die neutraliteit te verseker. Die Swazi's moes hulle stil en rustig gedra en weerhou van inmenging. Die Regering stel Swaziland onder die toesig en beheer van Bunu. M. Grobler en C. Botha sou as skakels tussen Bunu en die regering optree³⁴.

Die uitwerking van hierdie ooreenkoms is deur Davitt soos volg vertolk: „*By a timely precaution on the part of the Transvaal, the Swazis were prevented from becoming the tools of the English. General Schalk Burger, with a strong commando and guns, patrolled the frontier after war was declared, assuring Bunu and other chiefs that the Boers were intent on no movement against them, but were strong enough to chastise any force that would attempt to aid the British. English emissaries were specially watched by men of Lieutenants C. Botha's Swazi Police, who had instructions to deal summarily with any of them found instigating native disturbances.*”³⁵

In normale tye het die Transvaalse Regering in die genoemde noordelike en westelike distrikte grenspolisie gestasioneer. So het die Polisie Kmdt. P. J. Riekert, te Derdepoort (afdeling 3), 4 opperwagmeesters, 64 berede polisie, 5 blanke voetpolisie en 12 nie-blanke voetpolisie onder sy bevel gehad. S. P. Grobler, gestasioneer te Nylstroom, het in sy afdeling (no. 5), beskik oor die dienste van 2 wagmeesters, 25 berede polisie, 4 blanke en 15 nie-blanke voetpolisie. Hierdie polisie het natuurlik met die uitbreek van die oorlog eerste in aanmerking gekom vir bewakingsdienste, nie alleen teen oproerigheid van die naturelle op eie bodem nie, maar ook teen invalle van oor die grens³⁶.

Die polisie kon weens die veelvuldigheid van hulle pligte in hulle onderskeie afdelings, grensbewaking slegs ten dele uitvoer en het gevolglik hulp ontvang van die kommando's. Ook is 'n aanval van die Engelse magte vanuit Rhodesië op die Transvaalse grense gevrees en was dit

die opset van die Boeremagte om die spoorwegverbinding tussen Bula-wayo en Mafeking deur te sny³⁷.

Terwyl die polisie reeds spoedig na die uitbreek van die oorlog die Krokodilrivier oorgetrek het, het die burgerkommando's posisies aan die duskant van die rivier, by of in die nabyheid van die vernaamste driewe ingeneem. So tref ons dan die Soutpansbergers by Rhodesdrif en die Waterbergers aan die Palalarivier aan, terwyl op ander belangrike punte kleiner afdelings gestasioneer was. Suid daarvan vind ons 'n laer van die Rustenburgers op 'n punt waar die Maricorivier die grens van die Republiek begin vorm, te wete Derdepoort. Ook die noordwesgrens van die distrik Marico is bewaak³⁸.

Reeds teen die begin van November 1899 het die Transvaalse Regering hom tot enkele bevriende naturellestamme — sogenaamde „makkaffers” — om steun in die bewakingsdiens aan die Krokodilrivier, gewend. Op 9 November 1899 versoek die Staatsekretaris per dringende telegram die Naturellekommissaris van Waterberg te Nylstroom, S. P. Grobler, om die bevriende kapteins wat gewillig was om die Boere by te staan, te versoek om 'n naturellekommando op die been te bring vir bewakingsdiens aan die Krokodilrivier by Selikasdrif en nie om teen die Engelse ten stryde te trek nie. Die Regering suggereer vervolgens dat Grobler met die volgende kapteins in onderhandeling kan tree: Valentin Makapan, Hans Missibi, Bakenberg Missibi en Matala. Die Krokodilrivier moes dan vanaf Selika rivier-op en rivier-af bewaak word en veral moes gewaak word dat hierdie bevriende naturelle nie in botsing kom met die van Selika en ander bevriende naturelle nie³⁹.

Reeds teen die 22ste November 1899 is aan hierdie versoek uitvoering gegee. Te Selikasdrif was kaptein Hans Missibi met 250 naturelle gestasioneer; te Geuldrif 150 van kaptein Bakenberg Missibi, en te Slypsteendrif 150 van kaptein Valentin Makapan, benewens 'n wag van 100 burgers. Daar hierdie drie waggroepe met slegs 'n 100 agterlaaier gewere en 3000 patrone bewapen was, was daar 'n dringende behoefte aan ammunisie; asook aan proviand⁴⁰.

Op die 27ste November 1899 was die opstelling volgens opgawe van die landdros van Nylstroom in antwoord op navraag van pres. Kruger soos volg: By Maccoler, 60 naturelle van Selika; by Kruispad, 8 polisie en 50 burgers van Zwagershoek en wyk 4 van Waterberg; by Selikasdrif, 8 polisie, 50 burgers en 300 naturelle; en by Slypsteendrif, 50 burgers en 300 naturelle⁴¹.

Die bewapening van naturelle het sover tot geen belangrike insidente aanleiding gegee nie. Sou dit egter gebeur dat die Engelse hierlangs opgetrek het, byvoorbeeld van Palapye na Nylstroom, dan was dit 'n vraag of dit die Regering van die Republiek sou geluk het om die naturelle uit die stryd te hou.

Dit is noodsaaklik om dit alles in gedagte te hou, veral in die lig van die stroom verwyte wat die Engelse na die gebeure te Derdepoort getref het. Op grond van bostaande feite is dit egter duidelik dat die Transvaalse amptelike beleid ten opsigte van die gebruik van naturelle in oorlogstyd slegs tot bewakingsdienste beperk was.

In elk geval is dit ter objektiewe beoordeling van die naturelle-kwessie noodsaaklik om nie uit die oog te verloor nie dat die Transvaalse Regering naturellekommando's op die been gehad het, vóór die gebeure by Derdepoort, hoewel met ander bedoelings as die Engelse⁴².

Uit die telegram van die staatsekretaris aan die Naturellekommissaris, van 9 November 1899, blyk dit dat die Regering tot die bewapening van

naturelle oorgegaan het ter bewaking van die Krokodilrivier „aangezien Grobler [genl. F. A. Grobler] met zijn commando af is naar Vijgenboomdrift.” Laasgenoemde was van voorneme om sy mag teenoor Rhodesdriete konsentreer en 'n aanval op Fort Tuli, die „sleutel” tot Rhodesië, te loods. Van hierdie offensief, waaraan die Regering nie wou byt nie, word na vele korrespondensie weer afgesien. 'n Ander bewakingsdiens is toe deur pres. Kruger ter oorweging gegee, wat later in hoofsaak gevolg is en waarby die naturellekommando's oorbodig geword het. Laasgenoemdes is ontbind en 'n voorstel van die gedeputeerde te velde in die noorde, Boshoff, na die aanval op Derdepoort, om „makkafers” soos Andries Mahep en dié by Soutpan en Pienaarsrivier op te kommandeer, ten einde die vyandige naturelle te beveg, stuit af op die utiliteitsbeginsel in pres. Kruger se antwoord van: „Ik kan geen Kaffers meer commandeeren daar ze niet te vertrouwen zijn. Want bijna alle Kaffers spannen samen tegen ons. Genl. Grobler kan Selikats Kaffers gebruiken voor spioenen en ander doeleinden, omdat Chama hem vroeger heeft verdreven — hij [is] de eenigste, die ik enigzins kan vertrouwen.”⁴³

Duidelik blyk ook die standpunt van die Regering na die gebeure op Derdepoort, in 'n antwoord op die versoek van genl. Snyman om ongeveer 6000 Swazi's op te roep vir die uitsluitlike doel om die naturelle op die westelike grens te beveg, daar laasgenoemdes reeds aanvalle op die burgers geloods en moorde gepleeg het: „De Regering acht het niet wenschelijk Swazies op te commandeeren omdat zij alleen zullen vechten wanneer vergezeld van een sterk blanken commando want Kaffers worden aangevoerd door Engelschen met kanonnen en wanneer kanonnen op Swazies schieten zullen ze vluchten als wij hen niet met kanonnen assisteeren. Dan ook zijn wij niet zoo zeker of ze trouw zijn.”⁴⁴

Uit gegewens blyk dit dat die Boere in Natal ook naturelle bewapen het. So rig ene C. Tatham („Prosecutor, Special Treason Court”), 'n skrywe aan die Koloniale Sekretaris, waarby hy 'n blaadje insluit, afkomstig uit 'n Boere-kommissariaatboek, wat in sy besit gekom het 'n paar dae na genl. Buller se besetting van Dundee in Junie 1900, waarop die name van 17 naturelle verskyn asook aantekeninge in verband met die uitreiking van 'n geweer en 30 patrone aan elk van die 17. Hierdie blaai het volgens die genoemde informant slegs betrekking op een kommando en die inskrywings is op 15 November 1899 te Dundee gedoen⁴⁵.

Ook met die beleëring van Mafeking is deur genl. Snyman naturelle vir gewapende dienste gekommandeer „zulks in de tweede helft van Februari 1900 en naar het heette 'voor veiligheidsdoeleinden'.”

Die vrees wat aan Boerekant bestaan het vir vyandige optrede van naturellestamme wat onder Britse gesag gestaan het, was nie ongegrond nie. Vanaf die aanvang van die oorlog is deur Boere naby Mafeking dade gepleeg, wat die naturelle aan die oorkant van die grens verbitter het. Alleen op grond van die vermoede dat 'n naturelle-opperhoof, Montsua, binne Mafeking die Engelse met sy volk gewapend ter syde gestaan het, word die stam as vyandig beskou en is die buitreg, soos dit in naturelle-oorloë van toepassing was, op hulle toegepas. Dié politiek was baie negatief en is tereg ook, onder andere deur pres. Steyn veroordeel. Die gevolg was dat toe die naturelle onder Britse gesag aan hierdie grens die geleentheid gekry het om die Republiek binne te val — „zij hun wraak koel-den.”

Die inval by Derdepoort, waarna hier verwys word, het die Boere vir 'n geruime tyd te wagt gestaan. Ook na hierdie insident het hulle voort-

durend verdere invalle gevrees wat in tallose gerugte beliggaam was. Dit was na aanleiding hiervan dat genl. Snyman daartoe oorgegaan het om vertroude naturelle op te kommandeer⁴⁶.

Die protes van kol. Baden-Powell het dan ook nie uitgebly nie, want op die 27ste Februarie 1900 ontvang genl. Snyman die volgende brief: „*Sir, As you have distributed arms to natives and have caused them to invade British territory and are now employing them directly against my troops, I hereby warn you that I propose to take similar measures in return unless therefore you withdraw all your armed natives across the border by evening of the 3rd March and send chief Saani whom you have unlawfully made prisoner back to his stadt at Modimola by the same date. The arrangements will be produced with which have already been planned for the forces of Khama Mpefu Linchwe and Bathoen to invade the Marico and Rustenburg dists.*”

Hierdie brief wat aanvanklik deur genl. Snyman aan die Regering oorgesein is, is later per pos aan laasgenoemde gestuur, vergesel van 'n afskrif van 'n antwoord aan Baden-Powell⁴⁷.

Nog voordat pres. Kruger bekend was met die volledige inhoud van kol. Baden-Powell se skrywe, telegrafeer hy op 28 Februarie 1900 aan genl. Snyman, te Malopo, soos volg: „*Waar is brief waarin Baden Powell zegt dat hij kaffer commandos heeft opgeroepen. Zend die onmiddellijk ik wil dit als protest gebruiken by beschaafde wereld.*”

In teenstelling met hierdie opwelling van die President, kom die uiters bedagsame optrede van die staatsekretaris na ontvangs van 'n telegrafiese kopie van Baden-Powell se brief. Hy beveel naamlik by pres. Kruger aan om eers te wag met 'n sirkulêre aan die konsuls tot tyd en wyl hulle hul vergewis het van die antwoord van genl. Snyman op kol. Baden-Powell se skrywe, wat nog onbekend aan hulle was⁴⁸.

Die Britse bevelhebber van Mafeking is deur genl. Snyman op 28 Februarie 1900 geantwoord. Ten opsigte van die aantyging van die gebruikmaking van gewapende naturelle meen genl. Snyman dat Baden-Powell op hierdie punt verkeerd ingelig moes gewees het en dat dit vir hom vreemd was dat hy hieromtrent protesteer „*daar Ued. zelf kaffertroepen gebruikt hebt bij den aanval op mijne manschappen bij de fonteinen op of omtrent den 17 October 1899 en ook dat Ued. ze nog steeds gebruikt om tegen ons te vechten in de forten. Het is echter waar dat eenige kaffers door mij gewapend [zijn] voor veiligheidsdoeleinden . . .*”

Vervolgens verwys genl. Snyman na die aanval op Derdepoort, en sê dat dit hom ook „*nog te versch in het geheugen [ligt] om niet bewust te zijn van het gevaar dat er bestaat wanneer er Engelsche officieren op onze grenzen bij de Kaffers zijn voor invallen van Kaffers die niets anders dan het afgrijselijke doel beoogen om te rooven, vrouwen en kinderen te vermoorden of die op de meest schandelijke wijze te mishandelen.*” Voorts wys genl. Snyman daarop dat hy, nadat aan hom gerapporteer is dat 'n aantal naturelle weer eens bewapen en onder aanvoering van Engelse offisiere in aantog was, 'n aantal naturelle bewapen het om die aanvallers se planne te verydel en die grense te beskerm⁴⁹.

Wat die dreigement van kol. Baden-Powell betref met betrekking tot 'n beplande inval deur Khama, Mpefu, Linchwe en Bathoen in die Marico- en Rustenburgse distrikte, meen genl. Snyman egter dat hy daarvoor voorbereid sou wees, maar waarsku Baden-Powell dat hy hom „*. . . direct voor de gevolgen daarvan verantwoordelijk zal houden en dat het Government der Z.A. Republiek gedetermineerd zal zijn zooals ook gedaan*

zal worden met die officieren die voor den aanval te Derdepoort verantwoordelijk zijn voor of na den oorlog zal zijn afgeloopen Ued. ter verantwoording te doen roepen."⁵⁰

Wat die kaptein Saani aanbetref vind ons dat genl. Snyman hom, om veiligheidsredes en ter voorkoming van rowery, na Polfontein verplaas het, alwaar hy en sy volk hul in volkome vryheid bevind het. Om bo-vermelde redes kon dus nie deur hom aan die eis van kol. Baden-Powell voldoen word nie⁵¹.

Van die vermelde bewapening van 'n aantal naturelle van Machabi, Iersel en Copani deur genl. Snyman „om lijn te beskermen voor dieven en moordenaars”, is wel aan die Regering kennis gegee, dog van 'n vermeende aanval van naturelle „geleid door Engelsche officieren”, die motief vir die bewapening van die naturelle, soos blyk uit die brief aan kol. Baden-Powell word vreemd genoeg, niks vermeld nie⁵².

Soos reeds aangetoon, is vyandelike optrede van naturelle soms uitgelok deur daade van direkte vyandskap deur die Boere, soos gebiedskending en toepassing van die buitreg. Deur nadere toeligting van hierdie handelswyse, sal die oorsake vir vyandiggesindheid en optrede van die naturelle nader blyk⁵³.

Op die noord- en wesgrens van Transvaal het die burgers reeds aan die begin van die oorlog in botsing gekom met naturelle in Britse gebied, wat deur hulle as vyandig beskou is, sonder dat die naturelle nog enige daade van vyandskap gepleeg het. Kapt. Ram en lt. Thomson het die ontstaan van die verbittering soos volg toegelig: „*Het betreden dier vreemde locaties, in sommige gevallen het medenemen van 'buit' vee, ja zelfs het schieten van enkelen, dit alles wekte verbittering en deed sommige Kafferkapiteins, die zich anders misschien buiten den strijd gehouden hadden, de zijde van de Engelschen daadwerkelijk kiezen. En zoo zij al niet gewapend zich inmengden dan toch bezorgden zij door rooftochten den Burgermachten heel wat last.*”⁵⁴ Hierby dien verder vermeld te word dat, ook nog, sonder aanleiding van die kant van die Boere, baie naturelle behep met slegte eienskappe, getrag het om gedurende die oorlog, hul slag te slaan deur die onwettige toe-eiening van goedere — „*dit wetende rustte nog meer de plicht van groot behoedzaamheid en van groot beleid op de burgers.*”⁵⁵

Reeds so vroeg as 6 November 1899 word deur die landdros van Ermelo aan die Kommissaris van Polisie te Pretoria berig dat genl. Grobler te Oshoek van sy (die landdros se) polisie vir diens in Swaziland gebruik. Nie alleen het dit lig gewerp op 'n wanverhouding tussen die strydmagte, polisie en burgermag, wat reeds vroeg in die oorlog verskeie kere duidelik merkbaar was en dan ook sy nadelige gevolge op die gebeure te Derdepoort gehad het nie, maar ook het dit die betrokke landdros in 'n moeilike posisie geplaas omdat: „*er . . . vele onregelmatigheden hier plaats [vinden] bv. commandeering goederen van Kaffers en personen zonder eenige autoriteit. Alsmede komen burgers van oorlogsveld met paarden en spiders. Om zulke zaken te voorkomen heb ik mijne politie noodig. Op grenslijn Swazieland is genoeg politie als dat de mijne in Swazieland gebruikt moet worden. Ik objecteer teen zulke handelswijze en versoek ik u Asst. Genl. Grobler te informeeren niet mijne politie te gebruiken opdat zij hun werk in de wijken kunnen doen.*”⁵⁶

Op die 7de November 1899 tref ons die volgende aan: Die resident-vrede-regter te Louis Trichardt rapporteer dat mense van die laer naby die dorp op die 6de na Shewan gestuur is om van hom slagvee te vra, aange-

sien hulle verhonger as gevolg van gebrek aan vleis. En dan gee hy die Regering tot oorweging: „. . . *kan zulks toegelaten worden? Zal dit ons prestige niet verminderen onder de zwarte en ook onder de Europeesche naties vooral tegenover Engeland indien het daar bekend wordt?*”⁵⁷

In sy verslag oor die beleg van Mafeking meld Baden-Powell dat die Boere op 7 November 1899 op Khama se volgelingen aan die oorkant van die Limpopo gevuur het en daarna weer teruggeval het oor die grens⁵⁸.

Die volgende voorval wat op 8 November vanaf Pietersburg aan die Regering gerapporteer is, sou verreikende gevolge vir die Republiek inhou. Nie alleen sou dit 'n sprekende voorbeeld word van die misbruik van die buitreg en opkommandering nie, maar ook weer eens die verhouding skets wat daar tussen die onderskeie strydmagte geheers het. Benevens ongedisiplineerdheid en die wanverhouding tussen die polisie en die burgers blyk hieruit ook nog 'n derde faktor wat sy weerklink in Derdepoort sou vind, nl. die onbevoegdheid van amptenare. Die assistent kommandant-generaal van die noordelike hooflaer te Pietersburg, rapporteer nl. dat die Kommandant van Polisie, Stefanus Grobler, aldaar met 'n kanon vertrek het sonder sy toestemming en dat volgens inligting van een van sy manskappe, 'n sekere Roelof Lee, Grobler „*alreeds over de 200 kleinvee en in de 40 stuks groot vee van de kaffers hier genomen heeft.*” Die assistent kommandant-generaal versoek dan ook dat kmdt. S. Grobler dadelik na Pretoria teruggeroep moes word en dat sy manskappe onder die burgers ingedeel moes word. „*Indien dit niet gedaan wordt, dan kunnen wij verwachten dat Khama stam onmiddellijk in opstand tegen ons zal opstaan.*”

Ook sien ons dat S. Grobler in stryd met die krygsraadbesluit, kafferkoring van die naturelle laat aanry het⁵⁹.

Dat kmdt. Stefanus Grobler inderdaad onbevoeg was, val nie te betwyfel nie. In 'n telegram van die Onder-krygskommissaris, Van Soelen, te Pietersburg, aan kmdt.-genl. Joubert, word onder andere van die volgende feit gewag gemaak: „*Stefanus Grobler Commandant Politie is ook in lager, doch even zwak als de anderen.*”⁶⁰

Die optrede van Grobler het ook, via kapt. Eloff en lt. Mathey, onder die aandag van die Spesiale Kommandant van Polisie te Johannesburg gekom, wat op sy beurt weer in verbinding met kmdt.-genl. P. Joubert getree het. Hy (die Spesiale Kommandant van Polisie) was die mening toegedaan dat die skandalige handelswyse van Grobler 'n blaam op sy departement gewerp het en wens die kommandant-generaal op die volgende te wys: „*Volgens opdracht en Wet 11/95 staat hij [Grobler] met die Politie onder Commdt. Gen. en is zijn betrekking als Commdt. van Politie nu niet van kracht.*” en voeg daaraan toe: „*Gelieve dus de noodige stappen te willen nemen en hem met manschappen onder een verantwoordelijk officier te plaatsen.*”⁶¹

Die gevolg van dit alles was dat Grobler gelas is om al die vee van die bevriende naturelle te restitueer, sy manskappe onder die bevel van die kommandant van Rustenburg te plaas en dadelik na Pretoria te kom om daar 'n verklaring te gee van sy handelwyse, wat hy dan ook gretig was te doen „*ten einde [homself] te zuiveren van de op mij valsche gelegde blamen alsmede de Hed. Regeering informatie te verschaffen aangegaan de aangelegenheden en de treurige toestand van zaken op de noorde grens.*”⁶²

Intussen het Khama onrustigheid begin openbaar en gerugte het die ronde begin doen dat hy van plan was om Transvaal die oorlog aan te

sê. Sy mag was egter nie groot en die Boere sou hom waarskynlik gou kon baas raak indien hy aangeval het. Khama was Engeland besonder goed gesind soos later ook nog duidelik sal blyk⁶³.

Van die opdragte aan S. Grobler, naamlik om die vee terug te betaal, het nie veel tereg gekom nie want meer as 'n maand later (12 Desember 1899) word deur vdkt. Van Rooyen aan die kommandant-generaal berig dat Khama sy vee gaan kom terug vat⁶⁴.

Dat die verhouding tussen die Boere en die naturelle nie was wat dit moes wees nie blyk duidelik uit 'n berig in *De Volksstem*, van 24 November 1899 — die aand voor die gebeure op Derdepoort. Onder die opskrif „*Van de Noordergrenzen*” is o.m. verklaar: „*Het is treurig dat, hoewel alles rustig blijft, we moeten erkennen dat onze verhouding tegenover de kaffers hier volstrekt niet is zoals ze wezen moest. Wij voortdurend de kaffers op vijandige wijze tegen ons optreden en ook bij het laatste gevecht by Bryc's winkel gewapende kaffers tegenwoordig waren schoten onze burgers op de kaffers. Later word uit ene kafferstad kafferkoorn weggehaald en tans weigeren de kaffers absoluut, ook indien alles hun wordt vergoed aan onze zijde te staan, zij blijven vijandig gezind.*”⁶⁵

Van die wesgrens (Mafeking) verneem ons vervolgens uit 'n telegram, afgestuurd deur ene Lategan, Rustenburglaer, aan die *News* op Pretoria en as korrek gesertifiseer deur kmdt. Steenkamp, dat die Burgers aldaar, op die 21ste Oktober 1899, met 250 beeste en omtrent 2000 kleinvee wat hulle die vorige dag in Brits-Betsjoeanaland buitgemaak het, na die laer teruggekeer het⁶⁶. Die 22ste Oktober 1899 word berig ontvang van die buit van vee van Montsua aangesien laasgenoemde die wapen saam met die Engelse teen die Boere opgeneem het. Die Boere is bygestaan deur die bevriende kaptein, Makobie⁶⁷. Op 13 November 1899 lees ons in 'n publikasie van die Telegraafdepartement dat op dié dag vanuit die Malopogebied berig ontvang is van die buit van meer as 200 beeste, tussen twee en drie duisend kleinvee, waens, gewere, ens.⁶⁸

Hierdie buit van vee het dan ook reaksie van die kant van die Regering uitgelok. Ten spyte van die feit dat die Regering onbekend was met die toestande aldaar, asook die omstandighede waaronder die vee geneem is, kon hulle „*de handelswijze vooralsnog niet goedkeuren omdat zij vreest dat daardoor mogelijk meer vijanden voor ons gemaakt worden.*” In die lig van laasgenoemde word genl. Cronjé gelas om vas te stel of Montsua werklik vyandiggesind was en om 'n persoon wat moontlik bevriend was met Montsua na hom te stuur om hom die versekering te gee dat, indien hy hom stil en rustig gedra en vriendskaplik gesind was teenoor die Boere, sy vee aan hom terug besorg sou word. Waar die Boere reeds moontlik van sy vee vir voedsel-doeleindes gebruik het, sal 'n billike kompensasie daarvoor aan hom uitbetaal word. Die vee moes egter in die besit van genl. Cronjé bly tot tyd en wyl Montsua bewys gelewer het dat hy die Boere vriendskaplik gesind was⁶⁹.

Die nadelige uitwerking van die insident was voor die hand liggend veral in die lig van die feit dat reeds vermeld is „*dat Moutsuwa ook reeds verlangd om uit te komen naar onze zijde.*” As gevolg van individuele optrede deur burgers sonder voorkennis van of goedkeuring deur die Regering, is die teenoorgestelde toestand dus in die hand gewerk⁷⁰.

Ook het hierdie voorval aanleiding gegee tot korrespondensie tussen presidente Kruger en Steyn. Laasgenoemde gee aan pres. Kruger die volgende ter oorweging: „*Denkt U.H.E.D. niet dat het een verkeerde politiek is, om ter wille van een weinig buit, misschien een gedeelte van de kaffers*

ons slecht gezind te maken, al is die kafferkapitein dan ook van minder belang." Die breë beginsel in verband met die Boere-opvatting van die buitreg, waaruit 'n humanitêre beginsel blyk, is hier voortreflik geformuleer deur president Steyn, terwyl president Kruger hom o.i. blind staar op een besondere voorval naamlik dat: „ *Montzoa is een van den vijand, die het ergst op onze burgers schiet en is ongeveer in Mafeking 800 sterk en zijn stad ligt vast aan Mafeking tusschen kopjes en groote klippen.*” Toe met die beleëring van Mafeking begin is, aldus die Transvaalse president, is 'n rapport aan Montsua gestuur waarin aan hom gevra is wat sy gesindheid was. Indien dit vriendskaplik was, sou geen kwaad hom aangedaan word nie. „*Toen antwoorde hij, dat hij een kind van Engeland is en hij zal zaam met haar tegen ons vechten.*” Vervolgens wys pres. Kruger vir pres. Steyn daarop dat die vee gebuit is in medewerking met vriendskaplike kapteins en dat daar verskillende van hulle is wat hulle vee oor die grens in Transvaal gestuur het, om so hul vriendskaplike gesindheid te toon. Afsluitend: „*En er zijn strenge orders gegeven om van vriendschappelijke kapiteins niets te nemen, noch aan hen eenig kwaad te doen.*” Vir president Kruger was die maatstaf dus pro- of anti-Boer, met ander woorde 'n politieke maatstaf⁷¹.

Ten slotte kry ons nog, in verband met die toepassing van die buitreg, van die Natalse goewerneur aan die Hoë Kommissaris op 17 Oktober 1899 die volgende: „*I have received report unconfirmed Paramount Chief is fleeing from Swaziland into the Ingwavuma district as Boers are commandeering his cattle.*”⁷²

Die buitmaking van hul vee moes die natuurlike ten tye van die heersende droogte swaar getref het. Kort na bovermelde voorvalle was daar dan ook berigte van hongersnood. Kmdt. Swart berig aan genl. Snyman dat volgens dit vir hom lyk „ . . . *de Kaffer natien thans in Bechuanaland wonende van honger moet vergaan . . .*” Vervolgens vra hy dan ook verlot om op versoek, kaptein Mogosie, van Ramoutsa, toe te laat om voedsel by Gopani of elders in die Republiek met waens en trekvee te gaan afhaal⁷³.

By dit alles kom ook nog dreigemente geuiter teenoor die natuurlike. Op 29 Desember 1899 word deur *Randpost*, Johannesburg aan *Express*, Bloemfontein, onder meer getelegrafeer: „*Het is gebleken dat eenige ambtenaren en anderen in de Republiek zich hebben schuldig gemaakt aan ergerlijke onbescheidenheid door op eigen houtje en zonder aanleiding die kafferstammen in hunne nabyheid mede te deelen dat de Regeering hen zou uitroeien dit heeft natuurlijk in vele gevallen onrust onder de kleurlingbevolking verwekt en de Regering zal haar best doen op krasse manier desnoods een einde te maken aan het ongehoorde optreden der bedoelde lieden*”

In twee regeringsgesinde koerante is dus toegegee dat gefouteer is in dié vorm van optrede⁷⁴.

Die nadelige gevolge van die optrede van die Boere blyk duidelik uit die rapport van Bden-Powell oor die beleg van Mafeking as hy sê: „*The district Barolongs, Fingoes and Cape Boys, came into Mafeking when their villages were burnt and their cattle looted by the Boers. From among them we got about 300 men to act as armed cattle guards, watchmen, police, etc.*”⁷⁵

Wat oortreding op natuurlike-gebiede betref, skryf Sebele Malopolole, Kgosi en Bakwena eind Februarie 1900, aan die kommandant van die Burgermagte te Rawocwa: „*I received a letter from you, in which you said, you*

were not fighting with me, but that you were fighting with other white people only. Now I hear that you [your people] are crossing the railway and entering into my territory. What I say is this action will compell me to take part in the war. If the report is not true, and you are not crossing the railway, I shall not take part in the war but if you cross it, I shall fight."⁷⁶

Verder was een van die redes waarom die Burgers te Tuli gelas is om terug te keer die feit dat die betreding van Khama se gebied so goed as 'n oorlogsverklaring sou wees. Trouens, Khama het reeds genl. Grobler skriftelik meegedeel dat by oorskryding van sy gebied, hy met die Engelse gemene saak teen die Boere sou maak. Ook kon genl. Grobler die spoorlyn na Bulawayo nie opbreek nie, daar Khama hom belet het om deur sy gebied te gaan. Dit blyk dus duidelik uit voorafgaande, dat sover dit die wes- en noordgrens met betrekking tot grensoorskryding aangetref die regering van die Z.A.R. geen beleid neergelê het nie⁷⁷.

Wat Swaziland betref het die Regering steeds die neutraliteit van die gebied eerbiedig. Uit talle berigte blyk duidelik hoe gevaarlik die Regering dit geag het om aldaar met die naturelle in onmin te raak en gevrees het dat die betreding van die gebied die Engelse 'n welkome aanleiding sou gee om daarlangs 'n opmarsweg te kies. Ook seisoentrekke, veral met vee in die koue jaargety na die warm streke van Swaziland, word deur middel van proklamasie verbied. Verskeie het hierteen gesondig, „*maar zij handelen, zooals het heette 'op eigen risico'*.”⁷⁸ Dit ten spyt, konstateer talle opstellers van telegramme gedurende Oktober tot Desember 1899, dat die Swazi's hulle stil en rustig gedra⁷⁹.

Aanvanklik het die voorneme bestaan om ook ten opsigte van Brits-Zoeloeland die bestaande neutrale houding te eerbiedig. Verskeie handeling wat in stryd met hierdie sienswyse was, het dit laat skipbreuk ly. So weier genl. Botha byvoorbeeld om die kommandant te Vryheid toestemming te verleen om met sy burgers oor die grense van Zoeloeland te trek. 'n Uitlewing van die voorgenome handhawing van die neutraliteit dus, dog die teenstelling tref ons in dieselfde telegram aan as genl. Botha sê: „*hier wordt bevestigd dat veel burgers steeds bezig zijn buiteryen voort te zetten. Waarom wordt dezulks niet voor de voet geressteerd en met wacht hier naar gezonden.*”⁸⁰

Die teenoorgestelde het, met ewe nadelige gevolge, egter ook voorgekom. Op 1 Desember 1899 word uit Vryheid berig dat ene Evert Potgieter, wat saam met ander op weg was na sy plaas te Lots Kloof, op 'n naturel van Dinizulu wat uit Brits-Zoeloeland afkomstig was, geskiet het, aangesien hy hom vir 'n Britse nie-blanke berede polisieman sou aangesien het. Ook is deur ander burgers in wyk 3 van die distrik Vryheid, op twee naturelle uit Brits-Zoeloeland geskiet omdat hulle elk met twee assegaaië gewapen was. Die naturelle is nie in een van die gevalle getref nie. Daar word egter gemeen dat hierdie optrede van die burgers ernstige gevolge vir die distrik kon hê, veral gesien in die lig van die bewering: „*Velen spreken hier van de kaffers onder de kogels te steken . . .*”⁸¹

In welke ernstige lig die gebeure beskou is, blyk onder andere uit die waarskuwende woorde van genl. Burger en pres. Kruger asook uit die maatreëls wat getref is ter voorkoming van herhaling van dergelike voorvalle. Genl. Burger versoek onder andere die landdros van Vryheid om die burgers te waarsku om nie verder moeilikheid te ontketen nie, aangesien hulle geen hulp sou ontvang nie en die gevolge van hulle optrede self sou moes dra. Streng bevele is derhalwe gegee dat soiets nie weer

moes gebeur nie en die wag te wyk 3 en 4 van die distrik Vryheid is elk met 30 burgers versterk „*onder strenge orders geen uittarting te geven.*” Ook word deur die landdros van Vryheid ene Frederik Meyer van Ladysmith, wat goed bevriend met Dinizulu en die Zoeloenasie was, aanbeveel om die leiding van sake aldaar op hom te neem⁸². Pres. Kruger se kommentaar op dit alles was: „*Wil u dat het vuur daar ook aan brand worden gestoken zoodat onze menschen van Ladysmith moeten weggaan en dan ons land verloren — zoo gelast ik u nogmaals om strenge orders te geven toe te zien dat er daar niet worden aan brand gestoken. Indien en eenige gewapende kaffers over de lijn komen, kunt gij ze opvangen of terugjagen en daarvan kennisgeven aan Dinizulu doch moet het vuur niet worden aan brand gestoken.*”⁸³

Teen die einde van Januarie 1900 het die goedbedoelde neutrale houding ten opsigte van Zoeloeland iets van die verlede geword toe van Boerekant besluit is om stellings in te neem in die distrik Ngutu. Selfs na hierdie okkupasie het die berigte van onoordeelkundige optrede teenoor die Zoeloes nog steeds voortgeduur⁸⁴.

Uit bostaande voorbeelde volg dat die verhouding tussen die Boeremagte en die uitheemse naturelle as gevolg van die toepassing van die buitreg en die wedersydse ongeoorloofde grensoorskryding, meer as een keer gespanne geraak het en baie tot die vyandige houding van die Britse naturelle teenoor die Burgermagte gedurende die oorlog bygedra het.

Uit die voorafgaande blyk die gebruik van die nie-blanke deur die Boere op verskillende gebied tydens die georganiseerde gedeelte van die oorlog dus duidelik. Hieruit kan afgelei word dat hoeseer die leiers ook al getrag het om wrywing sover as moontlik te vermy en hoeseer die Boere aldeur bewus was van die gevaar wat hulle van die kant van die naturelle bedreig, daar nietemin deur die gepleegde dade en handeling, genoeg aanleiding kon gewees het om die goeie gesindheid van die eie of die vreemde naturelle, waar dit nog wel bestaan het, te laat verdwyn. Aanvanklik het die naturelle se vrees vir die Boere hulle miskien daarvan weerhou om hulle natuurlike haat te openbaar, maar namate die Britse magte meer en meer geseëvier het, het hierdie vrees op die agtergrond verdwyn. Hierdie houding van die naturelle kan miskien ook as 'n rede aangevoer word vir die Boere se besluit om die stryd te beëindig⁸⁵.

AANTEKENINGE

1. Otto, J. C., *Die Konsentrasiekampe*, (Kaapstad, Bloemfontein en Johannesburg), 1954, p. 1; Dr. W. J. Leyds-Archief (aangedui L.A.) 781, deel I: Rapport van kapt. Ram en lt. Thomson insake Anglo-Boereoorlog, deel VII—IX, 1899—1900, deel VII, Volkenrecht Oorlogsgebruiken, p. 27; *De Volksstem*, d.d. 2-12-99.
2. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 27, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
3. *Ibid*, p. 27.
4. *Ibid*, pp. 27—28.
5. Gey van Pittius, E. F. W.: *Staatsopvattinge van die Voortrekkers en die Boere*, (Pretoria, 1941), pp. 43—44.
6. *De Volksstem*, d.d. 28-12-99; Mikrofilm A 559/228: Portef. 27, p. 620, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, De Kleurlingen. Vgl. ook Leyds, Dr. W. J.: *Tweede Verzameling*, (*Correspondentie 1899—1900*), deel I, Eerste Band en Tweede Band, deel II, (Bijlagen — Index), (Als Manuscript Gedrukt), ('s-Gravenhage, 1930), deel I (1), p. 73, No. 83, Telegram, Van den Gezant aan den Heer F. F. Eiffe te Hamburg, Brussel, d.d. 24-10-99, pp. 84—85, No. 97, Brief, Aan Edgar Mels, Editor „New York Star” te New York, Brussel, d.d. 28-10-99 en p. 78, No. 91, Circulaire-Telegram, Van den Gezant aan de Pers, Brussel, d.d. 26-10-99; Gey van Pittius, p. 43.
7. Mikrofilm A 559/228: Portef. 27, p. 620, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, De Kleurlingen; L. A. 781, deel I: deel VII, p. 28, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
8. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 27—28, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
9. *Ibid*, p. 28 en 64; Mikrofilm A 559/228: Portef. 27, p. 620, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, De Kleurlingen; Gey van Pittius, p. 43.
10. L.A. 781, deel I; deel VII, p. 64, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; Mikrofilm A 559/228: Portef. 27, p. 620, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, De Kleurlingen; Gey van Pittius, p. 43.
11. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 64, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 710(4): no. 19, Oorlogstelegramme, Resident V.R. — Resident V.R. Volksrust, 10-11-99; Argief Kommandant-generaal (aangedui K.G.): Engelse Boere-Oorlog, 1899—1902, Inkomende en uitgaande stukke, K.G. 333(9): p. 837, Inkomende Telegramme, Resident V.R. — Kommandant-generaal, d.d. 28-10-99; K.G. 333(10): p. 921, Inkomende Telegramme, Naturelle Komm. Spelonken — Kommandant-generaal, d.d. 30-10-99.
12. L.A. 713(e): no. 14, Oorlogstelegramme, Landdros Pietersburg — Staatsekretaris, d.d. 29-12-99.
13. Mikrofilm A 559/228: Portef. 27, p. 620, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, De Kleurlingen.
14. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 66, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; Mikrofilm A 559/228: Portef. 27, p. 620, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, De Kleurlingen. Vgl. ook Waters, Colonel W. H. H. (R.A., C.V.O.): *The German Official Account of the War in South Africa*. The War in South Africa, Authorised translation by Colonel W. H. H. Waters, (R. A., C.V.O.), (London, 1904), p. 137.
15. Mikrofilm A 559/228: Portef. 27, p. 620, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, De Kleurlingen; L.A. 769 B: Nierstrasz, P.A.: *Der Süd-Afrikanische Krieg 1899—1902*, (19 dele), (M.S. in die Leyds-Archief), ('s-Gravenhage, 1902), deel VII, p. 567. Vgl. ook Jorissen, J.: *Oorlogsherinneringe*, Van Pretoria naar Mafeking, p. 10. (M.S. in besit van dr. Jan Ploeger).
16. L.A. 712(g): no. 5, Oorlogstelegramme, Komm. Dahl Klipdam — Supt. Dept. Naturelle, d.d. 11-12-99; Sien ook L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 66—67, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
17. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 67, soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
18. *Ibid*, p. 67, (soos aangehaal in).
19. L.A. 712(h): no. 10, Oorlogstelegramme, Kommandant-generaal Volksrust-Konfidensieël Hoogedele Regering Pretoria, d.d. 12-12-99. Sien ook L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 67—68, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. Vgl. verder *De Volksstem*, d.d. 28-12-99 i.v.m. opkommandering van naturelle.

20. *De Volksstem*, d.d. 28-11-99.
21. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 70, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
22. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 71, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 709(6): p. 481, Oorlogstelegramme, Veggenl. De la Rey, Christiana — Genl. Cronjé, Rietfontein Lichtenburg, d.d. 28-10-99; L.A. 712(f): no. 39, Oorlogstelegramme, Raads-lid Dieperink Glencoe — Kommandant-generaal Volksrust, d.d. 9-12-99.
23. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 72, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
24. *Ibid*, p. 73.
25. *Ibid*, p. 73. Vgl. ook Waters, p. 137; War Office Microfilm A 362/3109: p. 15, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900; Du Cane, Colonel Hubert (R.A., M.V.O.): *The German Official Account of the War in South Africa*. The War in South Africa, Authorised translation by Colonel Hubert Du Cane, (R.A., M.V.O.), (London, 1906), p. 65.
26. L.A. 710(4): no. 30, Oorlogstelegramme, Spesiale Kommissaris Amsterdam — Regering en Kommandant-generaal, d.d. 10-11-99.
27. L.A. 711 e: no. 32, Oorlogstelegramme, Kommandant-generaal Pretoria — Land-dros Rustenburg, d.d. 27-11-1899.
28. L.A. 711 e: no. 18, Oorlogstelegramme, Staatspresident Pretoria — Konfidensieël Boshoff Lid Tweede Volksraad adres Landdros Nylstroom, d.d. 30-11-1899.
29. L.A. 713 e: no. 21, Oorlogstelegramme, Landdros Pietersburg — Staatsprokureur Pretoria, d.d. 30-12-99.
30. L.A. 712 b: no. 32, Oorlogstelegramme, Wnd. Asst. Genl. Van Rooyen Helpmekeer — Kommandant-generaal Volksrust, d.d. 22-12-99; L.A. 712 e: no. 37, Oorlogs-telegramme, Kmdt. Von Brandis Piet Retief — Assistent-generaal Burgerlaer, d.d. 8-12-99; L.A. 781, deel I: deel VII, p. 31, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson
31. Waters, p. 137; Du Cane, p. 65; War Office Microfilm, A 362/3109: p. 15, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900.
32. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 30—31, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
33. *Ibid*, p. 31.
34. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 32, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; Colonial Office Foto Kopieë (aangedui F.K.) 215: p. 600, Komdt.-genl. Joubert — Bunu, d.d. 1-10-99.
35. Davitt, Michael: *The Boer fight for Freedom*, (New York — London), 1902, p. 168.
36. L.A. 781, Deel I: Deel VII, p. 32, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
37. *Ibid*, p. 32; Vgl. ook hoofstuk 3.
38. Vgl. hoofstuk 4.
39. L.A. 710(3): p. 260, Oorlogstelegramme, Staatsekretaris — Naturelle Komm. Waterberg (Nylstroom), d.d. 9-11-99.
40. L.A. 711(1): p. 111, Oorlogstelegramme, Naturelle Komm. Krokodilrivier Nylstroom — Staatsekretaris Pretoria, d.d. 22-11-99. Vgl. ook F.K. 219: p. 213, Brief, Nicholson — Milner, d.d. 30-10-99.
41. L.A. 711(c): no. 2, Oorlogstelegramme, President — Landdros Nylstroom, d.d. 27-11-99; L.A. 711(c): no. 72, Oorlogstelegramme, Landdros Nylstroom — Presi-dent, d.d. 27-11-99.
42. L.A. 781, deel I; deel VII, p. 35, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
43. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 35, soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. Sien ook L.A. 711(e): no. 112, Oorlogstelegramme, Boshoff — Presi-dent, d.d. 30-11-99; L.A. 711(e): no. 203, Oorlogstelegramme, President-Boshoff, d.d. 30-11-99.
44. L.A. 711(c): no. 465, Oorlogstelegramme, Kommandant-generaal — Genl. Snyman, d.d. 27-11-99. Sien ook L.A. 711 (c): no. 143, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Kommandant-generaal, d.d. 27-11-99.
45. War Office Microfilm, A 375/8163: pp. 1—2, Brief, C. Tatham — Koloniale Sekretaris, d.d. 7-10-1901.
46. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 37, soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson, Vgl. ook War Office Microfilm A 362/3109: p. 3, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900.

47. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 37—38, soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
48. *Ibid*, p. 38, (soos aangehaal in).
49. *Ibid*, p. 39, (soos aangehaal in).
50. *Ibid*, pp. 39 — 40, (soos aangehaal in).
51. *Ibid*, p. 40.
52. *Ibid*, p. 40.
53. *Ibid*, p. 45.
54. *Ibid*, p. 46.
55. *Ibid*, p. 46.
56. L.A. 710(2): p. 47, Oorlogstelegramme, Landdros Ermelo — Komm. van Polisie Pretoria, d.d. 6-11-99.
57. Argief Staatssekretaris (aangedui S.S.): Inkomende en uitgaande stukke (aangedui R), R1153, in S.S. 8272/2432, Telegram, Resident V. R. Louis Trichardt — Staatssekretaris, d.d. 7-11-99.
58. War Office Microfilm A 362/3109: p. 20, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900.
59. L.A. 710(3): p. 202, Oorlogstelegramme, Asst. Komdt.-genl. noordelike hooflaer — Kommandant-generaal, d.d. 8-11-99. Sien ook S.S. 8273: R1225x/99, Telegram, Asst.-komdt.-genl. Pietersburg — Staatssekretaris, d.d. 8-11-99.
60. L.A. 710(2): p. 163, Oorlogstelegramme, Onder-krygskomm. Van Soelen — P. J. Joubert, d.d. 7-11-99.
61. L.A. 709f8: Deel II, p. 10, Kopieë van Oorlogstelegramme, Spesiale Komdt. van Polisie Johannesburg — Kommandant-generaal, d.d. 13-11-99.
62. L.A. 710(6): p. 545, Oorlogstelegramme, S. P. Grobler — Staatssekretaris, d.d. 17-11-99. Sien ook L.A. 710(3): p. 222, Oorlogstelegramme, Staatssekretaris — S. Grobler, d.d. 8-11-99; L.A. 710(3): p. 223, Oorlogstelegramme, Staatssekretaris — Asst.-Genl. hooflaer noordgrens, d.d. 8-11-99.
63. *De Volksstem*, d.d. 22-10-99.
64. L.A. 712(h): no. 211, Oorlogstelegramme, Vdkt. Van Rooyen — Kommandant-generaal, d.d. 12-12-99; L.A. 712(h): no. 60, Oorlogstelegramme, Komdt.-genl. dept. — Landdros Nylstroom, d.d. 12-12-99.
65. *De Volksstem*, d.d. 24-11-99.
66. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 48, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
67. L.A. 709(3): p. 222, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Staatssekretaris, d.d. 22-10-99.
68. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 49, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
69. L.A. 709(3): p. 238, Oorlogstelegramme, Pres. Kruger — Genl. Cronjé, d.d. 23-10-99.
70. *De Volksstem* (B.U.), d.d. 13-11-99.
71. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 50-51, soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. Vgl. ook L.A. 710(5): no. 31, Oorlogstelegramme, Staatspresident Bloemfontein — Staatspresident Pretoria, d.d. 14-11-99; L.A. 710(5): no. 34, Oorlogstelegramme, Staatspresident Pretoria — Staatspresident Bloemfontein, d.d. 14-11-99; S.S. 8260/2428: R527, Telegram, Genl. Cronjé — Staatssekretaris, d.d. 22-10-99 en Genl. Cronjé — Pres. Kruger, d.d. 14-11-99; L.A. 709/8: Deel II, p. 8, Kopieë van Oorlogstelegramme, Pres. Z.A.R. — Pres. O.V.S., d.d. 14-11-99.
72. F.K. 215: p. 596, Goewerneur van Natal — Hoë Kommissaris, dd. 17-10-99. Vgl. ook verder opgawes van buit in K.G. 345/4, pp. 198—220.
73. L.A. 710(1): p. 49, Oorlogstelegramme, P. D. Swart — Genl. Snyman, d.d. 3-11-99.
74. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 52, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
75. War Office Microfilm A 362f3109: p. 12, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report d.d. 18-5-1900.
76. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 52—53, Soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
77. L.A. 710(7): p. 599, Oorlogstelegramme, Regering — Kmdt.-genl. Joubert, d.d. 18-11-99; President — Kommandant-generaal, d.d. 18-11-99; L.A. 711(1): p. 179, Oorlogstelegramme, Verslag van genl. Grobler via kapt. Jooste aan Regering, d.d. 23-11-99.
78. L.A. 781, Deel I: Deel VII, pp. 56—57, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.

79. L.A. 709(4): p. 345, Oorlogstelegramme, Spesiale Komm. vir Swazieland — Asst. Genl. Thys Grobler, d.d. 25-10-99; L.A. 710(7): p. 627, Oorlogstelegramme, Thys Grobler — Genl. Burger, d.d. 19-11-99; L.A. 712(a): no. 219, Oorlogstelegramme, M. Grobler — Pres. Kruger, d.d. 1-12-99.
80. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 58—59, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
81. L.A. 712(a): no. 29, Oorlogstelegramme, P.A. Vryheid — Asst.-genl. Meyer p.a. Van Schalkwyk Pretoria, d.d. 1-12-1899. Vgl. ook L.A. 781, deel I: deel VII, p. 59, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
82. L.A. 712(b): no. 29, Oorlogstelegramme, Landdros Vryheid — Asst.-genl. Burger, d.d. 2-12-99. Sien ook L.A. 712(a): no. 45, Oorlogstelegramme, Asst.-genl. Burger — Landdros Vryheid, d.d. 1-12-99. Vgl. verder L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 59—60, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
83. L.A. 712(b): no. 1, Oorlogstelegramme, Pres. Kruger — Landdros Vryheid, d.d. 2-12-99.
84. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 62—63, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
85. *Ibid*, pp. 82—83.

DIE GEBRUIKMAKING VAN NIE-BLANKES DEUR DIE ENGELSE IN OORLOGSTYD

Met verwysing na die Boere se ingebore opvattinge aangaande rasseverhoudings, die invloed van getalverhoudings ten opsigte van die nie-blanke en sy gebruikmaking van nie-blankes in tye van oorlog, vertoon die Britse opvattinge sekere afwykings wat agtereenvolgens soos volg geformuleer kan word: Ten opsigte van rasseverhoudings het Livingstone in sy *Missionary Travels* reeds verklaar dat daar kragtens Engelse wet geen onderskeid bestaan tussen blank en nie-blank nie¹.

In ons geskiedenis is daar talryke voorbeelde waar dit uit die optrede van Britse amptelike kant blyk dat meer as een keer die nie-blanke as 'n gelykwaardige bondgenoot in die stryd teen die Boere aanvaar en gebruik is. Selfs vreemdelinge soos kapt. Ram en lt. Thomson is getref deur die verhouding tussen Brit en naturel, wat volgens hulle siening uit 'n natuurlike bondgenootskap in hul samewerking teenoor die Boer bestaan het. Hierdie sienswyse is deur kmtd.-genl. P. J. Joubert beaam toe hy verklaar het „ . . . dat de Engelschman en een kaffer uit een geest en bloed bestaat en daarom, als het op handelen aankomt, zullen zij een werk doen.”²

Vanselfsprekend het in die lig van bogenoemde houding die gedagte aangaande getalverhouding en die gevaar wat daaruit kon voortspruit, minder sterk tot die Britte gespreek as tot die Boer. Tog is kapt. Ram en lt. Thomson van mening dat uit 'n grootskaalse bewapening van die nie-blankes, op die lang duur vir die Engelse gevaar kon voortspruit. Hierdie gevoel openbaar hom egter nie op direkte wyse aan die invallende leër nie, ofskoon die posisie en sienswyse van die ingeburgerde Brit in Suid-Afrika, dieselfde as die van die Boer was³.

Was die nie-blanke dus, uit 'n Britse oogpunt beskou, gelykwaardig as 'n bondgenoot in die stryd, het die aanwending daarvan tog gevare ingehou. In die lig van die voorafgaande is die moontlikheid dus nie uitgesluit dat die vooroorlogse besluit van die Britse Regering, soos weerspieël deur die verklaring van Chamberlain en Balfour in die Britse Parlement, naamlik om die stryd te besleg sonder die hulp van die gekleurde rasse, tot 'n geringe mate sy spoorlag in humanitêre oorwegings gevind het. Dadelik moet daar op gewys word dat utiliteitsfaktore ook meegehelp het om hierdie gedragslyn te openbaar. In die verband het kapt. Ram en lt. Thomson verklaar: „Men veroordeelde het gebruik van gekleurde strijders uit een politiek oogpunt verkeerd; de Boer beschouwt in sterke mate den gekleurden mensch als een minderwaardig wezen; verachtelijk vindt hij diens gelijkstelling met witmensen. Hem [de Boer] te bestrijden met behulp van kaffers zou hem in hooge mate prikkelen en verbitteren. Ook zou een dergelijke handelswijze weder aanleiding kunnen worden tot propaganda in de Anti-Engelschgezinde pers vóór de zaak der Boeren, die daarmee moreel gesteund zouden worden.”⁴

Wat die Engelse standpunt was, blyk verder miskien ook duidelik uit *Military Notes on the Dutch Republics of South Africa*, (secret, revised June 1899), wat deur kapt. Ram en lt. Thomson uitvoerig aangehaal word. Die opsteller wys daarop dat die aangeleentheid 'n politieke en 'n militêre

sy het. Van politieke sy gesien is gebruikmaking van nie-blankes onwenslik: „*Political considerations and the strong feeling in South-Africa against the alliance of white and black to fight white, prohibit the former course*”⁵

Van militêre oogpunt gesien kom die skrywer tot enigszins teenstrydige konklusies. In Transvaal meen hy dat die Engelse prestige soveel gelyk het tydens die Eerste Vryheidsoorlog dat die naturelle uit vrees vir die Boere liever op goeie voet met hulle sal wil bly. In geval van oorlog sal die Republiek in Noord-Transvaal sowel as in die Vrystaat egter manskappe moet afsonder om sekere stamme dop te hou. In Basoetoland sou dit miskien moeilik wees om die Basoeto's te keer om hulle ou vete teen die Vrystaters uit te spook. Sy mening is ook dat die Swazi's teen Transvaal in opstand sou kom⁶.

Die posisie van die nie-blankes ten opsigte van die oorlog in Suid-Afrika in gebiede wat onder die Britse Hoë Kommissaris geressorteer het, is duidelik deur sir A. Milner soos volg omlin: „*The view of Her Majesty's Government on the general question, which has been made known in all territories under the direct control of the High Commissioner is that the Native subjects of Her Majesty should abstain from taking part in the struggle between whites. But it cannot be expected that they should refrain from defending themselves if their own homes or property are attacked.*”⁷

Vervolgens kan nagegaan word in welke mate die Engelse van naturelle hulp gebruik gemaak het. Eweneens as in die geval van die opponerende Boeremagte het die Britte op uitgebreide skaal van naturelle hulp op verskillende terreine gebruik gemaak. Allereers is van naturelle op oorlogstonele gebruik gemaak om die stellings in staat van verdediging te bring. So rapporteer Baden-Powell in sy verslag oor die beleg van Mafeking byvoorbeeld die volgende: „*The Shangans were refugees from the Johannesburg mines, and were sent in to Mafeking by the Boers on the outbreak of war. Being accustomed to digging they proved useful for working gangs on the defences.*”⁸ Ook ten opsigte van ander algemene dienste soos die oppas van vee, vervoer van ammunisie, bewakingsdienste en ander diverse werksaamhede ook as ordonnansie, boodskappers, verkenner en spioene, was van naturelle gebruik gemaak. Voorts rapporteer Baden-Powell dan ook in dié verband in sy vermelde verslag: „*The local Barolong living in the Stadt displayed their loyalty, and did some good service (especially after I had deposed their chief Wessels for want of energy) and supplied good despatch runners, spies, cattle runners etc. Of the Natives living in the district, Seani remained particularly loyal, and although a prisoner in the hands of the Boers he managed to send us information from time to time. Bathoen was loyal, but too timid to be of use. Copane, a subject of the Boers, although forced to supply them with men, offered us his allegiance. Hatsiokomo and Matuba (British subjects) joined the enemy and the latter and his men fought with them.*” Ook maak Baden-Powell gewag van die emplojering van „*native runners to take despatches, letters etc., to our northern column. They had to be highly paid as the risk of capture and death was very great.*”⁹ Vanuit Ladysmith is die gemeenskap aldaar deur middel van naturelle boodskappers wat herhaalde kere deur die Boere gevange geneem is, met die buitewêreld onderhou¹⁰.

Die kardinale vraag is egter in hoeverre die Britte in die proses van gebruikmaking van naturelle hulp, laasgenoemde in 'n gewapende vorm

aangewend het. In die offisiële korrespondensie van die Boere word talryke *gerugte* omtrent „*het opmaken der barbaren*” aangetref, dog in die reël was dit onwaar of baie sterk oordrewe. Dit blyk by herhaling uit korrespondensie handelende oor Zoeloeland en die wesgrens¹¹. So was byvoorbeeld 'n voorbereide en verwagte natuurlike-inval op Elandslaagte, Helpmekaar, Dundee en Dundee-distrik „*niets ander dan een Kafferbiertparty*.”¹² Verder kom dit ook voor asof die gerugte 'n bepaalde strekking het, byvoorbeeld om te voorkom dat burgers van die ter plaatse aanwesige kommando as versterking na elders moet vertrek¹³.

Die eerste *berig* wat aangetref word aangaande die gebruikmaking van gewapende natuurlikehulp aan Britse kant was afkomstig van Mafeking. Die graadverskil tussen die gebruikmaking van gewapende natuurlikehulp deur die Boere en Engelse was daarin geleë dat laasgenoemdes in teenstelling met eersgenoemdes, vermeldde hulp kragdadig aangewend het ter bestryding van die vyand. So rapporteer kmdt. Botha uit die Hooflaer te Buurmansdrif op 18 Oktober 1899 die volgende: „*Ongeveer middernacht vond een gevecht plaats bij de fontein naby Mafeking. De vijand met een honderd gewapende kaffers vielen onze wachtmenschen aan doch vijand werd verslagen en 1 gewonde kaffer prisionier genomen*”¹⁴ Die geloofwaardigheid van hierdie berig kan getoets word aan die antwoord van Bell, Britse Siviele Kommissaris te Mafeking, op 'n vraag van die Sekretaris van die Departement van Naturellesake, of enige natuurlike wapen is „*for conflict with white men*” en indien wel, of hy (die Siviele Kommissaris) toestemming daartoe verleen het. Die antwoord hierop was:

„*. . . Natives have been armed by Military Authorities for defensive purposes with my approval. Town threatened with attack from nine thousand Boers. Every person capable of assisting in defence of place has been armed.*”¹⁵

Hierna het die berigte aangaande die gebruikmaking van gewapende natuurlikehulp deur die Britte, tydens die beleg van Mafeking mekaar snel opgevolg. So berig Flygare, aanvoerder van die Skandinawiese korps, vanaf Rietfontein onder andere op die 26ste Oktober 1899, dat met die bestorming van die suidwestelike gedeelte van Mafeking meestal deur natuurlike op hulle geskiet is¹⁶.

Op die 8ste November 1899 word deur die oorlogskorrespondent van *De Volksstem* gesinspeel op die gebruik van nie-blankes:

„*Van De Westergrens
Een uitval Afgeslagen
Wit of Zwart?*”

(spec) Rietfontein, Dinsdag.

De uitval van de Engelsen uit Mafeking onder bedekking van het geschut uit de forten, is door de onzen afgeslagen. Het was nog zo donker dat wij niet konden zien of onze aanvallers witmensen of kaffers waren, doch er is alle reden te vermoeden dat het wit en zwart goed door mekaar was; dat is zo de gewoonte hier in het land van de gelijke rechten voor allen.”¹⁷

In sy verslag oor die beleg van Mafeking maak Baden-Powell, soos reeds vermeld, dan ook gewag van die aanwending van natuurlikehulp vir verdedigingsdoeleindes. Onder die opskrif *Defence Force* sê hy onder andere: „*. . . . 300 natives enrolled as cattle guards, watchmen, police etc.*” Hy vervolg: „*Half the defenders were armed with L.M., half with M.H. rifles with 600 rounds per rifle.*” Voorts word ook onder die opskrif *Officers and Men Mentioned in General Orders*, melding gemaak van 'n *Cape Boy Con-*

tingent under Captain Goodyear en die Fingoes onder ene Webster. Ook is nie nagelaat nie om die name van die aantal Barolongs „[who] rendered good and gallant service on various occasions” te vermeld, asook die goeie diens wat deur naturelle in die verdediging van hulle stat gelewer is¹⁸.

In sy lys van ongevalle tydens die beleg van Mafeking maak Baden-Powell dan ook 'n duidelike onderskeid tussen *Combatants* en *Non-combatants*. Onder die hoof „Combatants” tref ons 'n onderverdeling aan te wete „Killed and died of wounds” en „Wounded” en onder laasgenoemde subhoof verskyn teenoor die beskrywing *Coloured* die getalle 25 en 68 onderskeidelik.

Baden-Powell se woordkeuse of indeling is hier beslis misleidend. Daar word in die vermelde ongevallelyst onder die hoof „Combatants,” slegs van „Coloured” gewag gemaak. As in aanmerking geneem word dat daar tydens die beleg van Mafeking 'n „*Cape Boy Contingent*” onder kaptein Goodyear was, wil dit dus voorkom of daar geen ongevalle onder die naturelle was nie wat vir verdedigingsdoeleindes aangewend is, wat onjuis is. In teenstelling met die lys van ongevalle vir „Combatants” tref ons onder die „Non-combatants” die eienaardige indeling van „Whites”, „Natives” en „Barolongs”, aan. Waarom Baden-Powell 'n onderskeid tussen „Natives” en „Barolongs” maak, is onverstaanbaar, want in sy beskrywing van die naturelle in Mafeking tydens die beleg, verwys hy na die Barolongs as „natives”. Wat van die Fingoes wat onder Webster die „*Cape Boy Contingent*” so bygestaan het „*in seizing advanced points in Brickfields and stopping enemy fire*”? Of moet 'n mens aanvaar dat die Fingoes „Natives” was en dat die „Natives” en „Barolongs” as „Combatants”, „Coloured” was? Die sterfgevalle onder die nie-vegtendes was aansienlik hoër as onder die vegtendes te wete: „Killed and died of wounds: Natives 65, Barolongs 264” en „Wounded: Natives 117, Barolongs 0”. 'n Mens wonder onwillekeurig of Baden-Powell nie hier 'n berekenings- of indelingsfout begaan het nie¹⁹.

Wat die werklike omvang van die onbetwisbare aanwending van naturelle-hulp vir verdedigingsdoeleindes deur die Engelse tydens die beleg van Mafeking was, kan nie met sekerheid bepaal word nie. In 'n telegram van Flygare word gewag gemaak van die feit dat 'n kleurling van Mafeking die Boere meegedeel het „*dat omtrent 600 gekleurde geprest zijn om tegen ons te vechten*”, terwyl dr. J. Jorissen, sekeretaris van genl. P. A. Cronjé, die gewapende nie-blanke strydere in Mafeking op ongeveer 2000 bereken het²⁰. In die lig van wat reeds vermeld is en as in aanmerking geneem word dat Mafeking die hoofsentrum van 'n groot aantal naturelledistrikte van die noordweste, met 'n bevolking van 200,000 was; dat 'n naturelle-stat met 6,000 inwoners ongeveer 'n halfmyl suidwes van Mafeking geleë was; dat die naturelle in Mafeking wat, soos reeds vermeld onder die resident magistraat en siviele kommissaris geressorteer het en saamgestel was uit plus minus 5,000 Barolongs en ongeveer 2,000 Fingoes en Shangaans 'n totaal van tussen 7,000 en 8,000 uitgemaak het, kan 'n mens nie anders nie as om tot die gevolgtrekking te raak dat die aanwending van gewapende naturellehulp omvangryk moes gewees het. As verder nog in ag geneem word, dat Baden-Powell by herhaling gewag maak van die lojaliteit van die naturelle kan hierdie gevolgtrekking sekerlik nie as vergesog of oordrewe beskou word nie²¹.

Ook van buite Mafeking het hulp vir die ingesluite Baden-Powell nie uitgebly nie. „*Veldkornet De Kokker rapportiert aus Maritzani ins Lager vor Mafeking dasz der beruchte englische Pferdedieb Scotty Smith*

*met einer Horde Bastards und Korannakaffern aus Langeberg gegen Mafeking rückte, um Colonel Baden-Powel mit entsetzen zu helfen.*²³

Na hierdie kentering in Brittanje se voorgenome beleid ten opsigte van nie-blanke bondgenootskap in die stryd teen die Boere, wat deur natuurlike hoofde nie alleen in Brits beheerde gebiede in Suidelike Afrika verwelkom is nie, maar ook weerklank gevind het in die harte van ou vyande van die Z.A.R. soos Mpefu, het berigte oor die hele Suidelike Afrika, aangaande die gebruikmaking van gewapende natuurlike- en kleurlinghulp, ingestroom. So is onder andere die Betsjoeanas van Khama, wat „ . . . a son of the Great white Queen . . . ” was en geen vrees vir die Boere gekoester het nie, aangesien hy die mening toegedaan was dat: „ . . . we [England] had sufficient women to trample the Boers underfoot without troubling the men at all”, die Bakathla van Linchwe en Segale, die Bangwaketsi van Bathoen en Sebele en selfs die onderdane van Mpefu in die Transvaal, onder die wapen gebring vir optrede in Brits-Betsjoeanaland, die Betsjoeanaland Protektoraat en op die Transvaalse wes- en noordgrens²³.*

Die geloofwaardigheid van bovermelde bewapening van natuurlike is oor die algemeen in der mate in die buiteland betwyfel, dat die vrederegter te Vryburg op 9 Januarie 1900 verplig gevoel het om die volgende aan die staatssekretaris te telegrafeer: „Heden vertrokken van hier per ossen wagens naar Klerksdorp de Kuruman krijgsgevangenen bestaan uit 48 blanke waaronder 4 officieren en 86 kaffers en bastaards. Zal Maandag te Klerksdorp zijn ik denk de H.E.D. Regeering moet de Kuruman krijgsgevangenen laat afnemen in een groep zoodat wij de buitenwereld kan bewijzen dat wij met kaffers en Engelschen te zamen gevochten heeft daar het nog altijd ontkennt werd zou dit een sterke bewijs leweren.”²⁴

Voorts is berigte van die bewapening van natuurlike deur Engelse, van die Oranje-Vrystaatse/Nataalse grens ontvang. Uit Griekwaland-Oos skryf 'n korrespondent aan *Ons Land* (Kaapstad) „ . . . dat hy uit drie verskillende bronne heeft vernomen, dat de magistraat van Umtata den hoofdkaptein [der naturellen] heeft aangesproken om hem te vragen 5000 man te geven om tegen de republikeinen te gaan vechten tegen een bezoldiging van £8 per maand.” Die *Cape Argus* se korrespondent berig verder uit Griekwaland-Oos dat die „Griekwaland Mounted Rifles” en die natuurlike aldaar „ . . . in staat van verdediging zijn gesteld; . . . ” en dat die natuurlike hart en siel in die saak is²⁵.

Gerugte dat die Basoeto's lojaal teenoor die Boere was en dat laasgenoemdes die Basoeto's om hulp teen die Engelse genader het en hulle reeds met die doel employeer, is deur dr. Leyds bestempel as „Lüge und Verleumdung und ganz gegen Burenart.”²⁶ Die verspreiding van hierdie gerugte moet geheel en al aan die adres van die Britte gerig word en helaas was hierdie aantygning teen die Boere, juis op die Engelse van toepassing gewees. Onder die dokumente van die van Dundee gevlugte Britse offisiere word onder andere die volgende aangetref: „Yours No. 103 apprehend no difficulties in getting Basuto's do you want them to bring own horses if so I should say five shillings a day be offered . . .”²⁷ Voorts het die Britse Hoë Kommissaris, sir Alfred Milner, die Britse Resident Kommissaris in Basoetoland gelas om die Basoeto's op te dra om die Boere te beveg indien laasgenoemdes die gebied sou binnekom. Die Basoeto's wou egter nie hier-

* Tot die bewapening van Linchwe sal weer later teruggekeer word, aangesien die Bakathlas van Mochudi 'n kardinale rol in die gebeurlikhede op Derdepoort sou speel.

aan gehoor gee nie. „Nu zijne *Excellentie* . . . er niet in geslaagd is zijn zwarte voornemens ten uitvoer brengen, beschuldigt hij zijn tegenstanders er maar van. Sir Alfred bewijst dat hij waarlijk van plan is de Afrikaners te vernietigen, niet alleen door bajonetten, lijdiet en zwarte strijders, doch in hoofdzaak door depeches, vuile leugens die de Boeren van hun eer moeten beroven nadat mislukte pogingen zijn gedaan om hun al het andere af te nemen.”²⁸ Die Hoë Kommissaris was beslis besig om met vuur te speel. Was dit nie vir die Boere se ingebore afkeer aan die deelname van gekleurde rasse aan 'n stryd tussen blankes nie en as in ag geneem word dat duisende naturelle die Boere wel goedgesind was, kon die versinsels wat sir Alfred besig was om aan die wêreld te verkondig, dalk feite geword het²⁹.

Vanuit Natal word verneem „. . . . dat bijna al het volk van Ngati met geweren in Augustus gewapend werd door Britsche govt.” en die laasgenoemde „. . . hen opstak om ons aan te vallen wanneer de tijd daar is.” Die vyandigheid van Ngati en een van sy jongere kapteins, word aan die feit toegeskryf dat hulle deur die Engelse as gelyke behandel is³⁰. Vanaf Vryheid word berig „. . . . dat er een zwarte Rijd politie macht met 2 witte officieren (allen paarderuiters) op onze grenzen zijn,”³¹ en van Elands-laagte word verneem dat 'n klomp „. . . . koelies bezig waren een schans op te werpen, waarschijnlijk met het doel kanonnen daar achter te plaatsen.”³² Selfs Zoeloes, tot 'n getalsterkte van ongeveer 15,000, is deur hierdie werwings-en bewapeningsveldtog van nie-blanke bondgenote, deur Brittanje betrek³³.

Asof die nuut ingeslane weg van Brittanje ten opsigte van sy nie-blanke bondgenote in wese nie laakbaar genoeg was nie en onteenseglik veel daartoe bygedra het om die weegskaal, wat getalle-oorwig aanbetref, nog meer in sy guns te laat swaai het, word ook nog deur 'n „. . . militaire strategist van grote bekwaamheid” in die „*Natal Mercury*” 'n uiteensitting gegee van hoe Brittanje hierdie nuutverworwe bondgenote van hom behoort te emplojeer, ten einde die Boere onder die knie te kry. Onder die opskrif „*Moord op Vrouwen en Kinderen Bepleit In een Natals Blad*”, berig „*De Volksstem*” op 21 Desember 1899 soos volg: „*De Natal Mercury*” bevat in een der laast hier aangekomen uitgaven het volgende: „*Mtyetyi , legde ons uit dat de Engelsens niet wisten hoe ze oorlog moesten voeren. Zij waren te veel 'gentleman' tegenover de Boeren. We voerden de oorlog als een spel. De goede weg voor Engeland was om de Zulus en Basutos op te stoken de Transvaal en de O.V.S. binnen te vallen en alle vrouwen en kinderen te doden. Wanneer de Afrikaners hoorden van deze moorden, zouden ze haastig terug komen om hun huizen te verdedigen. Te dien einde zouden ze opbreken in kleine kommando's en de Engelsens zouden ze op hun gemak kunnen volgen en ze naar welbehagen uitmoorden. Ieder die ontsnapte zouden de kaffers voor hun rekening nemen. Gevolglik zoude het gehele ras worden uitgerooid en zoude er geen Afrikanerkwestie meer in Zuid-Afrika zijn.*”³⁴

Berigte aangaande die bewapening van naturelle, vanaf die Portugese- en Swasilandse grens, was ook veelvuldig. In Zambaanland is 'n vrugtelose poging deur die Britte aangewend om die naturelle te bewapen en as sodanig teen die Boere strydvaardig te maak. Na die besetting van Gwovuma en Van Oordtsstasie in die Lembombo deur kmdt. Botha, rapporteer laasgenoemde onder meer soos volg. „*Uit hun [die Engelse se] eigen brieven copie boeken is bewys genoeg dat Zambaan hoegenaamd niets met de Engelschen te maken wil hebben hoewel zij alle krachten ingespannen*

hadden hem en zijn kaffers te wapenen en werd eenparig geweigerd op te nemen of te ontvangen."³⁵ Die gevolg van Zambaan se standvastigheid was dat volgens 'n berig wat van vrederegter H. F. van Oordt uit Piet Retief ontvang is, die Britte gewapende naturelle Zambaanse binne gestuur het, om alle naturelle wat die Boere goedgesind was, uitgesonderd die Wildtuinpolisie, te dood of te verdryf en huis en hawe te verwoes³⁶.

Ten besluite word gevind dat ook die Swazi's, by Brittanje se nie-blanke bewapeningsveldtog ingesluit was. Dit ten spyt het die Swazi's hul, met die uitsondering van interne moeilikhede wat hulle tot strydlustigheid aangevuur het, origens stil en rustig gedra en het die Boere van die kant van die Swazi's op daardie stydstip eintlik niks te vrese gehad nie³⁷.

Hierdie verandering in Brittanje se voorgenome vooroorlogse besluite aangaande die gebruikmaking van nie-blanke hulp in die stryd teen die Boere het, veral na die gebeure te Derdepoort, 'n stroom van kritiek en verwyte, nie alleen plaaslik nie, maar ook in internasionale kringe ontken.

Die eerste amptelike reaksie teen die bewapening van naturelle het reeds voor die gebeure op Derdepoort gekom van die kant van die kabinet van die Kaapkolonie toe laasgenoemde op reeds so vroeg as 12 Oktober 1899, 'n skrywe aan sir Alfred Milner gerig het waarin die wens uitgespreek is „ to acquaint His Excellency that they view with very grave apprehension the Consequences of arming Natives in an impending conflict between Her Majesty's Government and the South African Republic.” Voorts versoek hulle die goewerneur om die aangeleentheid in herooring te neem aangesien hulle daarvan oortuig is „ . . . that far reaching and evil results may be feared from such a step at this critical time.”³⁸ Sir Alfred het, net soos in die geval van sy gepoogde bewapening van die Basoeto's, 'n uitweg gehad om hom van alle blaam te onthef deur die kabinet te antwoord dat opdrag aan alle nie-blanke Britse onderdane in gebiede wat regstreeks onder die Hoë Kommissaris ressorteer, gegee is om hulle te weerhou van deelname aan die stryd tussen blankes, dog voeg daaraan toe „ it cannot be expected that they should refrain from defending themselves if their own homes or property are attacked.”³⁹ Laasgenoemde siening is deur Milner ook aan Chamberlain oorgedra⁴⁰.

Voorts is skrywes aangaande die bewapening van die nie-blankes deur Brittanje en die moord op Derdepoort ook deur die Transvaalse regering aan alle buitelandse diplomatieke en konsulêre verteenwoordigers gerig, nadat laasgenoemdes eers deur staatsekretaris Reitz mondelings in die verband ingelig is⁴¹.

Na die gebeure te Derdepoort het staatsekretaris Reitz, op 29 November 1899, 'n skrywe aan die konsul-generaal van Nederland te Pretoria gerig, waarin die aandag van laasgenoemde op die gevare verbonde aan die emplojering van gewapende nie-blanke strydery teen blankes gevestig word. In hierdie skrywe is onder meer verklaar:

„Het is U bekend dat Kaffers een maal tot moorden van blanken aangezet geen onderscheid van nationaliteit maken” In die lig van laasgenoemde ag die staatsekretaris dit as sy plig om die konsul-generaal te versoek om die aangeleentheid onder die aandag van sy regering te bring „ opdat Zij in staat zij zelve stappen te nemen als Zij in het belang Haren onderdanen mocht noodig achten en kunnen protesteeren tegen handelingen van eene oorlogvoerende partij, die in strijd zijn met de wetten van beschaving en humaniteit.”⁴²

Die Nederlandse konsul-generaal het aan die versoek van staatssekretaris Reitz voldoen, deur die inhoud van laasgenoemde se skrywes aan die Nederlandse Minister van Buitelandse Sake oor te dra. Die gevolge het dan ook nie uitgebly nie en die Nederlandse volk het amptelik by Engeland en die beskaafde wêreld, protes teen die oorlog in Suid-Afrika aangeteken⁴³. Kmdt.-genl. Piet Joubert wou die protes teen Engeland se optrede aangaande die bewapening van nie-blankes teen blankes nog verder voer. In 'n ongedateerde telegram aan die staatssekretaris verstrek hy 'n aantal onweerlegbare feite met betrekking tot die bewapening van gekleurde rasse deur die Engelse en ag dit in die lig daarvan noodsaaklik om „ . . . *deze feiten ten kennis te stellen van de beschaafde wereld en een klacht in te dienen by de Genève-conventie.*”⁴⁴

Dr. W. J. Leyds het by kennisname van die berigte in dier voege hom vereenselwig met die siening van die regering van die Z.A.R.: „*De Regering der Republiek kan niet anders dan protesteeren tegen deze snoode en verderfelijke handeling waarvan zij zich harerzijds altijd heeft onthouden in hare oorlogen tegen blanken en die in hare consequenties een groot gevaar oplevert voor alle blanken in Zuid-Afrika.*”⁴⁵

Dr. Leyds het dit dan ook sy taak gemaak om die ware feite in verband met Engeland se bewapening van die nie-blankes teen die Boere en die Regering van die Z.A.R. se standpunt hieromtrent, in 'n uitgebreide publikasieveldtog op die vasteland van Europa, in Engeland en selfs in Amerika, bekend te stel. Hierin is hy gesteun deur individuele bydraes vanaf die gevegsfront in Suid-Afrika. Voorts het hy nie geskroom om wanvoorstellings en ontkenning van Britse kant in die verband in koerante soos die *Daily News*, en *New York Star*, in die sterkste taal en mees faktiese beredenerings reg te stel of te weerlê en stelling vir die Regering van die Z.A.R. in te neem nie⁴⁶.

Amptelike protes, van die kant van die presidente van Transvaal en die Oranje-Vrystaat teen Engeland se bewapening en aanwending van nie-blanke strydere teen die Boere, wat tot dusver uitgebly het, het op 19 Februarie 1900 en 5 Maart 1900 gevolg, toe presidente Kruger en Steyn 'n amptelike vertoog tot lord Roberts in dier voege gestuur het. Hierin word 'n gedetailleerde uiteensetting van Engeland se rol in die bewapening van nie-blankes en die aanwending van laasgenoemdes teen die Boere gegee⁴⁷. Lord Roberts se indirekte antwoord hierop aan sir Alfred Milner was onder meer: „ . . . *in some cases where native territory has been threatened or violated by the enemy, it has been necessary to arm natives to defend themselves, but no armed natives have been employed in our military operations.*”⁴⁸ Kommentaar hierop kan die beste aan die hand van 'n opmerking van 'n amptenaar van die „Colonial Office”, onder „Minutes” op lêer no. 126 aan 'n kollega, ene mnr. Graham, gelewer word as hy sê: „*I fear that we did arm natives in the fighting line near Dordrecht (see 3017/5) . . . In handling this with 6328 to WO/DMM we had better draw their attention to 3017/5 observing that though Lord Roberts rps is substantially true it is not accurate to say that “no armed natives have been employed in our military operations.”*”⁴⁹

In die lig van laasgenoemde verklaring is dit begryplik waarom J. A. Hobson in 'n artikel in die *South African News*, verwysende na die Britse ontkennings in verband met die bewapening en gebruik van nie-blankes in die stryd, die volgende opmerk: „*What are we to think of our generals?*”⁵⁰ Uit die toespraak wat president Kruger tydens die laaste sitting van die Eerste Volksraad van die Z.A.R. op 7 Mei 1900 gelewer het, blyk duidelik

'n Godvrugtige siening van die oorlog, in watter ernstige lig die emplotering van gewapende nie-blankes deur Brittanje teen Transvaal en die Vrystaat gesien is en watter implikasies dit, ten opsigte van die posisie van die nie-vegtendes en die geweldige getalle-oorwig, vir die twee Boere-republieke ingehou het. Die reaksie wat hierdie toespraak van die Staats-president in opposisiekringe uitgelok het, was dat dit in die *Standard and Diggers News* as „unimportant”, bestempel is⁵¹.

Vervolgens het Engeland se bewapening en opneming van nie-blanke stryd-ers in die geleedere teen die Boere ook sterk protes van die kant van die „South Africa Conciliation Committee” uitgelok. Ter plaatse is die proteste ook, eweneens as in die buiteland, vuriglik deur die pers gesteun en aangevul. Hierin het veral *De Volksstem* en *Ons Land* die leidende rol gespeel. Een van die sprekendste voorbeelde word in *De Volksstem* van 18 Oktober 1899 aangetref, wat onder die titel „Gewetenlose Middelen” onder andere soos volg berig: „*In hun angst en in hun gemeenheid hebben de Britse huichelaars zich andermaal schuldig gemaakt aan verraad en woordbreuk; opnieuw hebben zij bewijzen gegeven van hun roekelose taktiek tegenover een vijand, welke zij vrezen als de dood en die zij daarom zonder het minste gewetensbezwaar met de walgelijkste middelen die tot hun beschikking staan, pogen te verdelgen.*” In *Ons Land* van 20 Januarie 1900 verskyn 'n brief van 'n korrespondent waarin hy van die redakteur wil verneem waarom Indiese troepe in Suid-Afrika geland het. Hy voeg daaraan toe: „*The majority of English papers have so often declared to inquiring doubters, that this would remain a war amongst the white races only, that the war-authorities are making them out rather a poor figure, by first forming all these kaffir-corps in Mafeking, Kimberley, Tembuland, and at Derdepoort, and by now bringing a corps of natives all the way from India.*”⁵²

Slotkommentaar oor hierdie beleidsverbreking van Brittanje kan dalk die beste aan Michael Davitt se werk ontleen word as hy sê: „*Both Mr. Chamberlain and Mr. Balfour had declared in Parliament that no native or coloured allies would be sought for, or accepted, by the British in the war. The records of the siege of Mafeking show how that promise has been redeemed. But there was nothing new or startling in this violation of an English pledge. The entire history of England's dealings with South Africa is replete with a stereotyped British double dealing, persistent and incurable, and it was in a spirit of strict consistency with this record that the Colonial Secretary should righteously insist, on the outbreak of hostilities, that President Kruger would be held responsible “for acts done contrary to the methods of civilized warfare.” The letters of ‘pigsticking’ Lancers from the bloody field of Elandsplaagte, and the official despatch of the ‘Mafeking Mail’ of November 4th — within three weeks of Mr. Chamberlain's virtuous demand — were but the usual facts which invariably build a connecting link of loathsome hypocrisy between British professions and performances in matters relating to the Dark Continent.*”⁵³

AANTEKENINGE

1. Cook, Edward T.: *Rights and wrongs of the Transvaal War*, Second Impression, (London, 1901), p. 9.
2. L.A. 712(h): no. 10, Oorlogstelegramme, Kommandant-generaal Volksrust — Konfidensieël Regering Pretoria, d.d. 12-12-99. Sien ook L.A. 781, deel I: deel VII, p. 28, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
3. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 28, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
4. *Ibid*, pp. 28—29; Davitt, p. 171. Sien ook *De Volksstem*, d.d. 27-11-99.
5. *Ibid*, pp. 29—30, (soos aangehaal in).
6. *Ibid*, pp. 29—30.
7. F.K. 214: p. 246, Goewerneur — Ministers, d.d. 16-10-99. Vgl. ook L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 117—118, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
8. War Office Microfilm A362/3109: p. 12, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900. Vgl. ook Waters, p. 87, Du Cane, p. 114.
9. War Office Microfilm A 362/3109: pp. 3, 7 en 11—12, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900. Vgl. ook War Office Microfilm A 355/106(88): Nicholson-Milner, d.d. 16-10-99; F.K. 219: p.p. 219 en 222—224, J. S. Nicholson Kmdt.-genl. Bulawayo—Hoë Kommissaris Kaapstad, d.d. 30-10-1899; F.K. 259: p. 1349, Intelligence Division — Under Secretary of State, d.d. 22-12-99; F.K. 296: p. 107, Report en Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899 — G. L. Holdsworth, Lt. Col. Commanding Armoured Train Dec. 10th, 1899; Du Cane, p. 5; Davitt, pp. 104—173; Leyds, (Correspondentie 1899—1900), deel II, p. 81, Bijlage X, (Zie No. 209), Daily News, September 30, 1901, Armed Blacks in the War, ongedat.
10. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 89, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
11. *Ibid*, p. 83.
12. L.A. 712 f: no. 37, Oorlogstelegramme, Telegrafis Dundee — H. T. D. Pretoria, d.d. 9-12-1899 en no. 50, Oorlogstelegramme, Telegrafis Glencoe — H. T. D. Pretoria, d.d. 9-12-1899; L.A. 712 g: no. 3, Oorlogstelegramme, Telegrafis Glencoe — H. T. D. Pretoria, d.d. 10-12-1899.
13. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 84, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 709(4): p. 375, Oorlogstelegramme, vdk. Spelonken Louis Trichardt — Kommandant-generaal, d.d. 25-10-1899. Vgl. ook L.A. 709(5): p. 457, Oorlogstelegramme, Schweizereneke. Vdk. Visser — Genl. Cronjé Rietfontein, d.d. 27-10-99; L.A. 710(6): p. 525, Oorlogstelegramme, Vorster Raadslid Pietersburg — Kmdt.-genl. Hooflaer Ladysmith, d.d. 16-11-1899; L.A. 711(I): p. 51, Oorlogstelegramme, Regsgeleerde Adviseur Noordelike Kommando Pietersburg — Regering, d.d. 20-11-1899 en p. 69, Oorlogstelegramme, Kmdt. Eloff Pietersburg — Kommandant-generaal, d.d. 21-11-1899; L.A. 711 b: no. 54, Oorlogstelegramme, Veggenl. Snyman Malopo — Staatspresident, d.d. 26-11-1899.
14. L.A. 709(2): no. 2, Oorlogstelegramme, Kmdt. Botha Hooflaer Buurmansdrif — Staatssekretaris, d.d. 18-10-99. Sien ook L.A. 781, deel I: deel VII, p. 84, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; Leyds, (Correspondentie 1899—1900), Deel II, pp. 78—79, Bijlage W. (Zie No. 209), H. C. ten Haaf, Wd. Onder Staatssecretaris voor B.Z. — Circulaire aan de Buitenlandsche Vertegenwoordigers te Pretoria, d.d. 18-10-99 en 26-10-99, en deel II, p. 76, Bijlage V (Zie No. 191), Circulaire aan de Pers, ongedat.
15. F.K. 214: p. 247, Secretary to the Native Affairs Department — the Civil Commissioner, Mafeking, d.d. 11-10-1899 en Civil Commissioner Mafeking — Native Affairs Department, d.d. 11-10-1899. Vgl. ook F.K. 214: p. 246, No. 749. 18-10-99, Minute, Ministers — Goewerneur, d.d. 12-10-99.
16. L.A. 709(4): p. 377, Oorlogstelegramme, Flygare Rietfontein — Voorsitter Skandinawiese organisasie Ugglá — Pretoria, d.d. 26-10-99. Vgl. ook L.A. 710(1): p. 110, Oorlogstelegramme, Konfidensieël van vdk. Flygare Malopo, d.d. 5-11-99; Jorissen, J.: Oorlogsherinneringe, Voor Mafeking, pp. 14, 15 en 18, (M.S. in besit van dr. J. Ploeger); War Office Microfilm A 359/1358(234): The People of Holland to the People of Great-Britain and the Great civilized World, (Amsterdam, 1900), A Protest against the War in South Africa, (N. Rott, Ct., Jan. 14, 1900); F.K. 313: pp. 83—85, Staatspresident Kruger en Steyn — Lord Roberts, d.d. 19-2-1900; Kladnotulen Eerste Volksraad, E.V.R. Kladnotule, E.V.R. 86: A1: 7-5-'00 tot A II: 7-5-'00; *Ons Land*, d.d. 20.1.1900.
17. *De Volksstem*, d.d. 8-11-99.

18. War Office Microfilm A 362/3109; p.p. 3, 26 en 30—31, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900. Vgl. ook Baillie, Major F. D.: Mafeking a Diary of the Siege, (Westminster, 1900), p. 34; Davitt, p. 168.
19. War Office Microfilm A 362/3109; pp. 3, 6, 12 en 30, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900. Sien ook Mikrofilm A 574/235: Skedule 33, p. 247, Argief N.Z. A.V. Amsterdam, Bewapen van Kaffers; Leyds, (Correspondentie 1899—1900), deel II, p. 81, Bijlage X. (Zie No. 209), Daily News, Sept. 30, 1901, Armed Blacks in the War, ongedat.
20. L.A. 710(1): p. 110, Oorlogstelegamme, Konfidensieël van Flygare Malopo, d.d. 5-11-99. Sien ook Jorissen, J.: Oorlogsherinneringe, Voor Mafeking, p. 15, (M.S. in besit van dr. J. Ploeger).
21. War Office Microfilm A 362/3109: pp. 1—3, 5 en 12, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900.
22. L.A. 770 A: Nierstrasz, deel VIII, p. 621.
23. K.G. 333(3): p. 333, Inkomende Telegramme, Asst. Kmdt.-genl. — Kommandant-generaal, d.d. 21-10-99; Mikrofilm A 574/235: Skedule 33, pp. 247 en 439, Argief N.Z.A.V. Amsterdam, Bewapen van Kaffers, ongedat.; F.K. 219: pp. 213—216, 219 en 222—225, J. S. Nicholson, Kmdt.-genl. — Hoë Kommissaris Kaapstad, d.d. 30-10-99, p. 377, Kmdt.-genl. Bulawayo — Hoë Kommissaris, d.d. 20 November, p. 231, Resident-Kommissaris Salisbury — Hoë Kommissaris, d.d. 14-11-99 en p. 234, Hoë Kommissaris — Resident-Kommissaris Salisbury, d.d. 20-11-99; F.K. 299: pp. 709—710, Assistent-Kommissaris Palapye — Resident-Kommissaris Mafeking, d.d. 12-6-1900, p. 710, Milner — Khama, d.d. 30-6-1900 en p. 726, J. Chamberlain — Milner, d.d. 28 September; F. K. 313: pp. 83—85, Staatspresident Kruger en Steyn — Lord Roberts, d.d. 1902—1900; L.A. 709/8: deel II, p. 1, Kopieë van Oorlogstelegamme, Beëdigde verklaring aangaande die bewapening van Khama en Linchwe, d.d. 2-12-99; L.A. 709(5): p. 389, Oorlogstelegamme, Schweizerreneke. Vdkt. Visser Vryburg — Genl. Cronjé Hooflaer Rietfontein, d.d. 26-10-99 en p. 457, Oorlogstelegamme, Schweizerreneke. Vdkt. Visser — Genl. Cronjé Rietfontein, d.d. 27-10-99; L.A. 709(2): no. 14, Oorlogstelegamme, Wnd. Asst.-Kmdt.-genl. deur Landros Pietersburg — Kommandant-generaal Pretoria, d.d. 20-10-99; Mikrofilm A 513/136: Ned. Dept. van Buitelandse Sake, Konsul-generaal van Nederland — Minister van Buitelandse Sake, d.d. 30-11-99; War Office Microfilm A 359/1358(234): The People of Holland to the People of Great-Britain and the Great civilized World, (Amsterdam, 1900), A Protest against the War in South-Africa, (N. Rott. Ct. Jan. 14, 1900), Leyds, (Correspondentie 1899 — 1900), deel II, p. 79, Bijlage W. (Zie No. 209), II, H. C. ten Haaf, wd. Onder Staatssecretaris voor B.Z. — Circulaire aan de Buitenlandsche Vertegenwoordigers te Pretoria, d.d. 26-10-99, deel II, p. 76, Bijlage V (Zie No. 191), Circulaire aan de Pers, ongedat. en deel II, p. 81, Bijlage X. (Zie No. 209), Daily News, September 30, 1901, Armed Blacks in the War, ongedat.; Amery, deel IV, p. 200; Davitt, pp. 172—173; *De Volksstem*, d.d. 18-10-99, 9-12-99 en 29-12-99; L.A. 785: Deel II, p. 404/378, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1901, deel I en II, „Rhodesia” 1 Junie 1901, reprinted in the London “Times” en „Rhodesia” 8 (?) Junie 1901, reprinted in the London “Times”.
24. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 91, soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. Vgl. ook War Office Microfilm A 359/1358(234): The People of Holland to the People of Great-Britain and the Great civilized World, (Amsterdam, 1900), A Protest against the War in South-Africa, (N. Rott. Ct. Jan. 14, 1900).
25. L.A. 785: deel II, p. 360/334, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1901. Vgl. ook War Office Microfilm A 359/1358(234): The People of Holland to the People of Great-Britain and the Great civilized World, (Amsterdam, 1900), A Protest against the War in South-Africa, (N. Rott. Ct. Jan. 14, 1900).
26. Leyds, (Correspondentie 1899—1900), Deel I(1), p. 73, No. 83, Telegram, Van den Gezant aan den Heer F. F. Eiffe te Hamburg, Brussel 24 October 1899. Vgl. ook Preller — Versameling A52: (21), Krante en Kranteknipsels oor die Oorlog, *De Volksstem*, (S.E.), 13-10-99 en 18-10-99; Leyds, (Correspondentie 1899—1900), Deel I(1), pp. 84—85, No. 97, Brief, Aan Edgar Mels Editor „New York Star” te New York, Brussel, d.d. 28-10-99; F.K. 259: p. 1349, Intelligence Division — Under Secretary of State, d.d. 22-12-99.
27. Mikrofilm A 513/138: Ned. Dept. van Buitelandse Sake, p. 530, soos aangehaal in 'n telegram van die Kommandant-generaal aan die Staatsekretaris, Pretoria, d.d.

- 25-10-99. Vgl. ook Mikrofilm A 488/95: Algemene Ryksargief, Den Haag, Legatie Zwitserland, no. 99, Bijzondere dossiers, III Over de oorlog in Zuid-Afrika October 1899-, Misbruiken van Engelse zijde, pogingen tot interventie, 1900—1902, Brief van Reitz (S.S.) — Konsul-generaal van Nederland, d.d. 10-1-1900; Leyds, (Correspondentie 1899—1900) deel II, p. 78, Bijlage W. (Zie No. 209), III, Telegram, Van kmdt.-genl. Joubert te Glencoe, aan S.S. te Pretoria, ongedat. en Deel II p. 76, Bijlage V. (Zie No. 191), Circulaire aan de Pers, ongedat.; F.K. 313: pp. 83—85, Staatspresident Kruger en Steyn — Lord Roberts, d.d. 19-2-1900.
28. *De Rand Post*, d.d. 19-1-1900.
29. *Ibid*, d.d. 19-1-1900.
30. L.A. 710(2): p. 166, Oorlogstelegamme, Bloemfontein Staatspresident — Pretoria, d.d. 7-11-99.
31. L.A. 711(1): p. 157, Oorlogstelegamme, Landdros Vryheid — S. Burger Asst.-Genl. Hooflaer Ladysmith, d.d. 23-11-99.
32. Preller-Versameling A52: (21), *De Volksstem* (B.U.) d.d. 29-11-99.
33. L.A. 712 a: no. 293, Oorlogstelegamme, Landdros Vryheid — Asst.-Genl. Burger Hooflaer Ladysmith, d.d. 1-12-99; L.A. 711 b: no. 46, Oorlogstelegamme, Landdros Vryheid — Kommandant-generaal, d.d. 26-11-99; L.A. 711 c: no. 154, Oorlogstelegamme, Asst.-vdkt. E. Rabe Vryheid — L. J. Meyer, d.d. 28-11-99; L.A. 712 b: no. 31 Oorlogstelegamme, Landdros Vryheid — Staatspresident Pretoria, d.d. 2-12-99; L.A. 769B: Nierstrasz, deel VII, p. 586; Mikrofilm A 574/235: p. 440, Argief N.Z.A.V. Amsterdam, Evening Standard and St. James Gazette, 8 Nov. 1910; Mikrofilm A 488/95/345: Algemene Ryksargief, Den Haag, Brief van Reitz (S.S.) — Konsul-generaal, d.d. 2-12-99; Mikrofilm A 513/136: Ned. Dept. van Buitelandse Sake, Konsul-generaal van Nederland — Minister van Buitelandse Sake, d.d. 30-11-99; War Office Microfilm A 359/1358 (234). The People of Holland to the People of Great-Britain and the Great civilized World, (Amsterdam, 1900), A Protest against the War in South-Africa, (N. Rott. Ct. Jan. 14, 1900); Leyds, (Correspondentie 1899—1900), Deel II, p. 81, Bijlage X. (Zie No. 209), Daily News, September 30, 1901, Armed Blacks in the War, ongedat.; Preller — Versameling A52: (21), *De Volksstem* (B.U.), d.d. 11-12-99
34. *De Volksstem*, d.d. 21-12-99. Vgl. ook Kladnotulen Eerste Volksraad, E.V.R. Kladnotule, E.V.R. 86: A I: 7-5-'00 tot A II: 7-5-'00.
35. L.A. 710(1): p. 87, Oorlogstelegamme, Kmdt. Botha via Piet Retief — Asst.-Genl. Schalk Burger Hooflaer Ladysmith, d.d. 4-11-99. Sien ook K.G. 333(2): p. 165, Inkomende Telegramme, H.T.D. — C.G. No., d.d. 18-10-99; L.A. 709(2): p. 111, Oorlogstelegamme, Kommandant-generaal — Asst.-Genl. Burgers Genl. Burgers laer Amsterdam, d.d. 18-10-99; War Office Microfilm A 359/135(234): The People of Holland to the People of Great Britain and the Great civilized World, (Amsterdam, 1900), A Protest against the War in South-Africa, (N. Rott. Ct. Jan. 14, 1900); *De Volksstem*, d.d. 6-11-99; Leyds, (Correspondentie 1899—1900), deel II, p. 79, Bijlage W. (Zie No. 209), II, H. C. ten Haaf, wd. Onder Staatssecretaris voor B.Z. — Circulaire aan de Buitenlandsche Vertegenwoordigers te Pretoria, d.d. 26-10-99 en Deel II, p. 76, Bijlage V. (Zie No. 191), Circulaire aan de Pers, ongedat.
36. L.A. 709/8: Deel II, p. 1, Kopieë van Oorlogstelegamme, Van Oordt Piet Retief — Staatssekretaris Pretoria, d.d. 1-12-99.
37. L.A. 709(6): p. 491, Oorlogstelegamme, Konfidensieël (Van Wnd.-Vdkt. Du Plessis volgens kopie) Van Adj. Vercueil — Asst. Genl. Burgers Laer, d.d. 28-10-99; L.A. 709/8: Deel II, p. 1, Kopieë van Oorlogstelegamme, Wd. Asst. Gen. Burgerslaer — Regering Pretoria, d.d. 14-11-99; L.A. 710(2): p. 104, Oorlogstelegamme, Kmdt.-genl. hooflaer naby Ladysmith — Wd. Asst.-Genl. Burgers Laer Oshoek, d.d. 5-11-99, p. 105, Oorlogstelegamme, Asst.-Genl. Burger H. L. Ladysmith Wd. Asst.-Genl. Oshoek d.d. 5-11-99 en p. 106, Oorlogstelegamme, Asst.-Genl. Burger H. L. Ladysmith—Komdt. Botha Piet Retief, d.d. 5-11-99; L.A. 710 (4): p. 299, Oorlogstelegamme, Wd. Komdt.-genl. Burger Laer — Komdt. Schoeman Hfd. L. Ladysmith, d.d. 10-11-99, pp. 300—301, Oorlogstelegamme, Sekundus Devilliers — Asst.-Genl. Burger hooflaer Ladysmith, d.d. 10-11-99, p. 325, Oorlogstelegamme Speciale Kommissaris Amsterdam — Staatssekretaris, d.d. 10-11-99 en p. 380, Oorlogstelegamme, Kmdt. Amsterdam — Asst.-Genl. Burger hooflaer Ladysmith, d.d. 12-11-99; L.A. 709(4): p. 345, Oorlogstelegamme, Speciale Kommissaris vir Swaziland — Thys Grobler Oshoek, d.d. 25-10-99; L.A. 710(7): p. 627, Oorlogstelegamme, Thys Grobler Genl. Burger laer—Genl. Burger, hooflaer Ladysmith d.d. 19-11-99; L.A. 712 a: no. 219, Oorlogstelegamme, M. Grobler Ermelo — Sp., d.d. 1-12-99.

38. F.K. 214: p. 246, No. 749, 18-10-99, Minute, Ministers — Goewerneur, d.d. 12-10-99.
39. *Ibid*, p. 246, Goewerneur — Ministers, d.d. 16-10-99.
40. F.K. 219: p. 397, Milner — Chamberlain, d.d. 29-11-99.
41. Leyds, (Correspondentie 1899—1900), deel II, pp. 78—79, Bijlage W. (Zie No. 209), I en II, H. C. ten Haaf, Wd. Onder Staatssecretaris voor B.Z. — Circulaire aan de Buitenlandsche Vertegenwoordigers te Pretoria, d.d. 18-10-99 en 26-10-99; Mikrofilm A 513/136: Ned. Dept. van Buitelandse Sake, Konsul-generaal van Nederland — Minister van Buitelandse Sake, d.d. 30-11-99.
42. Mikrofilm A 488/95: Algemene Ryksargief, Den Haag, Brief van Reitz (S.S.) — Konsul-generaal van Nederland, d.d. 29-11-99. Vgl. ook Mikrofilm A 488/95/345: Algemene Ryksargief, Den Haag, Reitz (S.S.) — Konsul-generaal van Nederland, d.d. 2-12-99.
43. *Ibid*, Mikrofilm A 488/95, Algemene Ryksargief, Den Haag, Minister van Buitelandse Sake, No. 248/7 's-Gravenhage, d.d. 10-1-1900, (344); War Office Microfilm A 359/1358 (234): The People of Holland to the People of Great-Britain and the Great civilized World, (Amsterdam, 1900), A Protest against the War in South-Africa, (N. Rott. Ct. Jan. 14, 1900).
44. Leyds, (Correspondentie 1899—1900), deel II, pp. 79—80, Bijlage W. (Zie No. 209), III, Telegram, Kmdt.-genl. Joubert te Glencoe — S.S. te Pretoria, ongedat. Sien ook L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 67—68, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 712(h): no. 10, Oorlogstelegramme, Kmdt.-genl. Volksrust—Konfidensieël Hoogedele Regering Pretoria, d.d. 12-12-99.
45. Leyds, (Correspondentie 1899—1900), deel I(1), p. 78, No. 91, Circulaire — Telegram, Van den Gezant aan de Pers, Brussel, dd. 26-10-99.
46. *Ibid*, Deel I(1), p. 155, No. 191, Brief (en Circulaire aan de Pers), Van den Gezant aan den Heer Montagu White te Londen, Brussel, d.d. 28-10-99, Deel I(11), p. 335, No. 350, Code-Telegram, Van den Gezant aan het Gezantschap te Brussel, Berlyn, d.d. 27-1-1900 en pp. 436—439, No. 441, Brief, Van den Heer Montagu White aan den Gezant, Washington, d.d. 22-2-1900; Deel I(1), p. 84, No. 97, Brief, Aan den Heer Edgar Mels, Editor „New York Star” te New York, Brussel, 28-10-99, deel II, p. 76, Bijlage V. (Zie No. 191), Circulaire aan de Pers, ongedat. en p. 81, Bijlage X (Zie No. 209), Daily News, September 30, 1900, Armed Blacks in the War, ongedat.; War Office Microfilm A 359/1358(234): English outrages, Baron v. Dalwig — Kreuz-Ztg., d.d. 10-12-99.
47. F.K. 313: pp. 83—85, Staatspresidente Kruger en Steyn — Lord Roberts, d.d. 19-2-1900; L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 121—124, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
48. F.K. 313: p. 81, Lord Roberts — Sir Alfred Milner, d.d. 7-3-1900.
49. F.K. 313: pp. 78—79, siening van amptenaar onder („Minutes”) op lêer No. 126, ongedat.
50. Leyds, (Correspondentie 1899—1900), deel II, p. 81, Bijlage X (Zie No. 209), Daily News, Sept. 30, 1900, Armed Blacks in the War, ongedat.
51. Kladnotulen Eerste Volksraad, E.V.R.-Kladnotule, E.V.R. 86: A I: 7-5-'00 tot A II: 7-5-'00; F.K. 325: p. 931, Konsul-generaal — Milner, d.d. 10-5-1900.
52. F.K. 429: pp. 618—619, S.A. Conciliation Committee — J. Chamberlain, d.d. 22-2-1900; *De Volksstem*, d.d. 17-10-99 en 18.10.99; *Ons Land*, d.d. 20.1.1900. Vgl. ook F.K. 429: p. 604, Executive Committee of the Liverpool Branch of the Aborigines Protection Society — J. Chamberlain, d.d. 20-1-1900 en p. 614, War Arming of Natives, d.d. 24-2-1900.
53. Davitt, p. 171.

3

DIE MILITÊRE SITUASIE EN GEBEURE AAN DIE WES- NOORDWES- EN NOORDGRENNS VANAF OKTOBER — NOVEMBER 1899

Na die verstryking van die ultimatum, op die gedenkwaardige 11 Oktober 1899, het die Tweede Vryheidsoorlog uitgebreek. Met voorbedagte rade is die ultimatum aan die Britse regering gerig, want die leiers van die twee susterrepublieke wou ten alle koste voorkom dat die vyand se troepe-versterkings hulle na verloop van tyd sou omsingel. Tydwins was kosbaar, kosbaar ook om die Boere 'n redelike kans te gee om toe te slaan voordat die ewewig wat getalsterkte betref vir altyd versteur sou wees¹. Met die oorhandiging van die ultimatum op 9 Oktober deur staatssekretaris F. W. Reitz aan die Britse agent, sir W. Conyngham Greene, was die Britse militêre posisie in Suid-Afrika ongeveer soos volg: Met inbegrip van die 2,781 plaaslike troepe was die Britse mag in Natal uitgebrei tot 15,811. In die Kaapkolonie was daar 5,221 Britse- en 4,574 koloniale troepe, gewapen en gereed om opgeroep te word. In Suid-Rhodesië was daar ongeveer 1,448 onder kol. R. S. S. Baden-Powell georganiseer, sodat die totale Britse mag op ongeveer 27,054 te staan gekom het. Hierteenoor kon die Z.A.R. en die O.V.S. onderskeidelik op ongeveer 30,000 en 20,000 weerbare manne reken. As die hulp van 'n ongeveer 2,000 blanke vrywilligers by gereken word, kom die gesamentlike Boeremag op 52,000 te staan, d.w.s. minstens 20,000 meer as die Britte. Dit was egter onmoontlik vir die Boere-owerhede om die republiek totaal van hul mannekrag te beroof en gevolglik is daar met die aanvang van die stryd nie meer as 35,000 man in die veld gestoot nie².

Met slegs 27,054 man kon die Engelse die hele uitgestrekte grens wat die Britse Suid-Afrikaanse besittings met die gesamentlike republieke gemeen gehad het, onmoontlik doeltreffend verdedig. In die lig hiervan was die plan van die Britse leerleiding dan ook om hom slegs op die verdediging van die belangrikste gedeeltes daarvan toe te spits, voorlopig daar in defensiewe stellings stil te lê, in die hoop dat die Boerekommando's hul bedrywighede tot daardie gedeeltes sou beperk, totdat die grootskaalse troepeversterkings wat nog op see was, sou aankom en die Britse strydkragte sterk genoeg sou wees om die offensief teen die republieke te onderneem³.

Reeds voor die uitbreek van die oorlog het die Britse leerleiding sy aandag aan die grense van Betsjoeanaland en Rhodesië, teenoor die Z.A.R., geskenk. Vir 'n grootskaalse inval deur die Boere in hierdie gebiede, het die Engelse geen vrees gekoester nie en gevolglik dan ook geen troepemagte vir die verdediging van hierdie uitgestrekte grenslyn afgesonder nie. Tog is gevoel dat hierdie grens nie heeltemal verontagsaam kon word nie, aangesien daar gewaak moes word teen „raiding parties” vanuit Transvaal. Gevolglik het die Britte besluit om tog 'n aantal troepe aan die Transvaalse westelike en noordelike grense te stasioneer. Sodanige troepemag sou die Transvaalse owerhede dus ook noop om burgers, wat elders nuttig gebruik kon word, in daardie sektor te stasioneer om weer teen Engelse „raiding parties” te waak. Hierdeur sou die konsentrasie en druk

op die Engelse troepemagte in Natal, die Kaapkolonie en elders dus verlig word⁴.

Met die oog hierop het die Engelse leerleiding in Junie 1899, kol. Baden-Powell na Suid-Afrika gestuur en aan die begin van Augustus 1899 aan hom opgedra:

„1. To raise 2 regiments of mounted infantry. 2. In the event of war, to organise the defence of the Rhodesia and Bechuanaland frontiers. 3. As far as possible to keep forces of the enemy occupied in this direction away from their own main forces.”⁵

Kol. Baden-Powell het sy taak met erns aangepak. Hy het twee regimente, te wete die *Rhodesian Regiment* en die *Protectorate Regiment*, saam 1,500 man sterk, in die lewe geroep en toe die regimente strydvaardig was, besluit om wat hy beskou het as die twee belangrikste punte aan die grens, naamlik Mafeking in die weste en Tuli in die noorde, te beset. Van die twee, het hy Mafeking om baie redes, politiek sowel as strategies, as die belangrikste geag. Dit was onder andere die hoofsentrum van die groot naturesel-distrik van die noordweste, met 'n bevolking van 200,000 terwyl die stat van Montsua met 'n inwonertal van 6,000, ongeveer 'n halfmyl van Mafeking af geleë was. Laasgenoemde word beklemtoon, omdat dit later 'n kardinale rol sou speel in die gebruik wat gemaak is van naturelle of die sogenaamde „wilde volkstammen.”⁶

Kol. Baden-Powell het vervolgens dan ook sy hoofmag, bestaande uit die *Bechuanaland Rifles*, die *Protectorate Regiment*, 'n afdeling Kaapse polisie, 'n afdeling Betsjoeanalandse polisie en die *Town Guard* op Mafeking gestasioneer, waar hy bowendien oor die dienste van etlike duisende naturelle en Kaapse basters of abjaters, soos die Boere hulle genoem het, beskik het. Oor hierdie mag het hy persoonlik die bevel gevoer⁷.

Die res van sy troepe, bestaande uit die *Rhodesian Regiment* en 'n aantal Betsjoeanalandse polisie (die sogenaamde *British South African Police*), onder bevel van kol. H. C. O. Plumer, genoem die *Rhodesian Column*, is te Tuli, teenoor Rhodesdrijf, aan die Transvaalse noordelike grens geplaas. Op 16 Oktober 1899 was daar vier afdelings van die *Rhodesian Regiment* by Rhodesdrijf en een afdeling as reserwe by Tuli gestasioneer. Met die uitbreek van die oorlog, was dit die taak van die *Rhodesian Column* om teen 'n moontlike inval van die Boere in Matebeleland te waak, maar toe die Limpoporivier, wat eers byna leeg was so vol geword het dat dit 'n voldoende hindernis geag is, is hierdie mag nader na Mafeking ontbied om die Betsjoeanalandse spoorlyn en grens te beskerm. Tot dusver is die taak deur 'n derde, baie klein kolonne, die *Palapye Column*, onder kol. J. S. Nicholson, verrig. In die uitvoering van hierdie nuwe opdrag, was kol. Plumer, volgens kol. Baden-Powell, baie suksesvol⁸.

Die Boere het egter die Britse planne deursien en besluit om tot die offensief oor te gaan en slag te lewer voor versterkings kon opdaag en om gunstige stellings in Britse gebied te beset. Daarmee is nie verowering van Britse gebied beoog nie, maar slegs om 'n stewige front teen verdere aanvalle op te werp⁹.

Die Boere het hul strategie dus oorwegend op verdediging toegespits. Die hoofdoel was om troepe op dié plekke saam te trek waar, volgens hul mening, die Britte sou aanval. Die verspreiding van die Boeremagte op die grense is in 'n mate dus bepaal deur die verspreiding van die Engelse magte, dit wil sê die kommando's is teenoor die Britse leëenhede saamgetrek¹⁰.

So tref ons op die plaas Bultfontein, ongeveer 14 myl ten ooste van Mafe-

king, die kommando's van Marico en Rustenburg aan, onderskeidelik deur kommandante J. D. L. Botha en P. S. Snyman aangevoer. Dit was die plig van hierdie kommando's om Mafeking aan die noordekant te isoleer en die Transvaalse westelike grens verder noordwaarts van die vyand te suiwer. Kleiner afdelings van vermelde kommando's was dan ook verder noordwaarts langs die Transvaalse wesgrens gestasioneer.

Ten suide van Mafeking vind ons weer die volgende sametrekkinge: Op die plase Valleifontein en Polfontein, wat onderskeidelik ongeveer dertien en agtien myl ten suidooste van Mafeking geleë was, het die volgende kommando's hul bevind: Potchefstroom onder aanvoering van kmdt. M. Wolmarans, Lichtenburg onder kmdt. H. C. M. Vermaas, en Wolmaransstad onder bevel van kmdt. F. J. Potgieter. Die taak van hierdie kommando's was om Mafeking aan die suidekant te isoleer.

Ten suide van Schweizer-Reneke, ongeveer 'n uur van die grenslyn verwyder, was die kommando van Bloemhof, onder aanvoering van kmdt. T. de Beer. Hierdie Wes-Transvaalse kommando's wat altesaam ongeveer 6,000 man sterk was, het onder bevel van genl. P. A. Cronjé gestaan, wat deur generaals J. P. Snyman en J. H. de la Rey bygestaan is.

Genl. Cronjé se eerste en vernaamste oogmerk was om ooreenkomstig die regering se algemene krygsplan, die Britse troepeversamelings op die wesgrens te vernietig en hul telegraaf- en veral spoorwegverbindings na die noorde en suide te verniel, ten einde die toevoer van versterkings uit daardie rigtings te verhinder¹¹.

Verder was nog op verskeie punte in Noord-Transvaal die kommando's van Soutpansberg en Waterberg, ten getalle van 1,700 man en onder bevel van genl. F. A. Grobler, onderweg na die grens. Die doel van hierdie kommando's was om die gebied ten noorde van die operasiegebied van genl. Cronjé se strydmagte van vyande te suiwer en die Transvaalse noordelike grens sodoende teen enige inval te vrywaar. Hierdie leërmag moes met die uitbreek van die oorlog die grens oortrek, die spoor- en telegraafverbindings tot by Bulawayo vernietig, alle blankes vanuit Bulawayo terugbring, alle troepeposte en so meer vernietig en die land deeglik suiwer¹². Die kommando's van Marico, Rustenburg, Potchefstroom, Lichtenburg, Wolmaransstad, Bloemhof, Soutpansberg en Waterberg, sou dus verantwoordelik wees vir die verdediging van twee van die vyf oorlogsfronte, te wete:

1. Die Transvaalse westelike en noordwestelike front, waarvan die Vaalrivier en Derdepoort die suidelike en noordelike uiterstes en Mafeking die middelpunt sou wees.
2. Die Transvaalse noordwestelike en noordelike front, wat oor die hele Transvaalse grens ten noorde van Derdepoort tot aan die Portugese gebied sou strek¹³.

Om 5 namiddag van die 11de Oktober 1899 het die oorlogstoestand ingetree. Onmiddellik daarop het die regering van die Z.A.R. en die O.V.S. krygswet afgekondig. Dieselfde nag nog het 'n sterk kolonne van genl. Cronjé se westelike afdeling onder generaals De la Rey en Snyman die grens van Betsjoeanaland oorgesteek en die telegraaf- en spoorwegverbinding ten noorde en suide van Mafeking verbreek, ten einde te voorkom dat berigte van die inval die Britse outoriteite bereik.

Hier het die eerste skote in die vryheidstryd op 12 Oktober 1899 geval, toe genl. De la Rey 'n Britse pantsertrein onderweg van Kaapstad na Mafeking, by Kraaipan, 40 myl suid van Mafeking, laat ontspoor het. Die vrag is gebuit en die bemanning gevange geneem.

Dieselfde dag nog sou genl. Snyman en die Zeerusters, bygestaan deur 'n aantal Hollanders, die Britse kamp by Ramathabama aanval en die spoorlyn van Kimberley na Bulawayo opbreek. Aangesien geen besliste opdragte verder in die verband van genl. Cronjé vanuit Polfontein ontvang is nie, het genl. Snyman en sy burgers nie uitvoering aan die beoogde planne gegee nie en onverrigtersake na die laer te Buhrmansdrif, aan die Malopo en Maricorivier, teruggekeer. Gedurende die nag het die Zeerusters egter tog daarin geslaag om die Molani-spoorwegbrug by Ramathlabama op te blaas en die telegraaflyne te knip¹⁴.

Ondertussen het genl. Cronjé aan vdkt. P. Kruger, wat bevrees was vir 'n Britse inval in Transval vanaf Gaberones in Betsjoeanaland, toestemming verleen om met 'n afdeling van die Rustenburgse kommando na Derdepoort op te trek¹⁵.

Op 13 Oktober 1899 is met die beleg van Mafeking begin. Dieselfde dag het die kommando's van Wolmaransstad en Rustenburg na Rietvlei opgetrek, terwyl genl. Cronjé en kmdt. P. D. Swart daarin geslaag het om 'n gedeelte van die spoorlyn naby Pitsani te vernietig¹⁶.

Op 15 Oktober 1899 het kmdt. Swart, bygestaan deur 'n gedeelte van die Bosveld- en Maricokommando's Lobatsi ingeneem. Die winkeliers aldaar het almal die wyk geneem, dog daar is nog 'n aantal vroue asook die telegrafis aangetref. Dié Britse onderdane het vrywillig oorgegee en die telegraafkantoor en ander geboue is deur die Boere beset. Volgens berigte wat kol. Nicholson van naturelle via die voorman te Krokodilpoel ontvang het, sou die Boere hier die winkel van Transveldt geplunder het, naturellebeeste geroof en 'n aansienlike aantal naturelle gevange geneem het. Volgens die informante het die Boere ses waens in hul besit gehad, wat vol buit gelaai was. Voorts is gerapporteer dat die Boere ook die spoorlyn en 'n duikslot ten noorde van Lobatsi vernietig het.

Volgens die naturelle te Gaberones sou die Boere van voorneme wees om Mochudi, hoofstad van Linchwe, opperhoof van die Bakathla, in te neem. Met hierdie doel voor oë sou die Boere reeds 'n groot aantal van Linchwe se Transvaalse Bakatla te Saulspoort gewerf het.

Voorafgaande berigte is, met die oog op die latere gebeure te Derdepoort, betekenisvol in die sin dat gedurende die hele oorlog dit maar altyd gegaan het oor die verhouding tot —, optreding teenoor —, gebruikmaking en bewapening van naturelle¹⁷.

Versterk deur die aankoms van die Rustenburgers onder vdkt. Kruger ruk die kommando van kmdt. Swart, wat nou ongeveer tussen 300 en 400 burgers sterk was, vanaf Lobatsi noordwaarts na Ramutsa, waar kmdt. C. J. du Plessis hom met 170 man bevind het en na Krokodilpoel op. Aangesien vdkt. Kruger eintlik op pad na Derdepoort was, is te Buhrmansdrif besluit om genl. Snyman en vdkt. Beukes met 'n Krupp-kanon, 'n meksim en 100 burgers van Rustenburg en Marico na Lobatsi te stuur, veral met die oog op die berig dat Linchwe deur die Britte bewapen is¹⁸.

Op die 18de Oktober bots kmdt. Swart met die Britse pantsertrein „Powerfull” by Krokodilpoel. Die pantsertrein wat oor 'n bemanning van 47, 'n seweponder-kanon en 'n meksim beskik het en onder die bevel van kapt. H. Llewellyn gestaan het, het kmdt. Swart ongeveer 13 ongevallen aan gesneuweldes en gewondes laat ly. Twee dae later is die geveg hervat, dog sonder enige noemenswaardige gevolg. Die situasie het egter verander met die aankoms van genl. Snyman en sy afdeling Rustenburgers. Genl. Snyman het 'n aantal van sy burgers aan kmdt. Swart afgestaan, ter versterking van laasgenoemde se afdeling¹⁹.

Die resultate het dan ook nie uitgebly nie. Op 24 Oktober het genl. Snyman Krokodilgatpoort ingeneem en die brug aldaar opgelaas. Een van die Britse pantserreine het ondersoek kom instel, dog dit nie nader as so 'n ses myl van die Boere af gewaag nie. 'n Patrollie is deur genl. Snyman uitgestuur, waarop die pantserrein gevuur het voordat dit die aftog na Gaberones geblaas het. Dieselfde patrollie het ook op twee Britse naturel-lepolisiemanne gevuur. Een is gedood en sy perd gebuit, terwyl die ander een ontvlug het. Die 25ste het genl. Snyman verder getrek en die stasie sowel as die Krokodilpoel beset, nadat die vyand gevlug het sonder om 'n skoot te skiet. Die middag het genl. Snyman die groot treinbrug onderkant Krokodilpoel vernietig²⁰.

Tot dusver is reeds aanvalle teen Gaberones deur die polisiekommandant te Derdepoort, kmdt. P. J. Riekert, en die Rustenburgers geloods. Die Mauserkoeëls kon egter niks teen hierdie ystermonsters vermag nie en gevolglik is daar 'n dringende behoefte aan grofgeskut en ammunisie gevoel. Genl. Cronjé was ontstemd hieroor, want volgens hom het hy reeds aan genl. Snyman 'n kanon en 'n meksim gestuur, met die doel om dit teen die pantserreine te gebruik en aangesien na sy wete die Rustenburgse afdelig onder kmdt. Du Plessis te Derdepoort nog nie 'n skoot op die vyand geskiet het nie, was dit vir hom onbegryplik waarom hulle 'n tekort aan ammunisie kon ondervind. Voorts was genl. Cronjé die mening toegedaan dat die pantserreine juis tot by Gaberones deurgedring het, omdat genl. Grobler in die noorde sy plig versaak het en sy opdrag om die spoorlyn te verniel en die pantserreine te vernietig, nie uitgevoer het nie.

Intussen is ook reeds deur die kommandant-generaal grofgeskut na Derdepoort via die landdros van Rustenburg gestuur.

Ten spyte van bogenoemde bedrywighede was dit tog gou duidelik dat alles aan die wes- en noordwesgrens nie na wens gegaan het nie²¹.

Op 26 Oktober 1899 is Gaberones sonder slag of stoot deur genl. Snyman ingeneem. Die pantserreine het reeds die vorige nag voor genl. Snyman uit na Mochudi en Magalapye teruggestoom. Hieromtrent was genl. Snyman akkuraat ingelig deur sendelinge in Khama en Linchwe se gebied.

Beide die spoorwegbrûe by Gaberones is toe deur genl. Snyman in die lug geblaas. Dié stelselmatige vernietiging van die spoorlyn na die noorde is uitgevoer met die oogmerk om die Rhodesiese mag te verhinder om na Mafeking op te ruk en kol. Baden-Powell te ontset.

Die 31ste Oktober het kmdt. Riekert die Betsjoeanalandse grens oorgesteek en tot ongeveer 2½ uur te perd anderkant Mochudi opgetrek, alwaar hy met sy polisie 'n brug opgeblaas het, sodat Mochudi van die kant van Bulawayo afgesny was.

Kmdt. Riekert weerlê voorts die berig dat die Engelse die Bakathla van Linchwe sou bewapen het, aangesien hy Linchwe persoonlik gesien het en hy die nag van die 31ste Oktober met 17 man in sy stat deurgebring het en aldaar deur die kaptein goed onthaal is. Ook het kmdt. Riekert die naturellekapteins Maggosi, Soeping, Sabron en Poeleh gesien en volgens sy mening was hulle almal vriendskaplikgesind. Die bevinding van kmdt. Riekert insake die bewapening van Linchwe en sy volgelinge sou later blyk foutief te wees²².

Ondertussen het genl. Snyman besluit om na die hooflaer by Mafeking terug te keer en bereik die laer met burgers en buit weer op 30 Oktober 1899. Kmdt. Swart het in opdrag van genl. Snyman sy laer by Krokodilpoel gevestig om sodoende beskerming te verleen aan die burgers te Gaberones en om toe te sien dat die vernielde spoorlyn nie weer deur die En-

gelse herstel sou word nie. Vdkt. Kruger het ook intussen met sy afdeling Rustenburgers op Derdepoort aangekom alwaar hy sy hoofkwartier ingerig het. Volgens die skrywer Amery sou hy en sy burgers hul hier besig gehou het met die buit van Linchwe se beeste en so af en toe 'n skermutse-ling met 'n pantser trein²³.

So het die Boeremagte dan al die spoorweghaltes tot regoor Derdepoort van vyande gesuiwer en toe by die haltes posgeneem om verdere verwikkelinge af te wag wat nie uitgebly het nie. Om die Boere op die noordwes-en wesgrens te gaan beveg, het kol. Nicholson, kommandant-generaal van die B.S.A. Polisie te Bulawayo, 350 man van sy korps en Rhodesiese vry-willigers na Palapye en Mochudi gestuur²⁴.

Sedert die kommando's van Waterberg en Soutpansberg, onder bevel van genl. Grobler, opdrag gekry het om verskillende punte aan die noordwes-en noordgrens as grenswagte te beset, het die verskillende laers voortge-trek. Teen die 16de Oktober het almal egter nog nie die Limpoporivier bereik nie, aangesien die laers deur 'n dorsstreek moes trek, wat ver-tragings meegebring het. Slegs vdkt. Briel, wat met sy afdeling Soutpans-bergers vooruit getrek het, het teen die 15de die Limpopo bereik. Die ander laers was op hierdie stadium nog te Warmbad, vanwaar vdkt. Kelly en vdkt. Albertse in voeling met mekaar sou voorttrek na die verskillende onderste driuwe van die Limpopo waar hulle dan gelyktydig sou aankom.

Intussen is telegrafies berig ontvang, dat die Engelse by een van die boonste driuwe van die Limpopo, naamlik Slypsteendrif, sou deurkom. Derhalwe trek 'n Waterbergse Kommando van 200 man daarheen om na bevinding van sake te handel en om ook, indien moontlik, die spoorlyn aldaar op te breek en vandaar na Bulawayo op te ruk²⁵.

Teen die 20ste Oktober 1899 was die kommando van 400 Soutpansbergers onder genl. Grobler, wat op 5 Oktober uit Pietersburg weg is, reeds in Hendriksdal, 'n polisiestasie aan die suidelike oewer van die Limpopo, teen-oor Rhodesdrif, gelaer. Hulle sou optree as grenswag teen die Britse garnisoene te Tuli en Rhodesdrif²⁶.

Die Soutpansbergers het die brug oor die Limpopo herstel en vdkt. Briel het as voorpos Rhodesië binnegeval, waar hy ten ooste van Rhodesdrif, aan die noordelike oewer van die Limpopo, laer tussen die bosse opgeslaan het. 'n Klein patroolie het selfs sover as die Shashirivier deurgedring en die telegraafdrade geknip, terwyl genl. Grobler self na Palapye opgetrek het met die doel om die spoorlyn wat Mafeking met Bulawayo verbind het te vernietig. Hierdie voorneme is as gevolg van droogte en onge-dissiplineerdheid nie ten uitvoer gebring nie²⁷.

Die sterkte van die Britse mag te Tuli was op hierdie tydstip ongeveer 13 offisiere en 338 onderoffisiere en manskappe. Benewens kleinere sker-mutselings met die vyand, is die noemenswaardigste aanval dié van genl. Grobler op die Engelse mag te Tuli op 2 November 1899 en die afronding daarvan die volgende dag, met die inname van twee forte, asook 'n aan-sienlike buit en 10 gevangenes. Aan Boerekant het 8 gesneuwel en is 4 gewond, terwyl aan Britse kant 9 gesneuwel het en verskeie gewond is²⁸. Van Selikasdrif, aan die Limpoporivier, is onderwyl berig ontvang dat die kommando van Waterberg nog nie in volle sterkte aan die Limpopo saam-getrek was nie, aangesien kmdt. Lombard en adviseur Boshoff nog aan die Palalarivier was, omdat hulle nie na die Limpopo wou trek nie omrede dit daar dan te ongesond sou wees. Sedert hierdie kommando Nylstroom verlaat het, was verdragings aan die orde van die dag gewees. Ten slotte

weier die burgers wat reeds aan die Limpopo was om deur die rivier oor die grens te trek, ten einde hulle opdrag uit te voer²⁹.

Instruksies wat deur die militêre owerheid van die Z.A.R. aan die kommando's van Waterberg en Soutpansberg gegee is, is deur genl. Grobler nie uitgevoer nie. En dit het gebeur ten spyte van aanmanings van die Regering, die kommandant-generaal en genl. Cronjé, wie se burgers noord van Mafeking gedurig deur Britse pantsertreine uit die noorde lastig geval is. Dit sou juis hierdie Britse mag wees, wat met behulp van die pantsertreine en naturelle, verantwoordelik sou wees vir die aanval op Derdepoort. 'n Groot deel van genl. Grobler se offisiere en minderes was ook teen die nakoming van die instruksies van Pretoria gekant. Dié houding verklaar waarom hulle hul optrede tot grensbewaking beperk het. Wat genl. Grobler ontgaan het, is dat sy halfhartige reaksie op die bevel van Pretoria sy teenstander op Tuli, kol. Plumer, vrye spel gegee het. Afgesien van die botsings wat sedert 20 Oktober 1899 voortdurend tussen patrollies van kol. Plumer se troepe en afdelings van die Soutpansberglaer voorgekom het, is deur laasgenoemde nooit slag gelewer wat deurslaggewend van aard was nie. Deur genl. Grobler se houding is kanse dus versuim om, toe die sterkteverhoudings nog gunstig was, uitvoering te gee aan die Regering se begeerte om Rhodesië binne te val. Teen die helfte van November was die owerheid verplig om van sy voorgenome plan ten opsigte van Rhodesië af te sien en is 'n groot deel van die burgermag aan die noordgrens teruggetrek, omdat dit elders benodig is. Genl. Grobler en die res van sy burgers is gelas om die grens teen 'n Britse-, al of nie gehelp deur naturelle nie, of 'n naturelle-inval te bewaak³⁰.

Hierdie ongedissiplineerde houding van genl. Grobler ten opsigte van bevels — 'n houding wat die meeste van die leidinggewende Boereverdedigers van die wes-, noordwes- en noordgrens meer of min gekenmerk het, sou mettertyd ook sy noodlottige neerslag in die toekomstige gebeure op Derdepoort vind.

AANTEKENINGE

1. Van Niekerk, Melt: *Die Militêre Situasië in Suid-Afrika op 11 Oktober 1899*, Breytenbach, J. H.: *Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog*, (Kaapstad, 1949), p. 73; Breytenbach, J. H.: *Die Tweede Vryheidsoorlog, deel II, Ontplooiing van die Boere-offensief Oktober 1899*, (Kaapstad, 1949), p. 16.
2. Hugo, Maria: *Die Ultimatum*, (*Gedenkalbum*), p. 68; Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 79.
3. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 74; Breytenbach, (*Die Tweede Vryheidsoorlog, deel II*), p. 16. Vgl. ook Davitt, p. 168.
4. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), pp. 77—78; Davitt, p. 168.
5. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 94, soos aangehaal in Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. Vgl. ook Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 78.
6. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 78; L.A. 781, deel I: deel VII, p. 94, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; War Office Microfilm A 362/3109: pp. 1—2, Siege of Mafeking. Baden Powell's report, d.d. 18-5-1900.
7. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 78.
8. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 78; War Office Microfilm A 362/3109: p. 5, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900; L.A. 769B: Nierstrasz, deel VII, p. 554; L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 94—95, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
9. Breytenbach, (*Die Tweede Vryheidsoorlog, deel II*), p. 16; Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 79.
10. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 79.
11. Breytenbach, (*Die Tweede Vryheidsoorlog, deel II*), pp. 29—30; Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 80; L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, p. 538. Vgl. ook Jorissen, J.: Oorlogsherinneringe, Voor Mafeking, p. 14, (M.S. in besit van dr. J. Ploeger).
12. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 80; Scholtz, G. D.: *Genl. Christiaan Beyers en die Stryd in die Noorde*, (*Gedenkalbum*), p. 191.
13. Van Niekerk, Melt, (*Gedenkalbum*), p. 81.
14. Krüger, D. W.: *Die Tweede Vryheidsoorlog*, (Van der Walt, A. J. H., Wiid, J. A. en Geyer, A. L.: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, 2 dele, (Kaapstad, Bloemfontein en Johannesburg, 1951), deel I, pp. 551—552; Wilson, W. H.: *With the flag to Pretoria*, 2 dele, (London, 1900), deel I, p. 49; L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, pp. 540—541; *De Volksstem* (S.E.), d.d. 13-10-99.
15. S.S. 8260: R525x/99, Genl. Cronjé — Staatsekretaris, d.d. 13-10-99.
16. War Office Microfilm A 362/3109: p. 3, Siege of Mafeking. Baden-Powell's report, d.d. 18-5-1900; L. A. 769B: Nierstrasz, deel VII, p. 540.
17. K.G. 333(1): p. 22, Inkomende Telegramme, H.T.D. — Kommandant-generaal, d.d. 15-10-99; L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, p. 543; War Office Microfilm A 355/106(88): Nicholson to Milner on events in Bechuanaland, d.d. 16-10-99. Vgl. ook S.S. 8251: R206x/99, Glaeser — Staatsekretaris, d.d. 16-10-99; Amery, L.S.: *The Times History of the War in South Africa 1899 — 1902*, 7 dele, (London, 1900 — 1907), deel II, p. 270.
18. L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, pp. 544 en 548; Amery, deel II, p. 270; K.G. 333(2): p. 179, Inkomende Telegramme, H.T.D. — Kommandant-generaal, d.d. 18-10-99; L.A. 709(3): p. 218, Oorlogstelegramme, Kommandant Rustenburglaer Derdepoort — Staatsekretaris, d.d. 22-10-99; S.S. 8261: R561x/99, Kommandant Rustenburg — Staatsekretaris, d.d. 22-10-99. Vgl. ook L.A. 709(3): p. 229, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Regering, d.d. 23-10-99 en p. 240, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Pres. Kruger, d.d. 22-10-99; L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 95—96, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
19. L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, pp. 546 en 555. Vgl. ook Amery, deel II, p. 270.
20. L.A. 709(5): p. 390, Oorlogstelegramme, Sekretaris, Kommandant Marico — Genl. Botha, d.d. 26-10-99. Vgl. ook L.A. 781, deel I: deel VII, p. 95, Rapport van kapt. Ram en lt. Thomson.
21. L.A. 709(4): p. 296, Oorlogstelegramme, G. A. Rooseboom — Kommissaris van Polisie, d.d. 24-10-99; L.A. 709(3): p. 219, Oorlogstelegramme, Kommandant Rustenburglaer Derdepoort — Regering, d.d. 22-10-99; K.G. 333(5): p. 490, Inkomende Telegramme, Landdros Rustenburg — Kommandant-generaal, d.d. 23-10-99; K.G. 333(7): p. 610, Inkomende Telegramme, Landdros Rustenburg — Kommandant-generaal, d.d. 25-10-99; L.A. 709(3): p. 240, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Regering, d.d. 23-10-99.

22. L.A. 709(5): p. 442, Oorlogstelegamme, Sekretaris, Kommandant Marico — Genl. Cronjé, d.d. 27-10-99; L.A. 710(2): p. 156, Oorlogstelegamme, Kmdt. Riekert — Staatsekretaris, d.d. 4-11-99; S.S. 8260: R 525x/99, Kmdt. Riekert — Staatsekretaris, d.d. 7-11-99; L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 95—96, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; Van Coller, H. P.: *Genl. Piet Cronjé en die stryd aan die westelike front, (Gedenkalbum)*, p. 190; F.K. 219, pp. 224—225, J. S. Nicholson — A. Milner, d.d. 30-10-99; L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, p. 573; Davitt, p. 171.
23. L.A. 709(5): p. 442, Oorlogstelegamme, Sekretaris, Kommandant Marico — Genl. Cronjé, d.d. 27-10-99; L.A. 710(2): p. 149, Oorlogstelegamme, Genl. Snyman — Kmdt. Swart, d.d. 6-11-99; L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, p. 586; Amery, deel II, p. 270.
24. Van Coller, H. P., (*Gedenkalbum*), p. 109; L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, p. 598.
25. K.G. 333(1): p. 71, Inkomende Telegramme, Asst. Kmdt-genl. Warmbad — Kommandant-generaal, d.d. 17-10-99.
26. L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, p. 545.
27. *Ibid.*
28. L.A. 769 B: Nierstrasz, deel VII, pp. 572, 592, 594, 595 en 598; S.S. 8256: R479x/99, Kommandant-generaal Hooflaer Noordgrens — Staatsekretaris, d.d. 23-10-99 en Asst.-genl. Pietersburg — Staatsekretaris, d.d. 6-11-99.
29. K.G. 333(7): p. 641, Hooflaer Waterbergkommando Selikasdrif — Kommandant-generaal, d.d. 25-10-99.
30. Scholtz, G. D. (*Gedenkalbum*), p. 191. Hierdie feite word verder ook bevestig deur talle oorlogstelegamme in die argief van die Staatsekretaris, Kommandant-generaal en dr. W. J. Leyds, wat onder andere tussen die Regering, Kommandant-generaal, genl. Cronjé e.a. enersyds en genl. Grobler andersyds, tussen die helfte van Oktober 1899 en die helfte van November 1899 gewissel is.

VOOR DERDEPOORT

Teen die einde van Oktober 1899, is die toestand aan die wesgrens van Transvaal deur genl. P. A. Cronjé, bevelhebber van die Boeremagte aldaar, as veilig geag. So veilig inderdaad dat, toe 'n beroep op hom gedoen is om versterkings vanuit die distrik Potchefstroom na die Boeremagte te Ladysmith te stuur, hy aanbeveel het dat „ . . . *de 650 burgers van Veldcornet Kruger onder Generaal Du Plessis te Derdepoort daarvoor gebruik [kunnen] worden aangezien Vecht-generaal Snyman de lijn heeft opgebroken en zaken afgedaan [heeft] tot aan Gaberones, meen ik dat zij daar thans overbodig zijn.*” Voorts was genl. Cronjé die mening toegedaan dat, indien aan genl. F. A. Grobler opgedra sou word om die spoorlyn aan die noordelike grens ook te vernietig, die Derdepoortlaer geheel en al oorbodig sou wees.¹

Met die oog op die gebeure wat op 25 November 1899 te Derdepoort sou plaasvind, was dit 'n beskikking dat die staatspresident nie met die voorstel van genl. Cronjé akkoord gegaan het nie. Volgens pres. Kruger kon tussen 400 en 500 burgers liewers uit die Potchefstroomse distrik opgekommandeer word. Aangesien hulle aan die spoor gelaer was, kon hierdie burgers dadelik vandaar na Ladysmith vertrek. Instruksies te dien effekte moes onverwyld deur die kommandant van Potchefstroom uitgereik word.

Voorts meen die staatspresident dat dit moontlik 'n geruime tyd kon duur alvorens kmdt. C. J. du Plessis by Derdepoort bekom kon word en selfs dan was hy nog veertien dae van die naaste spoorverbinding verwyder en sou dit reeds te laat wees om die kommandant-generaal te Ladysmith van hulp te wees. Pres. Kruger gee derhalwe opdrag aan genl. Cronjé dat kmdt. Du Plessis vanaf Derdepoort na Gaberones in Betsjoeanaland moes gaan om vandaar die spoorlyn noordwaarts in die rigting van Bulawayo te vernietig, tot waar hy genl. F. A. Grobler met sy Soutpansbergers en Waterbergers sou teëkom. Die president was van mening dat dit die gewenste stap sou wees aangesien die toestand waarin genl. Grobler se perde verkeer het hom miskien nie in staat gestel het om die vyftig myl vanaf die Krokodilrivier na die spoorlyn in Betsjoeanaland af te lê nie en die spoorlyn gevolglik daar nog ongeskonde kon wees. Die antwoord van genl. Cronjé aan die staatspresident was egter dat daar in die Potchefstroomse distrik geen burgers was wat vir Ladysmith opgekommandeer kon word nie².

Wat die opdrag van die staatspresident met betrekking tot die Derdepoortlaer betref, word hierna heelwat teenstrydigheid gevind. Eers is die burgers van kmdt. C. J. du Plessis te Derdepoort deur die kommandant-generaal gelas om hulle by genl. Cronjé se hooflaer te Rietfontein, ongeveer tien myl ten suidooste van Mafeking, te voeg. Genl. Cronjé ag hierdie versterking van sy mag egter onnodig en spreek weer eens as sy mening uit dat : „ . . . *aangezien . . . Genl. Joubert hulp vraagt bij Ladysmith kan dat Veldcornetschap maar naar Natal gezonden worden daar zij hier nog in geenerlei gevecht geweest zijn of eenig werk hebben verricht.*” Om sy aanbeveling te sterk, gee hy dan ook op 3 November 1899 opdrag aan kmdt. Du Plessis te Derdepoort dat, met die uitsondering van 'n wag van 50 burgers te Derdepoort en 50 te Gaberones, die res van die

veldkornetskap maar huiswaarts kon keer in afwagting op verdere instruksies van die Regering. Hierdie opdrag van hom word egter die volgende dag deur die kommandant-generaal gerepudieer. Aangesien genl. F. A. Grobler, as gevolg van droogte, nog nie in staat was om die spoorlyn in Betsjoeanaland te gaan opbreek nie en die lyn gevolglik tot by Gaberones nog oop was, sou — in geval van 'n Britse aanval op Gaberones — 'n wag van 50 man aldaar ontoereikend wees. Opdrag word dus deur die kommandant-generaal gegee dat 200 man te Gaberones gestasioneer moes word en die res van die veldkornetskap van ongeveer 450 man te Derdepoort tot nadere kennisgewing moes bly³. Van genl. Cronjé se voorstelle om die veldkornetskap na Natal te stuur, het dus niks tereg gekom nie. Toe die eerste Britse aanval vanuit Betsjoeanaland op 8 November 1899 geloods is, was die opstelling van die Republikeinse bewakeningsdienste langs die wesgrens dus soos volg: Genl. Grobler en sy Soutpansbergers by Rhodesdrif in die noorde, die Waterbergers aan die Palalarivier en kleiner afdelings by belangrike punte op die Transvaalse noordwesgrens. Soos teen hierdie tyd reeds bekend was, was die stemming onder Khama en sy volgelingen aan die noordwesgrens van Transvaal, deels as gevolg van die onoordeelkundige optrede van die Boere, vyandiggesind.

Hierdie stemming openbaar sig dan ook vir die eerste keer daadwerklik, toe op 8 November 1899 'n aantal volgelingen van Khama 'n aanval op 'n polisiepos by Kruispad, naby die samevloeiing van die Matlabas- en Limpoporivier, geloods het. Die naturelle het die perde van die polisie gebuit en laasgenoemde was genoop om te voet noordwaarts na Matlabas te vlug, waar daar by Selikasdrif 'n kommando van Nystroom geleë was. Hierdie onverwagte inval het gevolglik beteken dat die naturelle 'n bres in die grensbewakingsdiens van die Boere geslaan het en dat die distrik Waterberg nou onbewaak gelê het, terwyl hulle hul opmars in Transvaal ongehinderd langs die Palarivier kon voortsit⁴.

Dat hierdie insident konsternasie aan Boerekant veroorsaak het, sal uit die onderstaande duidelik blyk. Deur die staatspresident is nog op dieselfde dag aan die landdros van Nylstroom opgedra om onverwyld soveel burgers as wat moontlik bekom kon word, na Kruispad te stuur om die aangeleentheid deeglik te ondersoek en so spoedig moontlik volledig in die verband te rapporteer. Voorts moes hy vir genl. Grobler waarsku om op sy hoede te wees en hom versoek om ook van sy burgers na Kruispad af te stuur om die inval te ondersoek. Waarskuwings moes ook aan die burgers van Zoutpan, Rooiberg en Matlabas gerig word. Verder is die landdros opgedra om die versterkings wat vir genl. Grobler uit die wyk Zwagershoek opgekommandeer is, terug te hou en uit laasgenoemde wyk, sowel as uit wyk 4 van die distrik Waterberg, soveel burgers as moontlik op te kommandeer vir grensbewakingsdiens aan die Limpopo, by Kruisdrif, digby Kruispad en verder noord by Slypsteendrif. Dit was om te verhoed dat Khama weer die rivier deurtrek.

Die landdros van Rustenburg is aangesê om toe te sien dat die veldkornette van Onder-Krokodilrivier en Rooiberg met hul burgers na Matlabas optrek om die grens te help bewaak en die saak te ondersoek. Ook moes hy die burgers te Derdepoort waarsku.

Genl. Cronjé is ook deur pres. Kruger versoek om die offisiere te Derdepoort van die gebeurlikhede in kennis te stel en om aan hulle op te dra om burgers na Kruispad te stuur, om ondersoek na die voorval in te stel. (Die laer te Derdepoort was volgens die berekening van genl. Cronjé op hierdie stadium ongeveer 750 man sterk gewees, 'n berekening wat later

foutief sou blyk te wees.) Ook moes die burgers by Gaborones gewaarsku word om waaksaam te wees⁵.

Op die 9de November verneem die staatspresident van genl. Cronjé na die moontlikheid om vir oud-kmdt. H. P. Malan wat, volgens sy wete, hom toe by Derdepoort bevind het, met soveel burgers as wat nog te Derdepoort gespaar kon word, na Kruispad te stuur om ondersoek in te stel na die omstandighede aldaar. Pres. Kruger was tot hierdie voorstel genoop gewees as gevolg van die feit dat genl. Grobler hom in die Soutpansberglaer, waar wanordelike toestande geheers het, bevind het. Dit was vir hom gevolglik nie moontlik om na Kruispad af te trek nie. Selfs dan was hy nog sestig uur te perd van die invalspunt af verwyder. Voorts gee pres. Kruger genl. Cronjé ter oorweging of dit nie moontlik sal wees om, indien sake met Khama ernstige afmetings sou aanneem, die hulp van Linchwe, opperhoof van die Bakathla, teen hom in te roep nie. In dié verband kon oud-kmdt. Malan en kmdt. Du Plessis, wat ook lid van die Tweede Volksraad was, besonder van hulp wees aangesien hulle goed met Linchwe bevriend was. Hier word weer eens 'n voorbeeld aangetref, wat tiperend van die Z.A.R. se amptelike beleid ten opsigte van die gebruik van naturelle in oorlogstye was⁶.

Aangesien pres. Kruger, volgens die mening van genl. Cronjé, misgetas het oor die kommandantskap van Derdepoort, deel hy die staatspresident dieselfde dag nog mee dat Du Plessis kommandant aldaar is en nie Malan nie, en dat hy geen beswaar het indien die een of die ander of albei na Kruispad gestuur sou word nie, om vas te stel wat Khama se planne presies was. In elk geval sou dit vir hom baie moeilik wees om, as gevolg van die toestand van sy perde, burgers vanaf Rietfontein daarheen te stuur. Ten besluite stel hy voor dat die President eers moes wag tot tyd en wyl rapport van genl. Snyman, wat die reëlins in verband met die ondersoek van die Kruispad-insident getref het, ontvang word⁷.

Pres. Kruger se voorstelle het op hierdie antwoord van genl. Cronjé afgestuit. Nogtans het die staatspresident in opvolging van genl. Cronjé se antwoord, laasgenoemde versoek om iemand vanaf Gaborones na Khama te stuur om vas te stel wat laasgenoemde se planne was. Die antwoord van genl. Cronjé hierop was: „*Aangezien er reeds zooveel opdrachten zijn gegeven om zaken nauwkeurig te onderzoeken acht ik het wenschelijk een weinig te wachten alvorens verdere orders te geven. Alleen moeten alle menschen in die omstreken op hun hoede zijn.*” Dit ten spyt het genl. Cronjé geen beswaar dat oud-kmdt. Malan en kmdt. Du Plessis die aangeleentheid ondersoek nie, trouens ag hy dit as noodsaaklik dat een of albei direk na Khama gestuur moes word, om meer van laasgenoemde se planne te wete te kom⁸.

Op 9 November versoek genl. Snyman, ooreenkomstig die staatspresident se eerste opdrag, per telegram die kommandant van Polisie, kmdt. Riekert, om ondersoek in te stel na Khama se aanval op Kruispad. Kmdt. Riekert het toe pas na Krokodilpoel teruggekeer, nadat hy hoër op langs die treinspoor onder hewige vuur van drie pantsertreine moes deurloop. Droogte het hom genoop om terug te keer en daar is gevolglik deur kmdt. Riekert besluit om eers te wag tot die eerste reëns en om dan met 'n behoorlike mag noordwaarts tot anderkant Mochudi, die hoofstad van Linchwe, op te ruk om aldaar die pantsertreine behoorlik die hoof te bied. Tog besluit hy om dadelik aan die versoek van genl. Snyman te voldoen, maar aangesien kmdt. Swart nie 'n enkele burger ter versterking van kmdt. Riekert se kommando kon afstaan nie en op die moontlikheid van 'n naturelle-

aanval bedag was, versoek laasgenoemde gevolglik om 'n versterking van 50 man, een meksim en proviand vir sy burgers te kry⁹. Of kmdt. Riekert toe wel na Kruispad is en of die verlangde versterkings, geskut en proviand gestuur is, blyk nie uit die beskikbare bronne nie.

Met die gebeure van Kruispad nog vars in die geheue, word op 14 November 1899 berig ontvang van die gevangene en wegvoering van F. Robinson, belastinggaarder te Buffelsdrif, besuide die samevloeiing van die Limpopo- en Matlabasrivier op Transvaalse grondgebied, deur gewapende naturelle van Khama. Vroue te Buffelsdrif het om hulp na Derdepoort gestuur, vanwaar 25 burgers van die Rustenburgse kommando en 6 van kmdt. Riekert se manskappe, daarheen opgetrek het¹⁰. Verdere gegewens aangaande die voorval en die optrede van die versterkings wat om hulp gestuur is, ontbreek egter.

Te midde van die dreigende omstandighede op die noordwesgrens word verder berig ontvang van die kommandant van Polisie te Nylstroom dat drie wagposte van die Rustenburgse polisie aan die grens onbewaak is. Verder berig hy dat die volgelinge van Khama baie oproerig is en in groot getalle langs die rivier patroleer. Voorts het die berig ook aan die lig gebring dat daar ongerymdheid tussen polisie en offisiere van die Boeremagte was, wat 'n doeltreffende bewaking van die grens baie bemoeilik het. So trek die Polisiekommandant in die vermelde berig te velde teen die offisiere van die Boeremagte wat hom links en regs hiet en gebied, aanstellings onder sy polisie sonder sy wete maak en hulle dan aanspreklik hou vir verantwoordelikhede as sodanig aan hulle toevertrou. Hy is naamlik deur die staatspresident opgedra om aan die Krokodilrivier die grens te bewaak, om toe te sien dat Khama nie invalle in die Republiek loods nie. Hy het ook reeds met sy polisie gehelp om twee posisies in te neem. Ten slotte spreek hy sy bereidwilligheid uit om te veg of die grens te bewaak, maar versoek die kommissaris van Polisie om hom „... *beslissende instructies te telegrafeeren wat ik moet doen daar ik niet meer de orders van zoovele waarnemende en ageerende officieren zal uitvoeren maar alleenlijk van Ued.*” Hy voeg hieraan toe: „*Gelieve mij volledige instructies te seinen want mijn leven wordt voor mij onhoudelijk onder de waarnemende en ageerende officieren en al mijne politie klagen ook over de handelswijze van de zoogenaamde officieren. Zoals de wachten nu langs de grens zijn, kan een inval door kaffers gemakkelijk gebeuren.*” Hieruit blyk weer eens die wanverhouding ten opsigte van die koördinasie tussen die onderdele van die Republikeinse strydmagte¹¹.

Kort hierna word berigte van onrus onder die Transvaalse naturelle ontvang. Die Duitse sendelinge, eerwaardes Smits, Beuster en Wissmann, wat onderskeidelik onder die volgelinge van Majatje, (Modjaje), Sewaas en Pafurie en Tiechakoma (Tjakoema) gearbei het, rapporteer dat die naturelle van dié stamme, die regering van die Z.A.R. goedgesind was, maar hulle vrees dat, indien moeilikheid met Khama sou ontstaan, dit 'n nadelige uitwerking op die vermelde stamme kon hê. In die lig hiervan, was dit dus gebiedend dat sake met Khama so spoedig moontlik geskik moes word¹².

Ook word berig ontvang van 'n Britse ontsettingsmag wat vanuit die noorde besig was om oor Kanje en Pitsani na Mafeking op te ruk, terwyl — tot die onsteltenis van pres. Kruger — drie gepantserde treine weer hul opwagting by Gaborones gemaak het om die spoorlyn te herstel. Genl. Cronjé verseker die staatspresident egter op 14 November 1899 dat, volgens genl. Snyman, 'n Boeremag van ongeveer 400 man te Gaborones

en Krokodilpoel, met een Krupp-kanon en een meksim, en die 300 burgers te Derdepoort goed ingegrawe was en dat dit vir die pantserreine onmoontlik sou wees om vanweë die uiters geskikte stellings te Krokodilpoel, daar verby te kom. Ongelukkig is 'n nypende tekort aan grof geskutammunisie ondervind¹³.

Om nog verder tot die heersende onsekerheid en dreigende gevaar aan die noordwesgrens by te dra, doen 'n gerug die ronde dat die Boeremag vanaf Gaberones na 'n suideliker punt teruggeval het en dat in die proses twee burgers, te wete B. Riekert en B. Smit, deur die Engelse gevang is. Waarskynlik het daar 'n plan bestaan om die laer vanaf Gaberones na Ramutsa's Dam (Ramoutsadam) te verskuif, wat later laat vaar is nadat kmdte. Swart en Du Plessis, na persoonlike ondersoek, vasgestel het dat die dam leeg was. Riekert en Smit, onbewus van die veranderde besluit, het toe sonder opdrag van hul offisiere, vanaf Derdepoort na die dam vertrek en is, volgens Linchwe deur die Engelse by 'n stasie onderkant sy stat, Mochudi, gevange geneem. Kmdte. Swart en Du Plessis is toe met 'n patrollie uit om die saak te ondersoek. Dit is te begrype dat hierdie insident die verontwaardiging van pres. Kruger uitgelok het, wat moontlik ook nog die ligging van Ramutsa's Dam, waarskynlik met dié van Ramutsastasie verwar het, aangesien eersgenoemde in der waarheid noord van Gaberones geleë is, terwyl laasgenoemde suid van Gaberones is. Aangesien hiervan wou hy van kmdt. Du Plessis weet „ . . . *waarom de mensen niet voort rukken vanaf Gaberones om de gepantserde trein stuk te schieten en waarom dat zij terugkomen en retireeren en Gaberones opgeven, daar zij geen stap mag terugkeeren maar voorwaarts rukken. Indien zij te zwak zijn dan moet er liever versterking gecommandeerd worden,*” maar „*Dood of leven moeten zij den vijand verslaan en niet daar ledig liggen.*”¹⁴

Op 23 November 1899 het die staatspresident die gerusstellende antwoord van genl. Snyman ontvang, naamlik dat die hele aangeleentheid op 'n misverstand berus en dat die Boere nog in hul posisies te Krokodilpoel, Gaberones en Derdepoort was, soos voorheen deur genl. Cronjé aan hom gerapporteer is en dat kmdte. Du Plessis en Swart hul by Krokodilpoel bevind. Droogte maak dit egter vir hulle onmoontlik om verder noordwaarts te trek, dog met die eerste reëns sal aan die president se versoek voldoen word. Dit ten spyt waarsku pres. Kruger vir genl. Snyman nog dieselfde dag om nie die posisies te Gaberones op te gee nie. „*Want dan kunnen de bevriende kaffers zeggen dat de mensen gevlugt zijn en dan misschien ook tegen ons komen*”. Voorts moet genl. Snyman poog om 'n kommando noordwaarts te stuur en die spoorlyn te vernietig of die gepantserde treine aan te val en ook met patrollies te waak dat geen Britse versterkings na Mafeking verbyglip nie, aangesien gerugte daarop dui dat Britse troepe by Segale (Sechiel), halfbroer van Linchwe, was. Op 25 November 1899 ontvang genl. Cronjé van genl. Snyman die versekering dat die toestand te Gaberones in orde was¹⁵.

Met die Britse troepekonsentrasie by Hopetown aan die Oranjerivier en die moontlikheid van 'n opmars van Britse ontsettingskolonnes vandaar na Mafeking, het die staatspresident andermaal 'n beroep om versterkings op genl. Cronjé gedoen. Alle burgers van Potchefstroom is derhalwe opgeroep om op 18 November na die Oranjerivier te vertrek. Dit het beteken dat na die vertrek van genl. Cronjé en die grootste gedeelte van sy kommando's, genl. Snyman — wat die bevel van hom sou oorneem — die beleg van Mafeking dan slegs met 'n gedeelte van die Rustenburgse- en Marico-

burgers sou moes voortsit, aangesien 'n groot gedeelte van hierdie kommando's in die noorde by Krokodilpoel, Gaberones en Derdepoort was. Gevolglik versoek genl. Snyman dan ook die staatspresident om een veldkornetskap van Potchefstroom by Mafeking te laat bly, daar die agtergeblewe burgers van Rustenburg en Marico nie voldoende was om Mafeking verder te beleër nie. Om die toedrag van sake nog te vererger, gelas genl. Cronjé vir vdk. P. Kruger van die wyk Hexrivier, wat hom onder die bevel van kmdt. Du Plessis te Derdepoort bevind het, om met sy veldkornetskap van tussen 500 en 600 man (volgens die berekening van genl. Cronjé), as versterking vir die Grootrivier, saam met hom na die Vrystaat te vertrek en dit terwyl berig ontvang is dat daar toe 'n Britse mag met 4 pantsertreine en 700 man by Linchwe te Mochudi was¹⁶.

Na aanleiding van die voorafgaande berig dra pres. Kruger aan genl. Cronjé op om met kanonne en soveel burgers as wat te Gaberones en Derdepoort gespaar kon word, teen die Britse mag by Mochudi op te ruk en die pantsertreine stukkend te skiet. 'n Wag van minstens 100 man moes egter by Derdepoort gestasioneer bly om die grens tot by die samevloeiing van die Limpopo- en Matlabasrivier te bewaak „ . . . anders deed het gevaar zich voor dat eene groote opening gemaakt wordt voor Khama en de Engelschen.” Daarom mag dié gedeelte van die grens nie verswak word nie. Voorts moes 500 en 1500 burgers onderskeidelik by Gaberones en Mafeking gelaat word¹⁷.

Die antwoord van genl. Cronjé hierop was dat: . . . *aangezien dat Rustenburg minstens 2500 man dienst doende burgers heeft en Marico 1200 kan ik niet zien waarom die 500 man onder Piet Kruger die nog niets gedaan hebben niet kan optrekken naar Krugersdorp wat de afstand betreft is het alles het zelfde of ze hier van Mafeking moeten trekken of van Derdepoort.*” Genl. Cronjé vervolg deur pres. Kruger daarop te wys dat dit vir hom onmoontlik was om 50 man van die een veldkornetskap en 'n 100 van die ander te kommandeer, aangesien die betrokke veldkornetskap dan daardeur verswak word en gevolglik niks sou beteken nie. Voorts deel hy die staatspresident mee dat sy opvolger, genl. Snyman, die nodige reëlings in verband met die Britse mag te Mochudi sou tref en sluit af met die gedagte: „*Ik hoop en vertrouw dat U Hed. mij niet kwalijkt neemt indien ik zeg dat ik mij orders niet kan verander en P. Kruger moet optrekken met 500 man.*”¹⁸

Vir 'n tweede keer sou die staatspresident die situasie aan die noordwesgrens red. Op 18 November 1899 antwoord hy genl. Cronjé soos volg: „*Het schijnt mij u met de menschen van Derdepoort geheel onbekend zijt*” en voeg daaraan toe dat vdk. Piet Kruger in Rustenburg siek lê en dat daar nog nooit op enige stadium van die oorlog meer as 400 burgers van vdk. Kruger onder die kommandantskap van kmdt. Du Plessis te Derdepoort gestaan het nie. Laasgenoemde was die burgers wat verantwoordelik was vir die vernietiging van die spoorlyn noordwaarts en die meerderheid was toe op Gaberones. „*En als zij die menschen allen daar wegnemen, nu de wagens (pansertreine) by Luchu (Linchwe) is aangekomen, zal hij zeggen de menschen zijn gevluht, en dan ligt gansche streek open, tot aan Matlabas.*” Derhalwe en ook as gevolg van die toestand waarin hulle perde verkeer het, kon pres. Kruger nie instem met genl. Cronjé se sienswyse om vdk. Kruger en sy burgers van Derdepoort af weg te neem nie. Uitgesonderd hierdie Rustenburgse veldkornetskap van vdk. Kruger was die orige drie veldkornetskappe in die laer van genl. Cronjé by Mafeking. Afsluitend versoek pres. Kruger vir genl. Cronjé om ooreenkomstig sy vorige opdragte te handel en om verder ook

daarop toe te sien dat alle agtergeblewe burgers van Rustenburg en die distrik Potchefstroom so spoedig moontlik na die Oranjerivier moes optrek. Dieselfde dag nog gelas genl. Cronjé vir vdk. Kruger om met sy veldkornetskap by Derdepoort te bly, sodat die sterkte en ligging van die Boeremagte aan die wes- en noordwesgrens, na die vertrek van genl. Cronjé en volgens die berekening van genl. Snyman, teen die 20ste November soos volg was: By Mafeking ongeveer 1,800 burgers, by Gaberones 500 en by Derdepoort 100¹⁹.

Op 26 November 1899 deel die krygsraad te Mafeking die staatspresident mee dat, na aanleiding van die Regering se versoek om 'n verdere versterking van 700 man vir die Oranje-rivier vandaar geen hulp gestuur kon word nie. Tot hierdie besluit is geraak nadat berig ontvang is dat die naturelle, met enkele uitsonderings, vanaf Langeberg in die weste tot by Khama in die noorde, geheime vergaderings hou met die doel om die Z.A.R. binne te val en om te roof. By drie geleenthede het reeds veediefstalle voorgekom. Voorts is verneem dat die berugte Engelse perdedief Scotty Smith met sy horde besig was om langs die Malopo op te trek om kol. Baden-Powell met die ontset van Mafeking te help. Intussen het ook die Engelse, sedert die vertrek van genl. Cronjé, nuwe moed geskep en dag en nag hewige aanvalle op die Boerefote by Mafeking geloods²⁰.

Wat die noordgrens betref word gevind dat genl. Grobler deur die Regering opgedra is om 400 man, 'n kanon en 2 meksims by Soutpan, 400 man, 'n kanon en 'n meksim by Palala, 400 man, 'n kanon en 2 meksims tussen Matlabas en Makol (Maccoler) te plaas en 500 man na die Oranjerivier af te stuur²¹.

Uit die voorafgaande blyk dus duidelik dat die Boere aan die wes-, noordwes- en noordgrens, op 'n moontlike aanval, hetsy van die kant van die Britte of van die naturelle of albei, bedag was. Te midde van dié wete word gevind dat die toestand in die grenslaers, veral te Derdepoort en Gaberones, veel te wense oorgelaat het. Op 31 Oktober 1899 kry ons die volgende betekenisvolle mededeling van oud-kmdt. H. P. Malan aan kmdt. P. S. Steenkamp, kommandant van die Rustenburgse laer: „*Thans te Derdepoort het lager hier verkeerd in treurigen toestand geen meel geen stukje vleesch. Sommige burgers half naakt en blootvoets, trekossen mager paarden afgewerkt en ongeschikt voor dienst. Geen voorraad voer. Het lager geheel te klein om op te trekken naar Palapye of een gewapende macht weerstand te bieden, daar het niet eens goed gewapend en van voldoende ammunisie is voorzien . . . De Burgers smeken mij hier te blijven en dreigen mij naar huis te volgen indien ik hen in zulk een toestand achter laat.*” Voorts word gevind dat koors die grenslaers geteister het en dat daar 'n groot gebrek aan mediese dienste was. Om tot die heersende ellende by te dra, was dit boonop nog bitter droog²².

Aanvullend by die voorafgaande word verder gevind dat ongedisiplineerdheid en onderlinge twis in die grenslaers aan die orde van die dag was en dit terwyl 'n Engelse mag, aangevul deur 'n naturellekommando, by Mochudi, asook 'n sterk Britse afdeling by Magalapye was en die vier pantsertreine al tot by Gaberones gevorder het. Alles het teen hierdie tyd daarop gedui dat die naturelle met die Engelse gemene saak teen die Boere wou maak. Die mening was dan ook algemeen aan Boerekant gehuldig dat, as dit nie vir die heersende droogte was nie, die vyand reeds lankal die Boere sou aangeval het²³.

Te midde van die dreigende gevaar het wanorde onder die Rustenburgse burgers geheers wat besig was om ongemagtigd van Gaberones af terug

te val na die afdeling te Krokodilpoel, in die proses waarvan op 25 November 1899, 113 osse van vdkt. Meyer se burgers gebuit is en onder agtervolging van die Boere in 'n rigting verby Ramutsa's Dam, weggevoer is. Geen wonder dat kmdt. Swart op 26 November 1899, 'n dringende beroep op genl. Snyman doen om aan kmdt. Du Plessis, wat hom toe nog by kmdt. Swart te Krokodilpoel bevind het, opdrag te gee om sy mag te Gaberones te konsolideer. Anders vrees hy dat laasgenoemde nie sy stellings daar teen 'n grootskaalse Britse aanslag sou behou nie. Indien kmdt. Swart aangeval sou word, sou hy van Gaberones gevolglik ook geen hulp kon verwag nie. Dieselfde dag deel kmdt. Du Plessis vir genl. Snyman mee dat volgens inligting wat hy van beeswagters ontvang het die Engelse van plan was om Gaberones aan te val. Derhalwe voel hy verplig om met sy 150 manskappe na Gaberones op te trek om die 120 man daar te gaan versterk, dit ten spyte van die feit dat hy opdrag van genl. Snyman gehad het om 500 man by Gaberones te stasioneer. Vervolgens meen kmdt. Du Plessis dat Krokodilpoel 'n geskikter stelling as Gaberones was om te verdedig en dat hy laasgenoemde net behou omdat dit 'n opdrag was. Gevolglik versoek hy genl. Snyman om hom opdrag te gee watter een van die twee hy moes behou, aangesien dit vir hom onmoontlik was om albei te verdedig²⁴.

Ongedissiplineerdheid onder onderoffisiere, wat wanorde in die hand werk en nadelige gevolge kon hê, het later sulke afmetings aangeneem, dat aan kmdt. Du Plessis opgedra is om sy „ . . . *ondergeschikken officieren dadelijk te ontslaan indien zij geen gevolg geven aan orders van hun bovengestelde officieren die door de H. Ed. Regeering aangesteld zijn en dadelijk ander officieren in hen plaats aan te stellen die door de burgers zelfs gekozen kunnen worden*” en wat bereid sou wees om bevele stip uit te voer. Deur nie aan genl. Snyman se opdrag, naamlik om te Gaberones 500 man onder sy bevel te plaas, uitvoering te gee nie het kmdt. Du Plessis homself aan pligsversuim skuldig gemaak en is gevolglik deur genl. Snyman versoek om te verduidelik waarom daar nie aan sy opdragte gehoor gegee is nie. Voorts word kmdt. Du Plessis deur die generaal gelas om onverwyld die bestaande 250 burgers onder sy bevel te Gaberones met nog 250 aan te vul en aan hom meegedeel dat hy verantwoordelik gehou sou word vir enige insidente wat te wyte sou wees aan die wanordelikheid van sy burgers²⁵.

Aan kmdt. Swart by Krokodilpoel word opgedra om met erns sy stellings aldaar só in te rig dat, wanneer hy aangeval sou word, hy in staat sou wees om dit met die burgers tot sy beskikking te verdedig en te behou²⁶. Op die vooraand van die moord op Derdepoort was die toestand te Derdepoort, krygskundig en sielkundig gesien, uiters geskik gewees vir die vyand om juis daar toe te slaan. Die toestande en verhoudings wat op Derdepoort onder die Burgers bestaan het, het die welslae van die op hande synde onderneming ongetwyfeld bevorder.

AANTEKENINGE

1. L.A. 709(6): p. 558, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé Rietfontein — Kmdt.-genl. Pretoria, d.d. 1-11-99. Sien ook L.A. 781, deel I: deel VII, p. 96, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
2. L.A. 710(1): p. 14, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 1-11-99 en Genl. Cronjé — Staatspresident, d.d. 2-11-99.
3. L.A. 710(1): p. 40, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Kommandant-generaal, d.d. 2-11-99, p. 58, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Kmdt. Du Plessis, d.d. 3-11-99 en p. 84, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Kmdt. Du Plessis, d.d. 4-11-99.
4. L.A. 709/7: Deel I, Kopieë van Oorlogstelegramme, Landdros Nylstroom — J. du P. de Beer, p.t.a. Staatsekretaris, d.d. 8-11-99 en pp. 2—3, Kopieë van Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 8-11-99. Vgl. ook L.A. 710(3): p. 211, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Landdros Nylstroom, d.d. 8-11-99, p. 213, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Landdros Rustenburg, d.d. 8-11-99, p. 235, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 9-11-99, p. 250, Oorlogstelegramme, Du P. de Beer — Landdros Nylstroom, d.d. 9-11-99 en p. 253, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Asst.-Genl. Cronjé, Rietfontein, d.d. 9-11-99.
5. L.A. 710(3): p. 211, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Landdros Nylstroom, d.d. 8-11-99; L.A. 709/7: Deel I, pp. 2—3, Kopieë van Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 8-11-99 en p. 3, Kopieë van Oorlogstelegramme, Staatspresident — Landdros Rustenburg, d.d. 8-11-99; L.A. 710(3): p. 235, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 9-11-99; L.A. 781, deel I: deel VII, p. 98, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
6. L.A. 710(3): p. 253, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé Rietfontein, d.d. 9-11-99. Vgl. hoofstuk I.
7. L.A. 710(3): p. 237, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Staatspresident, d.d. 9-11-99.
8. L.A. 709/7: Deel I, p. 4, Kopieë van Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Staatspresident, d.d. 9-11-99. Sien ook L.A. 709/7: Deel I, pp. 8—9, Kopieë van Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 9-11-99.
9. L.A. 710(3): p. 269, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Kmdt. Riekert, d.d. 9-11-99; L.A. 710(4): p. 326, Oorlogstelegramme, Sekretaris Kmdt. Marico — Genl. Snyman, d.d. 10-11-99, p. 373, Oorlogstelegramme, Sekretaris Kmdt. Marico — Genl. Snyman, d.d. 11-11-99 en p. 374, Oorlogstelegramme, Sekretaris Kmdt. Marico — Genl. Snyman, d.d. 11-11-99.
10. L.A. 709/8: Deel II, p. 11, Kopieë van Oorlogstelegramme, Kmdt. van Polisie Derdepoort — Inspekteur-generaal Invoerrechte Pretoria, d.d. 14-11-99; L.A. 711(1): p. 129, Oorlogstelegramme, Kmdt. van Polisie Nylstroom — Kommissaris van Polisie Pretoria, d.d. 22-11-99; L.A. 781, deel I: deel VII, p. 99, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
11. L.A. 711(1): p. 129, Oorlogstelegramme, Kmdt. van Polisie Nylstroom — Kommissaris van Polisie Pretoria, d.d. 22-11-99.
12. L.A. 709/7: Deel I, p. 13, Kopieë van Oorlogstelegramme, Onder-Krygskommissaris Pietersburg — Staatsekretaris, d.d. 13-11-99.
13. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 99, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 709/8: Deel II, p. 8, Kopieë van Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé d.d. 14-11-99 en p. 12, Kopieë van Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Staatspresident, d.d. 14-11-99.
14. L.A. 711 (1): p. 142, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Komdt. Du Plessis, d.d. 22-11-99. Sien ook L.A. 711(1): p. 136, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Landdros Rustenburg, d.d. 22-11-99, p. 137, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 22-11-99 en p. 143, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Snyman, d.d. 22-11-99; L.A. 712 a: no. 358, Oorlogstelegramme, Kmdt. Du Plessis — Staatspresident, d.d. 1-12-99; L.A. 781, deel I: Deel VII, p. 97, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.

15. L.A. 711(1): p. 146, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Staatspresident, d.d. 23-11-99; L.A. 709/8: Deel II, p. 6, Kopieë van Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Snyman, d.d. 23-11-99; L.A. 711(1): p. 185, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Kommandant-generaal, d.d. 24-11-99; L.A. 711(b): no. 168, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Genl. Cronjé, d.d. 25-11-99.
16. L.A. 781, deel I: Deel VII, p. 100, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 710(6): p. 557, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Staatspresident, d.d. 17-11-99; K.G. 335(2): p. 140, Inkomende Telegramme, Genl. Cronjé — Vdkt. P. Kruger, d.d. 17-11-99.
17. L.A. 710(7): p. 564, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 18-11-99. Sien ook L.A. 710(7): p. 567, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 18-11-99.
18. L.A. 710(7): p. 568, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Staatspresident, d.d. 18-11-99.
19. L.A. 710(7): p. 570, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 18-11-99, p. 572, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Kmdt. Du Plessis en vdk. Kruger, d.d. 18-11-99, p. 573, Oorlogstelegramme, Genl. Cronjé — Staatspresident d.d. 18-11-99, p. 564, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 18-11-99, p. 581, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Snyman, d.d. 18-11-99, p. 584, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Staatspresident, d.d. 18-11-99; L.A. 711(1): p. 53, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Snyman, d.d. 20-11-99.
20. L.A. 711 b: no. 54, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Staatspresident, d.d. 26-11-99; L.A. 781, deel I: Deel VII, p. 100, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 770 A: Nierstrasz, deel VIII, p. 621. Vgl. ook L.A. 711 b: no. 291, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Burger, d.d. 25-11-99.
21. Mikrofilm 559/228: Portef. 10, Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs, Troepelys; L.A. 711 b: no. 291, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Burger, d.d. 25-11-99.
22. L.A. 710(1): p. 30, Oorlogstelegramme, Kmdt. Malan — Kmdt. Steenkamp, d.d. 31-10-99. Sien ook S.S. 8292/2438: R. 1940, Genl. Snyman—Staatsekretaris, d.d. 27-11-99; S.S. 8291/2438: R. 1896, Landdros Waterberg — Staatsekretaris, d.d. 22-11-99; L.A. 711(1): p. 179, Oorlogstelegramme, d.d. 13-11-99; L.A. 711 c: no. 35, Oorlogstelegramme, Glaeser—Genl. Snyman, d.d. 27-11-99 en no. 32, Oorlogstelegramme, Glaeser — Kmdt. Botha, d.d. 28-11-99; L.A. 781, deel I: Deel VII, p. 100, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. Vgl. ook verder K.G. 333(1): p. 71, Inkomende Telegramme, Asst. Kmdt.-genl. Nylstroom — Kommandant-generaal d.d. 17-10-99; *De Volksstem*, d.d. 1-12-99.
23. S.S. 8278/2434: R. 1455, L.A. van Rooyen Derdepoort — Staatsekretaris, d.d. 10-11-99; L.A. 711 b: no. 19, Oorlogstelegramme, Glaeser — Genl. Snyman, d.d. 26-11-99. Vgl. ook K.G. 333(2): p. 192, Inkomende Telegramme, Genl. Cronjé — Kmdt.-genl., d.d. 19-10-99; K.G. 333(7): p. 641: Inkomende Telegramme, Hooflaer Waterberg Kommando — Kmdt.-genl., d.d. 25-10-99; S.S. 8256/2427: R. 462, Genl. Cronjé — Staatsekretaris, d.d. 23-10-99; S.S. 8256/2427: R. 519, Genl. Cronjé — Staatsekretaris, d.d. 21-10-99; L.A. 711 c: no. 35, Oorlogstelegramme, Glaeser — Genl. Snyman, d.d. 27-11-99 en no. 32, Oorlogstelegramme, Glaeser — Kmdt. Botha d.d. 28-11-99.
24. L.A. 781, deel I: Deel VII, p. 111, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 711(b): no. 19, Oorlogstelegramme, Glaeser — Genl. Snyman, d.d. 26-11-99 en L.A. 711 c: no. 35, Oorlogstelegramme, Glaeser—Genl. Snyman, d.d. 27-11-99. Vgl. ook i.v.m. die steel van die osse L.A. 712 a: no. 402, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99; L.A. 712 d: no. 445, Oorlogstelegramme, Kmdt. Du Plessis — Staatspresident, d.d. 6-12-99; L.A. 712 f: no. 93, Oorlogstelegramme, Kmdt. C. J. H. du Plessis — Genl. Snyman, d.d. 9-12-99.
25. L.A. 711 b: no. 121, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Kmdt. Du Plessis, d.d. 26-11-99. Sien ook L.A. 711 b: no. 120, Oorlogstelegramme, Kmdt. Steenkamp — Kmdt. Du Plessis, d.d. 26-11-99.
26. L.A. 711 b: no. 127, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman — Kmdt. Swart, d.d. 26-11-99.

5

DIE MOORD OP DERDEPOORT

Voorspel tot die aanval

„Die gordyn het nog skaars oopgegaan oor die eerste bedryf van die oorlog tussen Boer en Brit of die vrou en kind het op die toneel gekom as deelnemers wat in aanval en verdediging die sekondêre rol moes speel, maar wat betref smaad, smart en lyding die hoofrol. Met die Derdepoortmoord, gedurende die vroeë oggendure van 25 November 1899, het die Boerevrou en -kind hul eerste offers in die stryd vir vryheid en reg gebring.”¹

'n Nietige oorwinning wat genl. Grobler op 21 Oktober 1899 te Rhodesdrif behaal het en die verlies aan prestige wat dit hulle in die oë van naturelle-hoofde soos Khama en Linchwe gekos het, het — volgens die mening van Davitt — slegs die gevolge gehad dat dit die Britte geantagoniseer het. Twee pantsertreine met die nodige bemanning en geskut is vanaf Bulawayo gestuur om die spoorlyn langs die Transvaalse grens, vanaf Palapye in die noorde tot by Gaberones in die suide te patroleer. Hierdie Rhodesiese ekspedisie het nie veel beter gevaar as bogenoemde Britse poging om die Boere by Rhodesdrif te verras nie. Die aanvalle van die pantsertreine is, soos reeds aangedui, afgeslaan by Gaberones, sodat hulle verplig was om na Mochudi terug te val².

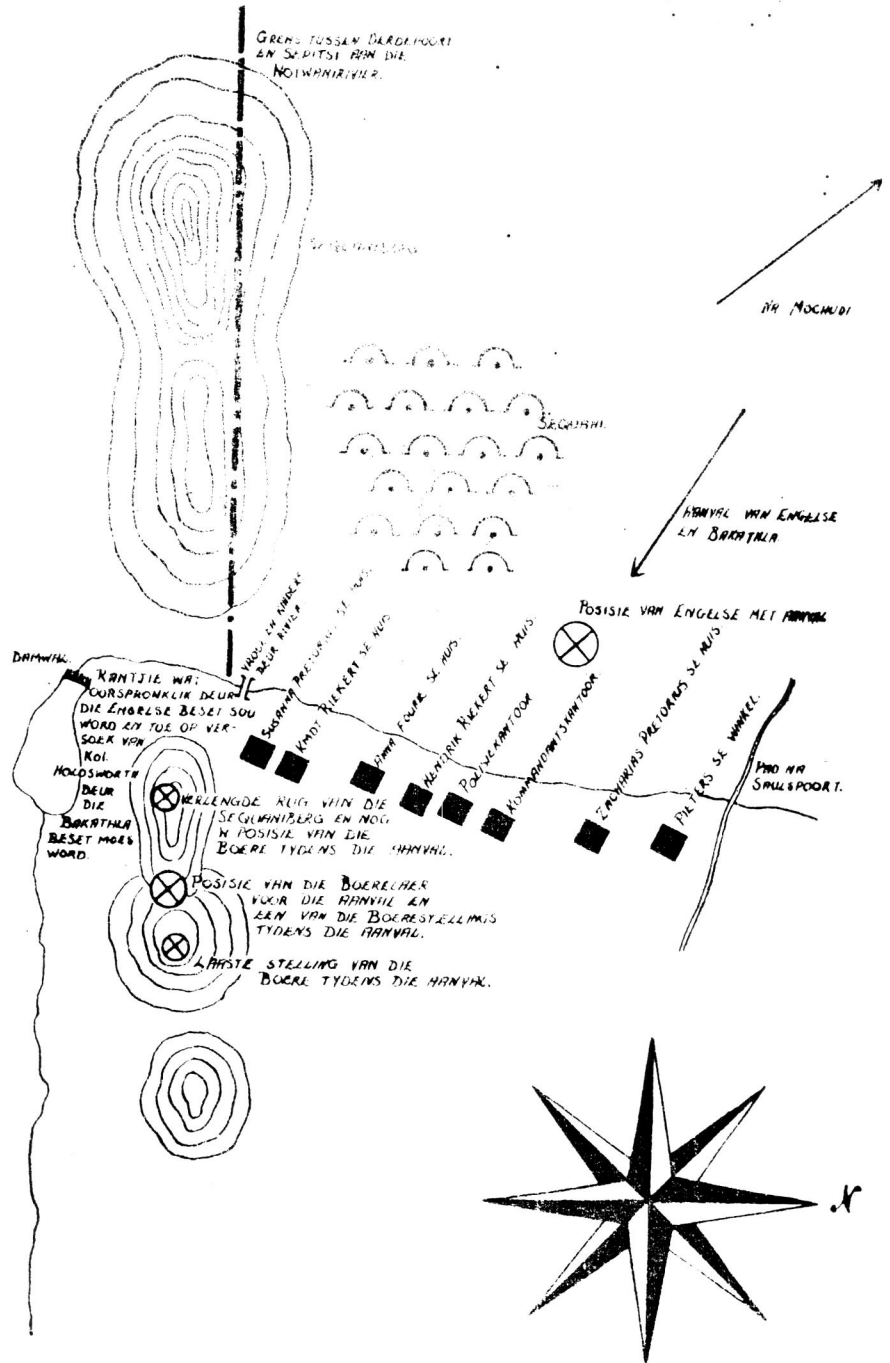
Mochudi was die hoofstat van die Bakgathla-bagaKgafêla wat oorspronklik van die Transvaal afkomstig was. Omstreeks 1880 was pres. Kruger die eienaar van die plaas Saulspoort, aan die voet van die Pilandsberg, in die distrik Rustenburg. 'n Groot gedeelte van die Bakathlastam het dit destyds onder hul opperhoof, Kgamanyane, die seun van Pilane, na wie Pilandsberg vernoem is, bewoon³.

Op 'n dag het die president met Kgamanyane oorhoops geraak en hom met 'n sambok deurgeloop, wat die verontwaardiging van die opperhoof se volgelinge uitgelok het. Hulle was so geskok oor die vernedering wat hulle opperhoof moes ondergaan, dat hulle hul vereenselwig het met die gebelgde Kgamanyane se besluit om uit Transvaal weg te trek en 'n toevlugsoord in Betsjoeanaland te gaan soek. Byna die helfte van sy stam het hom in 1869 daarheen gevolg. Die emigrerende Bakathla het vir meer as 'n jaar lank by Tshwene-Tshwene, in die nabyheid van Melorane, gekamp. Vroeg in 1871 het hulle die Betsjoeanalandse grens oorgesteek en die land van die Bakwena betree⁴.

Die Bakwena, onder hul opperhoof Sechele, was die Bakathlas goedgesind en het aan hulle grond aan die Notwanirivier (Ngotwanerivier), sowat dertig myl ten weste van die Maricorivier en ongeveer vyftig myl van Molepololi, gegee. Hier het Kgamanyane, Mochudi (Motshodi) aangelê, wat al kronkelend aan die voet van 'n reeks los platkop-sandklipprante gelê het, dig bebos met boomryke klowe aan die een kant van die Notwani, wat 'n uitstekende verdediging teen aanvallers gebied het.

Die Bakathla moes hoofbelasting aan die Bakwena betaal, maar het later geweier om dit te doen, met die gevolg dat laasgenoemde Mochudi in 1875 aangeval het en in 'n bloedige geveg, waarin die Bakwena die aftog moes blaas, 'n groot gedeelte van die stat afgebrand is. Hierop het die Bakathla weer in 1876 die Bakwena aangeval en na 'n geweldige slagting het die

SKEMATIESE VOORSTELLING VAN DIE AANVAL OP DERDEPOORT



Bakwena gevlug en groot verliese aan vee en grondgebied gely. Die grens tussen die Bakwena, Bakathla en die Bamangwato in die noorde, is in Maart 1899 deur die Engelse deur middel van proklamasie no. 9 van genoemde jaar vasgestel.

Voor Kgamanyane opperhoof van die Bakathla geword het, het hy 'n buite-egtelike seun gehad by Nkomeng, met die naam Segale. Na Kgamanyane die opperhoofskap aanvaar het, was hy genoop om, volgens stamtradisie, 'n erkende huwelik aan te gaan en uit hierdie huwelik is Linchwe (Lentswe) gebore.

Toe Linchwe sy vader in 1874 op 18-19 jarige ouderdom moes opvolg, het sy halfbroer Segale hom heftig geopponeer, deur self aanspraak op die troon te maak. Segale was nie alleen ouer as Linchwe nie, maar ook brutaler en bloeddorstiger. Linchwe daarenteen was weer 'n beter diplomaat en staatsman. 'n Botsing tussen die twee partye is ternouernood afgeweer toe die meerderheid Linchwe tot kaptein gekies het⁵.

Die kloof tussen Linchwe en sy halfbroer het egter steeds verbreed. Linchwe was altoos die Boere vriendskaplik- en lojaalgesind, terwyl Segale pro-Brits was, waarskynlik omdat hy van die Engelse steun verwag het in verband met sy aanspraak op die opperhoofskap. Hy het gevolglik dan ook elke geleentheid aangegryp om die Britte teen Linchwe op te stook⁶. Toe die Tweede Vryheidsoorlog uitbreek, het die Bakwena gemeen dat 'n gunstige oomblik aangebreek het om weerwraak teen die Bakathla te neem. Gevolglik het hulle die Britte in die oor gefluister dat Linchwe met die Boere heul. Terselfdertyd het die hoop by Segale opnuut opgevlam dat hy nou uiteindelik oor Linchwe sou seëvier. Die opperhoof se indunas het, in die lig van die nuwe verwickelinge, vir Linchwe aangeraai om met 'n paar regimente die grens oor te steek na Transvaal om daar skuiling onder die Boere te gaan soek. Voor hierdie plan ten uitvoer gebring kon word, het 'n Boerekommando van Gaberones onder kmdt. Riekert, Mochudi teen die einde van Oktober 1899 besoek en 'n paar naburige spoorwegbrûe in die lug geblaas⁷.

Linchwe het die Boere, wat daar oornag het, van slagvee voorsien, maar hulle ook versoek om sy grondgebied te verlaat, aangesien hy moeilikheid met die Engelse verwag het. Aangesien die spoorlyn vanaf Bulawayo na die suide naby sy stat verbygeloop het, was hy ook bevrees dat dit dalk onder die koeëls kon deurloop⁸.

Linchwe se standvastigheid in sy loyaliteit teenoor die Boere het hom dan ook heelgou die argwaan van die Britte op die hals gehaal. Hierdie houding van hom is versterk deur die suksesse wat die Boere teen die Britse pantsertreine, onder bevel van kapt. Llewellyn, behaal het. Dit was juis onder aanhitsing van die Britte dat die Bakathla vroeër die Boere se beste gesteel het en nou toon die Boere hulle dat hulle mans genoeg is om Brit en naturel die hoof te bied⁹.

Vir weke lank het die resident-kommissaris van Betsjoeanaland te Mochudi, W. H. Surmon, en kapt. H. Llewellyn, kaptein van die B.S.A.-polisie en bevelvoerder van die voorhoede van Britse pantsertreine in die protektooraat, gepoog om Linchwe tot samewerking te beïnvloed. Linchwe se diplomatieuse houding was dat hy hom nie met die twis tussen blankes wou inlaat nie. Hierdie houding was, volgens die siening van die kommandant-generaal van die B.S.A.-polisie en bevelvoerder van die grenswag, kol. Nicholson, grootliks te wyte aan die invloed van die personeel van die sendingstasie op Mochudi, te wete Stofberg, Knobel, Joubert en mej. Retief. Volgens kol. Nicholson het Knobel ook opgetree as 'n spioen vir die Boere,

met die gevolg dat hy gevange geneem en te Palapye aangehou is, terwyl die res van die sendingpersoneel na Bulawayo verwyder is, waar Knobel later, na sy vrylating, by hulle aangesluit het¹⁰.

Teen die einde van Oktober 1899 het Linchwe vir kapt. Llewellyn versoek om sy grondgebied te verlaat, aangesien hy — indien die Boere daarheen sou opruk — nie vir enige gebeurlikhede geblameer wil word nie. Hy spreek dan ook die wens uit om op die wyse die beleid van neutraliteit, wat hy van die begin af voorgestaan het, te probeer handhaaf.

Die assistent-kommissaris en kapt. Llewellyn was die mening toegedaan dat hierdie houding van Linchwe toe te skryf was aan die feit dat laasgenoemde bang was om teen die Boere te veg. Linchwe se finale antwoord was dan ook dat hy nie sterk genoeg was om die Britte teen die Boere te help nie. Die gevolg was dat die ammunisie wat reeds aan hom uitgereik was, weer deur die Engelse teruggetrek is, 'n maatreël wat daarop dui dat Linchwe nie as 'n betroubare en sterk bondgenoot beskou is nie¹¹.

Hierby het die Britte dit egter nie gelaat nie. Taktvolle beïnvloeding is gebruik om Linchwe te oorrede om sy ou beleid te laat vaar, met die gevolg dat Surmon aan die begin van November 1899 aan die Resident-Kommissaris te Salisbury, M. Clarke, die volgende kon rapporteer: „*Linchwe is now with us and has turned out his men to aid us in repelling invasion of his reserve.*”¹² Om Linchwe die gevoel te gee dat hy nie alleen in die stryd staan nie en om hom nog verder aan te moedig, is 50 berede manskappe van kol. G. S. Holdsworth, bevelvoerder van die Britse pantser-treine na Betsjoeanaland, op die 11de November 1899 as versterking na Magalapye gestuur. Hierdie handelwyse is deur die Britse Hoë Kommissaris in Suid-Afrika verwelkom en het die volgende reaksie van hom uitgelok: „*I am very glad to hear of change in attitude of Linchwe. I think you were right to reinforce Linchwe and Khama. They ought both to be strong enough now to resist any Boer force brought against them and should be encouraged to do so to the utmost.*”¹³ Ten spyte van hierdie beïnvloeding van Britse kant sou Linchwe in die gebeure wat hierna volg, nog steeds 'n redelik neutrale rol speel.

Segale, wat nog steeds na die vriendskap van die Engelse gevry het, met die oog op die verwesenliking van sy aspirasies met betrekking tot die opperhoofskap, het nou aan die Britte voorgestel dat 'n aanval op Derdepoort aan die Maricorivier, teenoor die Bakathlastat Sequani, gemaak moes word. Die administrateur van Betsjoeanaland, sowel as Clarke en Surmon, was dit eens dat so 'n optrede die Bakathla in Transvaal tot opstand kon aanspoor wat tot die plundering van Boereplase en moontlik moord op vroue en kinders kon lei. Volgens die administrateur moes Brittanje hom weerhou van enige stappe wat hiertoe aanleiding kon gee. Met hierdie siening het Clarke hom vereenselwig en dit word ook deur sir A. Milner onderskryf as hy sê: „*Natives should not be allowed to invade the South African Republic except so far as may be necessary to forestall attack upon their own country.*”¹⁴

Een ding was seker, met die voorafgaande siening van die Engelse as antwoord op Segale se voorstel om Derdepoort aan te val, was die saak nie daarmee afgehandel nie. Nog 'n aspek waarop die Engelse gelet het, was die moontlike strategiese invloed wat van Derdepoort kon uitgaan. Die gevaar is egter deur kol. Holdsworth oorskat. Volgens hom het alle informasie daarop gedui dat die Boere 'n basis by Derdepoort aan die Maricorivier gehad het, vanwaar versterkings en voorrade vir Gaberones en Krokodilpoel, sowel as vir die grensposte getrek is. Gevolglik het hy be-

sluit om 'n verkenningstog in volle sterkte daarheen te maak en, indien moontlik, die Boere 'n onverwagte hou op dié punt toe te dien, ten einde die bedreiging uit te skakel¹⁵.

Oorleg is gepleeg met kol. Nicholson oor die beoogde aanval op Derdepoort en die moontlike emplojering van die Bakathla in die aanval. Volgens 'n verklaring wat kol. Nicholson op 23 Desember 1899 na aanleiding van die gebeure te Derdepoort gemaak het, het hy op die 22ste November telegrafies sy goedkeuring daaraan verleen. Sy bedoeling was, sover dit die gebruikmaking van die Bakathla betref, dat hulle as gidse en vir diens in die algemeen gedurende kol. Holdsworth se opmars deur Linchwe se gebied gebruik kon word en om sy terugtog te dek. Die natuurlike mog egter nie die grens oorsteek nie, m.a.w. nie deur die Maricorivier gaan nie. Hierdie beperking blyk egter nie uit kol. Nicholson se telegram van die 22ste November aan kol. Holdsworth nie. Daarin word slegs gemeld dat Holdsworth kon voortgaan en self moes reël vir die samewerking van Linchwe, met ander woorde die ekspedisie is 'n vrye hand gegee. Deur die beoogde optrede nie noukeurig te omlyn of te beskryf nie, het kol. Nicholson, soos uit die verdere gebeure sal blyk, hom aan moontlike gevare en kritiek blootgestel¹⁶.

Na kol. Holdsworth goedkeuring van kol. Nicholson ontvang het om met sy planne voort te gaan, het hy kapt. Llewellyn te Mochudi opgedra om meer inligting aangaande die sterkte en ligging van die Boerelaer by Derdepoort in te win. Aangesien kol. Holdsworth dit moeilik gevind het om sy bewegings geheim te hou, het hy besluit om sy mag van 54 vrywilligers en B.S.A.-polisie, 8 fietsryers en 50 vrywillige voetsoldate, die veertig myl vanaf Magalapye per trein na Mochudi te laat vervoer, waar hulle dan by kapt. Llewellyn sou aansluit¹⁷.

Twee of drie dae voor kol. Holdsworth se aankoms op Mochudi het kapt. Llewellyn vir Surmon aangaande die beoogde aanval op Derdepoort ingelig en hom meegedeel dat hy van kol. Holdsworth opdrag ontvang het om Segale te waarsku dat laasgenoemde kol. Holdsworth met 'n mag van sy Bakathla moes vergesel¹⁸.

Met kol. Holdsworth se aankoms op die 23ste November te Mochudi het kapt. Llewellyn aan hom gerapporteer dat, volgens informasie wat hy deur naturelleverkeners bekom het, die laer by Derdepoort verswak is as gevolg van patrollies wat uit was na die noorde en die suide en dat daar ongeveer 60 burgers in die laer en 40 inwoners in die dorpie was. Voorts is 'n brief deur Surmon aan kol. Holdsworth oorhandig waarin hy kol. Holdsworth die volgende meegedeel het: „*I do not approve of their* being employed in such operations beyond their Border and that if you employ them, it will be upon your own responsibility.*”

Vervolgens wys Surmon vir kol. Holdsworth daarop dat hy Linchwe versoek het om hom (kol. Holdsworth) alle moontlike steun binne sy reservaat te gee, asook om die spoor- en telegraafverbindinge wat daardeur loop, te beskerm. Hiertoë het Linchwe geredelik ingestem en al sy manskappe onder die wapen gebring om uitvoering aan laasgenoemde versoek te gee. Afsluitend vestig Surmon kol. Holdsworth se aandag op die volgende feit: „*I am at present unable to consent to the employment of his men in Military operations in the Transvaal, as it might lead to deplorable consequences, and I believe that it is the wish of Her Majesty's Government not to employ Native allies in the present war beyond their own*

* Die Bakathla.

Border. It must be borne in mind that Linchwe has a large number of his people living in the Transvaal." Kol. Holdsworth het egter aan Surmon die versekering gegee dat die Bakathla nie buite die grense van hulle reservaat gebruik sou word nie¹⁹.

Dieselfde dag nog is 'n vergadering in die kantoor van die stasiemeester van Mochudi gehou om die aanvalsplan van die 25ste November 1899 op Derdepoort te bespreek. Hierdie vergadering is bygewoon deur Surmon, kol. Holdsworth, kapt. Llewellyn, Linchwe, Segale en die assistent-magistraat van Betsjoeanaland, J. Ellenberger, wat as tolk opgetree het. Segale het 'n rowwe sketsplan van die terrein van Derdepoort (vandag die plaas Laastepoort) voorgelê, wat duidelik aangetoon het dat die Boerelaer aan die oostekant van die Maricorivier tussen rantjies geleë was, amper regoor 'n koppie wat ongeveer 500 tree wes van die laer en wes van die Marico teenoor Sequani geleë was. Op die koppie het die laaste baken van die grens tussen Betsjoeanaland en Transvaal, tussen Sepitsi (aan die Notwanirivier) en Derdepoort, gestaan. Hierdie koppie het die rug, waarop die laer geleë was, oorheers. Kol. Holdsworth het voorts 'n uiteensetting van sy planne gegee, wat in breë trekke neergekom het op 'n opmars in die nagtelike ure van die 24ste — die 25ste November, 'n verrassingsaanval in die vroeë oggend en 'n vinnige terugtog direk na afloop van die aanval. Die gedagte was om reeds teen 1 uur namiddag van dieselfde dag by Mochudi terug te wees, ten einde te voorkom dat die terugtog deur Boere van die laer by Gaberones, 26½ myl van Mochudi af, afgesny word²⁰.

Aan Linchwe en Segale is deur kol. Holdsworth opgedra om met hulle krygers die môre van die 25ste November by Sequani, op die westelike oewer van die Maricorivier, gereed te staan. Opdrag is egter uitdruklik gegee om nie deur die rivier te gaan of te skiet nie, aangesien daar slegs 'n paar natuurlike benodig sou word om as gidse te dien vir sy manskappe, wat die verlengde rug van die Sequaniberg aan die westekant van die Boerelaer, op Transvaalse grondgebied, dit wil sê oos van die Marico, moes beset vanwaar 'n mens volgens Segale, op die Boerelaer kon kyk. Die bedoeling was dan om vanaf dié besette rantjie vuur op die laer te open en dan 'n flankaanval op die geskikte kant te loods, in watter geval ook 'n aantal natuurlike benodig word om as wagte te dien by die pad wat vanaf Gaberones na Sequani lei en om enige buit wat na dié aanval in die laer gevind mag word te versamel. Indien dit nodig geag sou word om die hele naturellemag deur die rivier te stuur, of om te skiet, sou instruksies in hierdie voege aan hulle deur Ellenberger, wat hulle op die aanval sou vergesel, oorgedra word. Ellenberger moes in laasgenoemde geval die opdragte oordra met die nodige vermaning om bevel te gehoorsaam en onder geen omstandighede op enige manier hulle met vrouens en kinders te bemoei nie. Rekening is dus gehou met die moontlikheid van grensoorskryding deur die natuurlike. Dit was dus 'n vloeibare beleid²¹.

Gedurende die vergadering het Surmon vir Linchwe herhaaldelik daarop gewys dat daar oorlog tussen Transvaal en Engeland geheers het en dat dit die wens van die Britse regering was dat geen naturel buite die grense van hul reservaat daaraan moes deelneem nie. Hulle taak was slegs om hul eie grondgebied teen moontlike aanvalle te verdedig en te beskerm.

Ook versoek Surmon vir Linchwe en Segale om, aangesien kol. Holdsworth in militêre bevel was, laasgenoemde se bevel te gehoorsaam. Kol. Holdsworth het hieraan toegevoeg dat onvoorwaardelike gehoorsaamheid van die grootste belang was en, indien hulle dit nie doen nie, hy hulle sou agterlaat²².

Surmon het aangebied om Holdsworth op die tog te vergesel ten einde sy invloed te gebruik om die Bakathla te weerhou van grensoorskryding. Aangesien hy reeds op gevorderde leeftyd was en bykans 'n honderd myl sou moes aflê en dalk 'n belemmering kon word, het kol. Holdsworth dit nie gerade geag om hom saam te neem nie. Surmon het egter toestemming aan Ellenberger gegee om as tolk die aanval mee te maak.

Uit voorafgaande blyk dat die blanke leiers onseker was of hulle militêre en morele oorwig sterk genoeg sou wees om die Bakathla van 'n moontlike grensoorskryding te weerhou, aangesien hulle oorspronklike planne daardeur in die war gestuur sou word²³.

Om 6 voormiddag van die 24ste November 1899 het kol. Holdsworth met 'n meksim, 54 berede vrywilligers en B.S.A.-polisie onder bevel van kapt. Drury, 8 fietsryers en 23 P.N.-polisie en vergesel van Ellenberger, na Derdepoort vertrek. Na 'n tog van ongeveer 12 myl, het hulle op 'n afgeleë plek aan die Notwanirivier vir die dag afgesaal. Om 5 uur namiddag het kol. Holdsworth sy manskappe toegesprek en aan hulle gesê dat hulle moet onthou dat hulle in samewerking met die natuurlike optree wat hulle sou bystaan om enige buit wat in die Boerelaer gevind mag word, uit te bring. Voorts moes geen skoot deur hulle geskiet word alvorens hy nie 'n fluitjie sou geblaas het nie, wat dan ook die teken vir die aanval sou wees. Dié instruksies is later deur Ellenberger oorgedra aan Segale wat die Bakathla, op versoek van kol. Holdsworth, by Sequani sou aanvoer²⁴. Teen 6 uur namiddag is weer opgesaal en gedurende die opmars na Sequani het kol. Holdsworth aan Ellenberger opgedra om Segale mee te deel dat dit sy (kol. Holdsworth) wens was dat Segale deur die rivier moes trek en met sy Bakathla die rantjie, wat ongeveer 600 tree oos geleë was vanwaar hulle deur die Marico sou trek, en oorspronklik deur die Engelse beset sou word, moes beset. Geen skoot mag egter geskiet word alvorens hy (kol. Holdsworth) sou skiet nie. As redes vir hierdie nuwe besluit van die kolonel, wat 'n besliste koersverandering was op wat voorheen besluit is, het laasgenoemde aangevoer dat hy bang was dat die geraas van die perde die Boerelaer sou wek en dat hy verkies om sy ruitery byderhand te hou ten einde die Boere te agtervolg wanneer hulle die laer sou verlaat. Hierdie optrede verwek die indruk van vrees om 'n frontaanval teen die Boere te loods²⁵.

Twee myl van Sequani af is kol. Holdsworth se kolonne deur Segale ontmoet wat, soos met Linchwe afgesprek is, verder as gids sou optree. Segale en Ramono het bevel gevoer oor die Matlakana-, Makoba- en Majonka-regimente van die Bakathla, wat kol. Holdsworth met die aanval op Derdepoort sou bystaan. Linchwe en sy mense was op die suidelike grens van sy gebied gewees om enige aanval van die Boere van Gaberones op kol. Holdsworth se linkerflank af te weer²⁶.

Onderwyl die kolonne oor die laaste twee myl na Sequani voortgetrek het, het Ellenberger kol. Holdsworth se versoek aan Segale oorgedra, waaraan laasgenoemde geredelik gevolg gegee het toe Sequani met dagbreek bereik is²⁷.

In die oggendskemer het Derdepoort, niksvermoedend van die dreigende gevaar, aan die oostekant van die Maricorivier gelê. Derdepoort was 'n groot plaas, die eiendom van kmtd. P. J. Riekert. Dit was geleë op die grens van Betsjoeanaland, op 'n punt waar die Maricorivier met 'n skerp boog in die vorm van 'n perdeskoen, die verlengde rug van die Sequaniberg by die sogenaamde Derdepoort deursny het, vandaar die naam, Derdepoort.

Derdepoort was feitlik 'n dorpie, met 'n polisiekantoor, 'n poskantoor, 'n skooltjie, 'n kommandantskantoor, twee winkels, die huis van 'n fotograaf en 'n aantal woonhuise waarin ongeveer 13 huisgesinne gewoon het.

Deur die Marico was bokant die dorp 'n hoë damwal gebou en ongeveer 400 tree oos van die damwal en 1,000 tree van die dorpie af was die Boerelaer in 'n nek, tussen die verlengde rug van die Sequaniberg en 'n ander koppie verder oos, geleë. Die laer het onder bevel van kmdt. J. T. Kirsten en vdk. F. C. Stofberg gestaan²⁸.

Op of omtrent die 16de November 1899, het 'n sekere Sophie, dogter van 'n naturellesending by name Lockie, wat op Sequani woonagtig was, by Lizzie de Villiers, 'n kleurlingbediende van Sidney Engers, winkelier op Sequani, haar opwagting gemaak. Sophie het vertroulik aan Lizzie meege-deel dat die Bakathla bewapen is om teen die Boere te veg. Ook deel sy Lizzie mee dat Engers na Mochudi geneem gaan word.

Toe Engers dit verneem het, het hy die sekretaris van die kommandant van polisie te Derdepoort, G. Rooseboom, per brief versoek om die aand ongesiens na Sequani oor te kom daar Engers begerig was om hom te spreek. Rooseboom het aan die versoek voldoen en tydens sy besoek aan Engers het laasgenoemde hom versoek om die kommandant van polisie te Derdepoort, kmdt. Rieker, te waarsku teen 'n moontlike aanval van die Bakathla van Linchwe. Die gevolg van hierdie bedagsame optrede van Engers was dat hy op 18 November 1899 deur vyftien Bakathlas van Linchwe, waaronder drie hoofmanne te wete Jan, Romantjana en Piet, besoek is. Laasgenoemde drie het toe aan Engers gevra waarom hy hulle soveel leed aangedoen het deur vir kmdt. Rieker te vertel dat hulle van voorneme was om die Boere te skiet. Engers het, uit vrees vir sy lewe, hierdie aantyging egter heftig ontken. Die Bakathla sou die saak egter nie daar laat nie²⁹.

Ten spyte van die feit dat die inkomende berigte dus op 'n moontlike inval gedui het en die burgers in die laer, sowel as die polisie en die inwoners van die dorpie teen die tyd op soiets bedag moes gewees het, is nóg die polisiekantoor, nóg die woonhuise op die dorpie ontruim of in staat van verdediging gestel.

Alles het op die aand van die 24ste November in Derdepoort en in die laer tussen die kliprantjies, op stilte en rus gedui en net so stil het Sequani, ongeveer 'n driekwart myl verder, aan die oorkant van die Maricorivier gelê. Dieselfde nag nog sou die Engelse kolonne van kol. Holdsworth tot ongeveer 1,200 tree van die laer af, aan die westekant van die Maricorivier nader, terwyl die Bakathla van Segale deur die Marico sou trek om hulle aangesegde stellings te beset en selfs van die huise in die dorpie te omsingel³⁰.

Aanval op die Laer

Met dagbreek Saterdag 25 November 1899 het kapt. Llewellyn met vier of vyf sarsies uit die meksim op die Boerelaer losgebrand. Dit is deur kleingeweervuur van die Bakathla, vanaf die rantjie aan die bokant van die laer gevolg. Byna gelyktydig hiermee het die eerste vlamme uit een van die huise in die dorpie opgeslaan. Die aanslag op Derdepoort was besig om te ontplooi, op 'n wyse wat heeltemal in stryd was met die aanvanklike beplanning soos dit op die 23ste November in die kantoor van die stasiemeester van Mochudi neergelê is. Nou was dit die Bakathla wat op Transvaalse bodem geveg het terwyl die Engelse vanuit die Bakathla-reservaat, met ander woorde op Britse grondgebied, hulle met meksimen kleingeweervuur ondersteun het³¹.

Die Boerelaer, wat volgens verklaring van vdk. Stofberg ongeveer 30—40 man sterk was en deur die Engelse op ongeveer 80 bereken was, is gewek deur 'n geluid wat die burgers nog nooit vantevore gehoor het nie. Met die tweede salvo uit die meksim was almal op die been. Toe merk hulle op dat die vyand aan die oorkant van die Maricorivier 'n meksim opgestel het, waarmee hulle besig was om die laer te bestook, en dat hulle, volgens berekening van die Boere, deur ongeveer 300 perderuiters met Lee Metfords bygestaan is.

Kmdt. Kirsten het die Boere onverwyld drie posisies in die rantjies laat inneem ten einde die meksim onder kruisvuur te plaas, terwyl hy self te perd tussen die stellings beweeg het.

Die eerste stelling was op die verlengde Sequani-bergrug, die tweede een in die nek tussen die bergrug en 'n koppie verder oos, terwyl die derde posisie nog verder oos geleë was.

Na ongeveer twintig minute het die Engelse die aftog geblaas en na Sequani teruggetrek met agterlating van hul meksim onder toesig van die P.N.-polisie, aangesien al die naturelle wat behulpsaam was met die dra van die meksim, weggehardloop het. Gelyktydig hiermee, is die aandag van die Boere deur die geblaas van 'n horing getrek en toe gewaar hulle dat hulle van alle kante af deur naturelle, wat deur vdk. Stofberg op ongeveer 4,000 uit die moontlike 6,000 Bakathla-krygers geskat is, aangeval en omsingel word. Die naturelle was met Martini Henry's en voorlaaiers gewapen gewees, waarmee hulle, volgens vdk. Stofberg, op Boere-maniër die laer aangeval en baie akkuraat geskiet het. Die naturelle is in die geveg, wat deur die Engelse vanaf die veiligheid van Sequani gade geslaan is en wat tot 10 uur voormiddag geduur het, waartydens hulle tot digby die laer gevorder het, afgeslaan. Op hulle terugtog het hulle die Boere se perde en beeste weggevoer. Die verlies van hul perde het tot gevolg gehad dat die Boere nie in staat was om die naturelle te agtervolg nie³².

Met betrekking tot die ongevallen aan die kant van die Boere, Engelse en naturelle, word 'n teenstrydigheid gevind. Linchwe het beweer dat 25 Boere deur die Bakathla gedood is³³, terwyl kol. Holdsworth dit, volgens inligting wat hy van die naturelle ontvang het, op 22 bereken het³⁴ en ander berigte dit selfs op so hoog as 35 gestel het³⁵. Volgens verslae van die Boere, was gedurende die skermutseling met die Engelse slegs een burger, te wete G. T. Francis, lig gewond, terwyl tydens die geveg met die naturelle, uitgesonderd die polisie, burgers en inwoners van die dorpie, 6 burgers gedood en 4 gewond is, te wete:

GESNEUWEL: Jan Barnard (L.E.V.), Gert Verburg, Gabriel Smit, Chris Schoonraad, en 'n fietsryer met die naam Van Biljoen. By laasgenoemde is 'n lyk gevind van 'n persoon wat 'n bruin fluweelbroek aangehad het, maar onherkenbaar deur die aasvoëls geskend was³⁶.

GEWOND: M. J. Haarhoff, D. H. J. Lewis, G. T. Francis en J. F. van Staden.

Met die aanvang en tydens die verloop van die geveg het 'n aantal burgers die laer verlaat te wete: H. Eckhard, N. J. Eckhard, J. Els, N. Els, J. Vermaak, J. Beaton, H. Denton, Ch. Miller, J. C. Coetzee (snr.), F. Pieters, F. Butler, M. Hattingh, S. Esterhuizen, J. Alberts en Early, 'n broer van die fotograaf op Derdepoort. Dié vermiste burgers het later almal op Rustenburg en ander plekke uitgekóm. Twee van hulle was lig gewond, te wete N. Eckhard en J. C. Coetzee³⁷.

Wat die verliese van die Engelse en naturelle betref, word deur kol.

Holdsworth gerapporteer dat slegs een perd aan Britse kant gewond is³⁸, terwyl volgens verklarings en rapporte van die Boere tussen 50 en 90 natuurlike gesneuwel het. Vdkt. Stofberg verklaar dat by Sequani alleen 75 natuurlike begrawe is. Om die Boerelaer is 15 lyke gevind³⁹. Linchwe daarenteen rapporteer dat 15 Bakathlas gedood en 17 gewond is⁴⁰.

Volgens rapporte van Engelse kant het die buit wat die aanval opgelewer het, op 101 beeste, ses wavrage proviand, 23 Mausergewere en £400 (R800) aan kontant, te staan gekom⁴¹.

Van Boerekant word net van die verlies van 81 osse en hul perde gewag gemaak. Die res van die buit moes van Derdepoort self en die winkel van Engers, op Sequani, afkomstig gewees het⁴².

Die aanval op die dorpie en die lotgevalle van die gevange vrou en kinders

Net soos die Boere in die laer is die inwoners van Derdepoort ook deur die gekletter van kapt. Llewellyn se meksim gewek. Die Bakathla wat ondertussen van die westekant af die Maricorivier deurgesteek het, het van die huise in die dorpie omsingel en sommige aan die brand begin steek. Die volgende wat Esidor Pieters, winkelier op Derdepoort en sy familie gewaar het, was dat 'n klomp gewapende natuurlike die winkel aanval. Na 'n geklop het sy bediende die deur oopgemaak. Die natuurlike wou weet waar Pieters was. Die bediende het hierop geantwoord dat hy nog slaap, waarop die natuurlike toe verskeie skote deur drie vensters van die winkel gevuur het, in die proses waarvan Pieters deur 'n skramskoot aan die nek gewond is en sy vrou, wat langs hom op die bed gelê het, in die kop getref en op slag gedood is. Hierop het Pieters met sy sesjarige kind, wat ook by hulle geslaap het, vir twee en 'n halfuur onder die bed geskuil, terwyl die natuurlike steeds op die winkel bly vuur het. Later het hulle twee van skuilplek verander en na die kelder van die winkel gegaan, alwaar hulle hul vir 'n verdere drie uur skuilgehou het. Na die beskieting bedaar het, het hulle uit hul skuilplek gekom. Pieters se eie bediende het gedreig om hom te skiet, waarop hy sy kind toe aan die sorg van Elizabeth Pretorius en haar skoondogter toevertrou het. Die natuurlike het hom daarop met 'n witvlag in sy hand, na Sequani weggevoer. By Sequani het die natuurlike-sendeling hom aan die hoofman Kappachoni uitgelewer en laasgenoemde het Pieters onder geleide na Mochudi gestuur⁴³.

In die klipwaenhuis van kmdt. Riekert op Derdepoort, het Johanna Potgieter, vrou van P. Potgieter, haar bevind. Saam met haar was haar kinders, Adriaan, Petrus, Johannes, Paul, Anna en Carolina, 'n getroude dogter, Johanna, en haar man Dawie Smit; haar oudste seun Christiaan en sy vrou Cornelia en haar oorlede dogter se seuntjie, Zacharias Pretorius. Ook was 'n vriend, Gert Coetzee, by haar tuis. Christiaan en Paul was opgeroep vir diens by die kommando op Derdepoort. Johanna Potgieter was reeds op gewees. Sy het so pas die inwoners van die waenhuis gewek toe die eerste skote val. Christiaan, Dawie en Gert het hulle gewere gegryp en by die waenhuis uitgehardloop. Paul het sonder geweer hulle gevolg, maar dadelik weer teruggekeer en die ander meegedeel dat die Engelse hulle aanval. Hierop het hy sy geweer gegryp en, gevolg deur Carolina, na buite gehardloop. Dit het net begin lig word en Carolina kon sien hoe Paul skuins teen die rantjie in die rigting van die Boerelaer hardloop en agter 'n paar klippe, by Christiaan plat val. Meteens het Paul gewaar dat die waenhuis aan die brand was en hardop sy misnoë oor dié optrede van die Engelse uitgespreek. Toe sou hulle egter sien dat dit nie die Britte was wat die waenhuis aan die brand gestee het nie, maar

naturelle. Carolina het opgespring waar sy gelê het en na die waenhuis gehardloop, terwyl die koeëls om haar gefluit het. Daar aangekom, merk sy dat Cornelia en Johanna met die kinders 'n entjie van die waenhuis af skuil, terwyl Johanna Potgieter na die huis van D. J. J. Pretorius hardloop waar die se vrou, Susanna Pretorius siek gelê het. Sy wou daar gaan hand bysit⁴⁴.

Tot Carolina se ontsteltenis ontdek sy dat klein Zacharias nog in die brandende waenhuis was. Sy hardloop na die waenhuis se deur. Aangesien daar so hewig geskiet word, ag sy dit veiliger om liever om die waenhuis na die venster te hardloop. Hierdie venster was egter van die binnekant af met 'n houtklap toegemaak. Cornelia en Johanna het ondertussen met die kinders vir Carolina gevolg en vanaf Susanna Pretorius se huis het Johanna Potgieter, gevolg deur Paul, aangehardloop gekom. Carolina het vergeefse pogings aangewend om die houtklap oop te kry. Toe Gert Coetzee haar wou bystaan, is sy poging verydel deur 'n koeël wat hom grond toe dwing. Byna gelyktydig sien Carolina hoe die vyftienjarige Paul ook val en 'n entjie van hom af, Dawie en Simon Riekert aangedraf kom, gevolg deur Christiaan en Anthonie Kruger. Vanaf Susanna Pretorius se huis het die naturelle op hulle afgestorm gekom, in die proses waarvan Christiaan met 'n assegaai in die rug gesteek is⁴⁵.

Intussen het Carolina daarin geslaag om die houtklap voor die venster met 'n klip oopgestamp te kry en daardeur te klim. Binne in die rookge vulde waenhuis het sy die bewustelose Zacharias aangetref en met hom uit die brandende waenhuis in die rigting van die damwal gehardloop, maar net om haar naby die rivier, in 'n horde skietende, skreeuende en op horings blasende naturelle vas te hardloop. Die naturelle het verby haar gebeur en, gevolg deur 'n tweede groep om die waenhuis in die rigting van die Boerelaer verdwyn. Een van dié naturelle gryp Carolina toe en ruk haar op 'n woeste wyse rond, terwyl hy haar in natureltaal, wat sy nie kon verstaan nie, aanspreek en 'n tweede haar brandende nagrok blus. Van die waenhuis se kant af het Carolina se twee jonger broertjies, Petrus en Johannes, gevolg deur 'n naturel met 'n byl, na haar aangehardloop gekom. Die naturel wat so pas genoem is, rig sy geweer op die kinders en skiet Petrus deur die hand. Hierop gryp Carolina die geweer se loop vas en, terwyl die kinders agter haar skuil, pleit sy dat hy nie die onskuldige kinders moet doodskiet nie. Die naturel ruk die geweer uit Carolina se hande los en slaan haar daarmee bewusteloos oor die kop⁴⁶.

Ondertussen het Johanna Potgieter met die verwonde Cornelia, asook Susanna Pretorius en haar dogter Anna, hulle opwagting op die toneel gemaak.

Susanna Pretorius het eweneens 'n nare ondervinding gehad. Gewek deur die skietery om hulle het sy en haar dogter verskrik opgespring. Simon Riekert, seun van kmdt. Riekert, wat net so 'n entjie van haar af gewoon het, het by haar aangehardloop gekom en vir haar gesê om na die Boerelaer, wat nie ver van haar huis af geleë was nie, te vlug. Baie van die laer se perde en muile, wat naby haar huis vasgemaak gestaan het, was reeds deur die naturelle doodgeskiet en aangesien laasgenoemdes dus reeds op hulle was, was dit onmoontlik om skuiling in die Boerelaer te gaan seek.

Dit was toe dat Johanna Potgieter by haar opgedaag het en haar om 'n laken gevra het. Johanna Potgieter het die laken aan 'n riet vasgemaak en vier pogings aangewend om die „witvlag" in die lug te steek, aangesien die meeste inwoners van Derdepoort vroue en kinders was en die handjie-

vol mans dit onmoontlik teen die oormag van die vyand sou kon volhou, daar hulle ammunisie reeds gedaan en hulle deur die natuurlike omsingel was.

In antwoord hierop het die natuurlike elke keer dié vlag uit haar hand geskiet. Ten einde raad het die vroue die natuurlike gesmeek om die skietery op hulle te staak, maar ook hieraan is nie gehoor gegee nie⁴⁷.

Susanna Pretorius was nog in haar huis, toe Paul, wat ook intussen daar opgedaag het, sy ma na die waenhuis gevolg het. Toe eers het sy bemerk dat haar huis aan die brand was. Vergesel van haar dogter het sy in die rigting van Johanna Potgieter en Cornelia by die brandende waenhuis gevlug. Daar aangekom, het hulle vir Gert Coetzee teen die waenhuis muur gewond aangetref. Daar het die natuurlike hom gevind en om die lewe gebring. Skerwe van 'n koeël wat teen die klipmuur van die waenhuis gebars het, het Cornelia in haar linkerbeen getref en erg verwond. Van die waenhuis af is Johanna Potgieter, die gewonde Cornelia en Susanna Pretorius en haar dogter, onder geleide van die natuurlike in die rigting van die rivier geneem, waar hulle by Carolina, klein Zacharias, Petrus en Johannes aangesluit het⁴⁸.

Die groepie vroue en kinders by die rivier was omring deur sowat 'n dosyn natuurlike waarvan een 'n groot wit volstruisveer in sy hoed gehad het. Nadat Carolina weer haar bewussyn herwin het, is sy deur haar moeder opgedra om die kaptein, wat Carolina dadelik as Linchwe se onderkaptein Mulouwie herken het, te bedank omdat hy haar lewe gespaar het. Carolina wat aan haar hand en oog beseer was en nog half deurmekaar was, het daarop aan die kaptein gesê: „Kaptein dankie dat jy ons doodmaak, en wat wil julle nog doen?” Op hierdie stadium is die geleedere van die groepie gevangenes aangevul deur die toevoeging van Johanna Smit, Adriaan en Anna wat deur 'n natuurlike daar aangebring is⁴⁹.

'n Versoek van Carolina om die lyke van Gert, Christiaan en Paul van die smeulende waenhuis af weg te neem en onder 'n boom te lê, het afgestuit op die antwoord: „Die aasvoëls kan hulle maar opeet; stap aan!” Twee gewapende natuurlike is deur Mulouwie gelas om die gevangenes na die stat van Gobocheni te neem. Mulouwie het teruggehardloop en die huise van die Riekerts aan die brand gestee. Oral het dooie natuurlike geleë⁵⁰.

Die groepie gevangenes is met 'n voetpad, ongeveer 400 tree onder die damwal, na die rivier geneem wat sowat 500 tree van die waenhuis af verby gevloei het. Daar aangekom, het 'n klomp natuurlike, wat besig was om die rivier oor te steek die vroue en kinders met hul assegaaië gedreig. Ook het, volgens die berekening van die vroue, ongeveer 15 Engelse met fietse en een te perd, hul verskyning gemaak. Een van die Engelse voeg in die verbygaan die vroue in Hollands toe: „Julle was altoos baas, is julle noch baas?”⁵¹

Die rivier was in vloed as gevolg van die reën wat die vorige paar dae hoër op geval het en die vroue en kinders is deur die natuurlike gedwing om deur die ongeveer drie voet diep stroom te gaan. Terwyl hulle hul in die stroom bevind het, het die groepie van die geleentheid gebruik gemaak om hulle te was. Almal was doodsbleek en die ang en verdriet was op hulle gesigte te lees⁵².

Aan die westekant van die Maricorivier het baie beesvoetpaadjies reguit teen die rand uitgelei in die rigting van 'n paar los koppies. Aan die voet van die voorste kop was Ramountje-stat geleë. Buite die stat het die twee natuurlike wachte die geselskap gebied om onder 'n groot boom te

wag. Een van hulle het die stat binnegegaan en nie lank daarna nie teruggekeer in die geselskap van die welgeklede, middeljarige Gobocheni, onderkaptein van Linchwe, en 'n menigte naturellevroue en kleingoes⁵³.

Gobocheni het aan die gevangenes beduie om te sit en Cornelia versoek om haar gewonde linkerbeen aan hom te toon. Hierna het hy 'n naturellevrou gestuur om medisyne te gaan haal. Sy was spoedig terug met 'n bondel toue, 'n pak wilde olieboomblare, tabak en olie. Gobocheni gooi die olie op Cornelia se wonde, sit daarna tabak op, pak die been dig met blare toe en maak die blare oorkruis met die toue vas. Daarna verpleeg hy ook die beserings aan Carolina en Johanna se hande. Vervolgens versoek hy die groepie om hom na sy woonplek, 'n kraal van klei met vier hutte daar binne, te volg. By een van die hutte het hy die geselskap onder 'n afdak laat sit en aan hulle meegedeel dat hy hulle nie na die Engelse kon stuur nie, aangesien Mulouwie dit self moes doen en dat hy hulle om 12 uur namiddag na Mulouwie se stat sou stuur. Op 'n vraag van Carolina, of hulle nog van plan was om die gevangenes dood te maak, het Gobocheni geantwoord dat Linchwe bevele gegee het om geen leed aan vroue en kinders te laat geskied nie.

Gobocheni het vervolgens koeke, gemaak van kafferkoringmeel, en bier aan die groepie voorgesit. Volgens stamtradisie het hy self die bier in klein kalbassies geskink en eerste gedrink, as bewys dat daar nie gif in die bier was nie. Hierop het hy die geselskap verlaat. Almal het gretig aan die koeke weggeval, maar die bier oor die kraalmuur gegooi. Na 'n vinnige verkenningstog het hulle in een van die hutte 'n emmer melk ontdek en dit toe in plaas van die bier gedrink⁵⁴.

Die vroue was baie hartseer en terneergedruk, maar het mekaar tog, ter wille van die kinders, probeer opbeur. Saam het hulle gebid dat die Skepper hulle veilig deur die gevare moes lei en ook die burgers in die laer, wat teen 'n oormag moes veg, moes bystaan. Carolina het op die muur van die *goetla* geklim om nog 'n keer na Derdepoort en die laer te kyk. Sy kon alles goed sien van die ou waenhuis af tot waar die pad na Saulspoort deur die drif gaan. Net by die drif is die winkeltjie van Pieters en 'n entjie bokant is die huis van haar swaer, klein Zacharias se vader, waar laasgenoemde se ouers met sy getroude broer en vier ongetroude kinders gewoon het. Omtrent 300 tree daarvandaan is die kommandantskantoor, die polisiekantoor, Hendrik Riekert en Anna Fourie, die vrou van W. J. Fourie se huise. By laasgenoemde het ook die weduwee J. Kroucamp met haar twee seuntjies gewoon. Dan volg kmdt. Riekert se woning en 'n 150 tree daarvandaan, Susanna Pretorius se huis. Alles het nog gelê en smeul, behalwe die polisiekantoor, waar die Vierkleur nog rustig gewapper het. By die laer het die geveg nog voortgeduur en in haar verbeelding sien sy die lyke van Gert en haar broers, Christiaan en Paul, by die waenhuis lê, terwyl trane in haar oë opwel⁵⁵. Min het sy geweet dat ook mev. Pieters, Stephanus Fouche, Zacharias Pretorius (snr.), Jabous Pretorius, Gert Rooseboom, Early en Engers, teen hierdie tyd reeds vermoor was.

Net toe Carolina van die muur afklim, kom Gobocheni met drie kinders by die voorste hek ingestap. Hulle was die twee seuntjies van die weduwee Kroucamp, te wete Adriaan en Christiaan en klein Roelof Fourie, Anna Fourie se enigste kind. Christiaan vertel toe aan hulle dat die naturelle vir Anna Fourie doodgeskiet het en dat hulle ook gesien het hoe die naturelle vir Early, die fotograaf, met assegaie doodsteek. Early was 'n Britse onderdaan, wat 'n sertifikaat van die regering van die Z.A.R. gehad het,

om in die Transvaal te mag woon en was ook lid van die kommando op Derdepoort. 'n Rukkie later is Pieters ook deur Gobocheni wat hulle die lotgevalle van sy vrou meegedeel het, daar gebring⁵⁶.

Gobocheni het die gevangenes, met uitsondering van Pieters wat later na Bulawayo gestuur is, versoek om hulle self gereed te maak om na Mulouwie se stat, Sequani, te vertrek. Die geselskap het op die punt gestaan om die tog na Sequani te aanvaar toe Lizzie de Villiers, die kleurlinghuishoudster van Engers, met klein Marthinus Pretorius, die seuntjie van Z. L. Pretorius (snr.), hulle opwagting daar maak.

Lizzie deel hulle mee dat tussen 3 en 4 uur voormiddag, daar aan die deur van Engers se woonhuis op Sequani geklop is. Sy het na die deur gegaan en verskeie kere gevra wie daar was, waarop iemand later geantwoord het dat dit Jack is en dat hy Engers wou spreek. Deur die venster kon sy twee persone gewaar en sê toe aan Engers sy dink dit is Basoetopolisie (P.N.-polisie). Hierop het Engers opgestaan en gevra wie dit is en 'n persoon hom geantwoord het dat dit Ben is. Engers het die deur oopgemaak en in die gesprek wat daarop gevolg het, het Ben aan Engers vertel dat die Boere al hulle osse gevat het. Engers het die geloofwaardigheid van hierdie mededeling in twyfel getrek en is toe deur Ben twee keer met 'n assegaai in die regterskouer gesteek. Engers het daarop die deur in Ben se gesig toegesluit en in die huis geskuil⁵⁷.

Ongeveer 'n uur daarna het sy uitgegaan en gesien hoe die natuurle op die huis van Riekert skiet en dat daar twee huise van hom aan die brand is. Die natuurle wat nog steeds daar was, gryp haar toe en eis Engers se brandkassleutels en geld van haar. Nog voor sy aan die eis kon voldoen, skiet die natuurle drie skote op Engers waarvan twee hom noodlottig tref. Hierop het hulle haar met hul gewere na Engers se winkel gedwing en dit beroof⁵⁸.

Omtrent 8 uur voormiddag het die natuurle vir klein Marthinus Pretorius na haar gebring. Die lot van die Pretoriuse was eweneens onbenydenswaardig. Nadat hulle deur die geskiet van die natuurle op die woonhuise gewek is, wou Zacharias Pretorius na buite gaan, maar is deur sy vrou Elizabeth teengegaan. Toe die natuurle egter die huis oor hulle koppe aan die brand steek, was die inwoners genoop om na buite te vlug. Buite sien Elizabeth hoe haar man in die sy geskiet word en kort daarop deur nog 'n koeël teen die grond geslinger word. Amper gelyktydig hiermee word haar getroude seun Jakobus ook deur twee skote en twee assegaasteke verwond, waaraan hy kort daarna beswyk het. Hierop het Elizabeth toe aan die natuurle gevra waarom hulle so op hulle skiet. Die antwoord op haar vraag was: „*Geeft Pad! Linchwe zegt: wij moeten alle mans doodschieten, maar niet de vrouwen.*”⁵⁹

Elizabeth en haar skoondogter wou toe die lyk van Jakobus onder 'n boom dra, maar is deur die natuurle verdryf en in die rigting van die drif gejaag. Onderweg sien hulle dat Pieters se winkel nog nie aan die brand gesteek is nie en vergesel van Elizabeth se twee kinders, Marthinus en Albertus, vlug hulle daarheen. Daar het hulle die bedroefde Pieters en sy kind by die lyk van mev. Pieters aangetref, waarop Pieters die twee vroue toe versoek het om na sy kind om te sien. Elizabeth, wat bevrees was dat die natuurle die veertienjarige Albertus ook om die lewe sou bring, het daarop een van mev. Pieters se rokke vir die seun aangetrek. Intussen het Marthinus by die winkel deur uitgekom en gesien hoe die natuurle op die winkel afgestorm kom en hy het toe die loop geneem. Hy is deur die natuurle ingehaal en na Engers se winkel op Sequani geneem.⁶⁰

Onderwyl is Elizabeth, onbewus van Marthinus se wegvoering, haar skoondogter, Albertus en Pieters se kind na die huis van Hendrik Riekert. Hier het hulle die twee Riekertvroue, die weduwee Kroucamp en die swaar gewonde Anna Fourie, wat na Hendrik Riekert se huis gevlug het, aangetref. Ook hierdie huis is nie deur die naturelle met rus gelaat nie. Die vroue smeeke hulle om nie die huis aan die brand te steek nie, maar hulle wou nie daarna luister nie. Hierop wou hulle die gewonde Anna Fourie uit die brandende huis dra, maar is deur die naturelle verhinder, waarop Anna self uit die huis na veiligheid gekruip het. Onderwyl is die ander 4 vroue en 7 kinders deur die Marico na Sequani weggevoer⁶¹.

Ongeveer 10 uur voormiddag het 'n Engelse korporaal, wat aan Lizzie de Villiers bekend was, asook lt. W. N. Surmon, die seun van die resident-kommissaris te Mochudi, by Engers se winkel op Sequani aangekom. Hulle wou van Lizzie weet waar Engers was, waarop sy geantwoord het dat hy dood is. Op die vraag wie vir sy dood verantwoordelik was, het sy geantwoord dat dit die naturelle was. Hulle belowe haar toe dat sy vanaf Goboeheni se stat met die Britte se ammunisiekar na Mochudi kon ry en vandaar sou hulle haar na Bulawayo stuur. Hulle gelas haar egter om eers te bly waar sy was, tot tyden wyl die „generaal” sou opdaag. Vervolgens het Lizzie die Engelse versoek om Engers te begrawe, maar hulle het geweier, aangesien hulle van mening was dat die Boere dit moes doen. Na ongeveer 'n halfuur is sy, vergesel van Marthinus Pretorius, onder geleide van die naturelle na Mochudi gestuur, waar hulle onderweg by Ramountje-stat by die ander gevangenes aangesluit het. Lizzie was oortuig daarvan dat die naturelle Engers vermoor het, omdat hy hulle voornemens aan kmdt. Riekert bekend gemaak het.

Daar was nou altesaam sestien vroue en kinders. Dit was 'n bittere end pad na Sequani. Die son het gesteek en groot donderwolke het begin saampak. Cornelia het haar linkerbeen gesleep, maar kon later nie meer voorgaan nie. Die vroue moes toe twee-twee hande saamvat en haar so dra. Die kinders se voete het begin brand en ook hulle moes later gedra word. Toe het die dors hulle beetgepak, maar steeds is hulle genadeloos aangejaag, omdat een van die wat hulle geleide gedoen het, die seun van Goboeheni was, wat nog voor die aand by sy vader se stat terug moes wees.

Omstreeks 3 uur namiddag het die bejammeringswaardige groepie by Sequani aangekom. Die stat was feitlik verlate, met uitsondering van 'n aantal naturellevroue, kinders en 'n paar ou naturelle. Een naturel het nader gestap gekom om te verneem vanwaar die geselskap afkomstig was. Hy deel hulle mee dat hy die onderwyser op Sequani is, waarop hy toe daar weg is. Nie lank daarna nie, het hy weer sy verskyning met 'n skinkbord tee en beskuitjies gemaak, terwyl een van die naturellevroue 'n kleipot vol water gebring het. Carolina se oog was teen hierdie tyd so pynlik gewees dat Susanna Pretorius dit met 'n stuk van haar rok, wat sy in die water gedoop het, verbind het.

By die Boerelaer was die geveg teen die tyd reeds verby en teen 4 uur namiddag het die naturelle te perd en te voet begin terugkeer van Derdepoort af. Onder andere het Carolina 'n naturel op die rug van Christiaan se perd met laasgenoemde se sabel in sy hand opgemerk⁶².

Malouwie het ook sy opwagting gemaak. Hy deel die vroue mee dat hy reeds die meeste naturellevroue met waens, getrek deur die osse wat hulle van die Boere gesteel het, na Mochudi gestuur het, terwyl dié wat

hulle nog in Sequani bevind het, nou dadelik sou gaan, daar hy bang was dat die Boere Sequani sou kom aanval. Vervolgens sê hy aan die vroue dat hulle maar na die Boerelaer kan terugkeer.

Die vroue wat egter op die moontlikheid van verraad bedag was, wou aanvanklik nie, maar het tog later ingewillig. Hulle het toe onder geleide van 'n natuurel met 'n witvlag na die laer vertrek, dog het net 'n entjie gevorder toe die natuurel met die witvlag en al verdwyn. Vreesbevange het hulle dié daad as verraad beskou en onverwyld na Sequani teruggekeer. Hierop het Mulouwie toe 'n natuurel gebied om die gevangenes deur die stat na 'n klomp waens te lei. Toe die groepie by die kerk verbystap, het die evangelis, Lockie, by hulle aangesluit en vir Cornelia 'n reënjas gegee. Voorts raai hy hulle toe aan om nie na die Boerelaer terug te keer nie, maar veiligheidshalwe liever na Mochudi te gaan. Op hierdie tydstip trek daar toe net 'n paar opgepakte waens verby en die gevangenes word gelas om by dié waens te bly⁶³.

Carolina het Mulouwie daarop gewys dat Cornelia nooit die 40 myl na Mochudi te voet sou kon aflê nie. Hy willig toe in dat sy op een van die waens kon ry, maar die eenaar van die wa versag om dit toe te laat alvorens hy nie een van die groep kon doodskiet nie, aangesien die Boere sy broer, wat agter op die wa gelê het, gewond het. Mulouwie het hom darem uiteindelik daartoe oorgehaal om vir Cornelia voor op die wakies plek te maak en sy het toe ook vir klein Zacharias by haar geneem.

Een na die ander het die waens uit die stat geryg, tot daar later 'n stuk of dertig getrek het. Almal was vol bondels, potte, kanne en kleinvolk gelaai. Buite die stad is halt geroep tot 7 uur namiddag, toe eers weer opdrag gegee is om verder te trek. 'n Paar waens is vooruit en agter hulle het die vroue en kinders te voet gevolg, terwyl agter hulle weer nog 'n paar waens en die gewapende natuurelle gekom het.

Teen sonder het daar 'n harde bui reën uitgesak, waarna dit weer opgeklaar het. Die gevangenes was maar karig geklee en die meeste van hulle het net hul nagklere aangehad. Almal was sopnat en in hierdie reeds ellendige toestand het die honger, dors en vermoënis hulle ook oorweldig en die tog na Mochudi, vir hulle ondraaglik gemaak, ookal omdat hulle versoeke om kos en water deur die natuurelle geweier is.

Aangesien dit 'n sandwêreld was, was die waens, wat in 'n lang string uitgerek het, se vordering maar stadig, tot behoud van die vroue en kinders. Die kinders, waarvan baie kaalvoet en halfnakend was, se voete het later so seer geword, dat die vroue verplig was om hulle te dra. Ook Susanna Pretorius, wat die oggend uit 'n siekbed gehaal was, het ingegee. Die vroue het haar op 'n wabriek getel en haar vasgehou. Toe die waens stilhou, het die vroue sommer die bondels en kleinvolk eenkant toe geskuif en vir Johanna Potgieter, Susanna Pretorius en die kinders, met uitsondering van die drie groot seuns, op die waens laat sit.

Lizzie de Villiers het intussen 'n natuurel tien sjielings betaal om haar en Marthinus op sy wa te laat ry. Daar was nog plek op die wa, met die gevolg dat die orige drie seuns daar opgeklim het. Carolina, Johanna en Anna het maar voortgestrompel en 'n wakende oog oor almal gehou. Dit was reeds 1 uur voormiddag en die gewapende natuurellemagte was teen dié tyd al net so traag soos die osse. Hierdie toedrag van sake is deur Carolina en haar metgeselle knaphandig uitgebuit om na water te soek. Op een van die waens het hulle 'n groot kan water, asook 'n swart ketel-

tjie ontdek. Daarin het hulle vir die mense toe water aangedra. Teen dagbreek het die natuurle uitgespan en die vroue en kinders het toe almal onder een van die waens geskuil⁶⁴.

Terwyl hulle uitgespan was, het daar 'n groot natuurlekommando, wat van Derdepoort af gekom het, verby gery. Die vroue was verbaas om so 'n goed toegeruste kommando te sien en het heimlik gewonder hoe die burgers in die laer dit teen hulle kon uitgehou het. Die berede groep nie-blankes het, sonder om eers ag op die vroue te slaan, gevolg deur 'n paar klonkies wat 'n klomp beeste en bokke aangeja het, verbygetrek. Onder die gesteelde vee het Carolina ook van haar vader s'n opgemerk. Op versoek van die vroue verleen die klonkies aan hulle verlof om van die bokke te melk. Carolina wat haar vader se melkbokke geken het, het gesorg dat die keteltjie gou vol was. Die bokmelk en 'n bietjie stroop wat Lizzie aan elkeen gegee het, was hulle ontbyt vir die oggend.

Om 9 uur voormiddag van die 26ste November is die tog na Mochudi weer hervat. Hierdie keer is die vroue en die kinders nie weer toegelaat om op die waens te ry nie en moes die res van die pad na Mochudi loop, waar hulle om 2 uur namiddag aangekom het. Voor die ingang tot die hoofstat het die natuurle met die waens 'n laer getrek en takke gekap wat hulle tussen die waens ingetrek het. Een van die natuurle het aan die vroue kom sê waar hulle water kon vind en almal is toe daarheen om hulle dors te gaan les en hulself te was. Daarna het hulle na die laer teruggekeer en onder die waens ingekruip en van uitgeputheid aan die slaap geraak⁶⁵.

Hierdie rus het egter nie lank geduur nie toe die natuurle weer luidrugtig begin raak het. Drie natuurle het by die laer ingestap gekom, waarvan een, Ramono, die broer van Linchwe was. Hy het al dikwels ten tye van droogte met sy vee op die Potgieters se plaas in Transvaal gestaan. Ramono het met so 'n wrede uitdrukking op sy gesig gevra wat die blankes hier soek, dat Johanna Potgieter sommer dieper onder die wa ingekruip het. Vervolgens het Ramono die natuurle van die vroue en kinders se wa af weggeroep.

Teen sonder het 'n naturel met 'n groot bok, 'n pot en 'n blikkie sout, sy opwagting by die laer gemaak en aan die groepie meegedeel dat dit 'n geskenk van die kaptein was. Hierop het hy die bok vir hulle afgeslag en dit was 11 uur namiddag toe die vroue en kinders na hul eerste maaltyd sedert Vrydagaand, weer onder die waens ingekruip het. Hulle het skaars gelê, toe daar weer 'n klomp luidrugtige voetgangers van Derdepoort af aankom waarvan vier om die vroue se vuur gaan sit het. Tydens die gesprek wat gevolg het, hoor die vroue dat die natuurle nie daarin kon slaag om die Boerelaer te oormeester nie en dat die Boere baie van die natuurle doodgeskiet het. Voorts verneem hulle dat Ramono die Engelse dokter laat roep het om na die gewonde natuurle te kom kyk. Terselfdertyd sou hulle hom dan van die aanwesigheid van die vroue en kinders verwittig⁶⁶.

Vroeg die oggend van Maandag die 27ste November, is bevel gegee om die waens deur die poort te laat trek wat toegang tot die stat verleen het. Die wa waarby die vroue en kinders was, het egter net tot voor die poort gekom, waar hul natuurlewag uitgespan het en met sy vroue en kinders deur die poort agter die ander waens aangestap het.

Teen 10 uur voormiddag het daar 'n gewapende mag uit die stad aangekom. Vanwaar hulle die poort uitgekom het, het hulle twee-twee verby gedraf en gehurk agter die wa gaan sit. So het dit vir ongeveer 'n half-

uur aangehou, totdat daar feitlik 'n bank van naturelle, gewapen met gewere en assegaai was. Hierna het vier, naamlik Linchwe, Ramono, Segale en 'n onbekende deur die poort gestap gekom. Toe die naturelle die kaptein sien, het hulle soos een man opgespring.

Linchwe spreek hulle daarop toe en gelas hulle om na die brug 18 myl bokant Derdepoort te gaan. Voortaan moes elke witman doodgeskiet en doodgeslaan word en nie gevange geneem word nie. Vroue en kinders moet ook nie gevange geneem word nie, maar verdryf word en indien hulle weer vroue en kinders gevange neem, sou hulle self vir die onderhoud van die gevangenes verantwoordelik wees. Hierop het die vier toe so 'n vyftien tree van die vroue en kinders af verbygestap. Segale het egter omgedraai en elk 'n handdruk kom gee! Johanna Potgieter wou van hom weet waarom hulle op die wyse deur die Bakathla behandel word, daar sy nog altyd van mening was dat die Bakathla hul vriende was en voeg daaraan toe dat Linchwe nog in Oktober by hulle gekuier het. Segale se antwoord hierop was: „Dis julle mense se skuld. Ons kan nie help as julle nie ore het nie.”⁶⁷

Nadat Carolina haar moeder beduie het om stil te bly, het Segale die groepie versoek om saam met hom na die stat te kom. Cornelia se been was so geswel dat sy byna nie kon wegkom nie. In die stat aangekom, word hulle na die sendingskool geneem. Hier deel Segale die gevangenes mee dat as Linchwe nie sy volgelinge gekeer het nie, hulle die oggend op Derdepoort almal doodgesteek sou gewees het. Vervolgens gee hy aan hulle 'n dosie vuurhoutjies en gee toestemming aan die seuntjies om hout op te tel en vuur te maak. Met die belofte dat hy vir hulle 'n bokseil en kos sou stuur, is Segale toe daar weg. Die kos was 'n skottel ongesifte boermeel waarvan Johanna Potgieter vir die geselskap askoeke gebak het. Hulle het 'n vertrek van die sendingskool uitgegee en daar op die seil, op 'n bondel gaan sit. Daardie nag het hulle om die beurt wag gehou, maar die nag het sonder 'n enkele voorval verloop.

Die oggend van die 28ste November was almal in die sendingskool vroeg op. By die sendeling se huis was daar 'n rumoer aan die gang. Carolina stap daarheen onder die voorwendsel dat sy 'n naald en gare soek. Een van die naturelle gee toe aan haar 'n toletjie rugare, terwyl 'n ander een, wat sy as haar swaer Dawie Smit se bediende herken, haar ewe beleefd groet en haar 'n naald aanbied. Laasgenoemde naturel vertel haar dat die Bakathla hom gevang het, maar dat hy net sy kans af wag om weg te loop, dan sal hy vir Dawie Smit gaan sê dat die vrouens en kinders hulle in Mochudi bevind⁶⁸.

Die Britse dokter, dr. Garraway, is op dieselfde dag na Mochudi gestuur, waar hy, vergesel van lt. Surmon, wat as tolk opgetree het en sers. Barnes twee van Linchwe se gewonde Bakathlas verpleeg het. Om 4 uur namiddag het dr. Garraway, vergesel van lt. Surmon en 'n paar P.N.-polisie, hulle opwagting by die sendingskool gemaak. Dr. Garraway, het hulle meegedeel dat die Engelse rapport ontvang het dat die vroue en kinders hulle in die stat bevind en dat laasgenoemde gereed moet wees om die volgende oggend per trollie te vertrek. Hy het, volgens Carolina, vervolg deur te sê dat hy weens 'n gebrek aan tyd nie na hulle wonde kan omsien nie, maar die geselskap darem later met 'n bietjie mielies, 'n blikkie koffie en suiker getroos, nadat Linchwe deur hom opgedra is om kos vir die vroue en kinders te stuur.

Die volgende oggend was die muiltrollie, wat vergesel was van die bevelvoerende offisier, lt. Surmon, 'n paar Britse offisiere en sowat 6 P.N.-

polisie, vroeg daar. Die vroue en kinders wat die vorige nag in 'n storm moes deurbring, was maar alte dankbaar om van die sendingskool en die natuurlike af weg te kom. Hulle is toe stadig die stat uit, vergesel van 'n groot afdeling natuurlike-voetgangers. Die trollie het links van die pad en die afdeling natuurlike regs van die pad gehou tot hulle deur die poort was en toe het die natuurlike-afdeling in die rigting van Derdepoort afgedraai.

Op bevel van die Britse offisiere het die drywers vir die volgende halfuur gejaag. Vir die vroue en kinders het dit gevoel asof hulle oor die aarde vlieg. Hulle moes net klou om bo te bly. Met die blaas van 'n fluit is daar stilgehou en uitgespan. Die drywers het kos gemaak en die geselskap bedien. Met die blaas van 'n volgende fluit was dit weer inspan en jaag tot by Mochudi-stasie.

Daar aangekom, is hulle verby die spoorlyn na 'n leë sinkgebou wat as Britse veldhospitaal gedien het. Hier is hulle vriendelik deur die Engelse behandel en in al hul behoeftes voorsien. Die vroue en kinders het almal gebad. Die Britte het aan die vroue mans nagklere gegee om aan te trek, onderwyl die gevangenes hul klere gewas en heelgemaak het. Daar is ook naald, garing en materiaal aan hulle gegee om kleinighede vir die kinders te maak. Hierna moes hulle almal in die bed klim. Teen 10 uur voormiddag het dr. Garraway sy opwagting gemaak. Hy het van bed tot bed gegaan en almal se wonde verpleeg en verbind. Aan Carolina se oog kon hy egter niks doen nie. Sy kon dan ook nooit weer met die oog sien nie⁶⁹.

Nadat die groepie weer aangetrek het, is hulle na 'n ander vertrek geneem, waar Surmon, kapt. Llewellyn en sers. Barnes op hulle gewag het. Aan hulle is toe gevra of hulle terug na hulle mense, of na Bulawayo gestuur wil word. Almal het egter verkies om na hulle eie mense terug te keer. Daarop deel kapt. Llewellyn hulle mee dat hulle na Krokodilpoel gestuur sou word. Eers moes hulle egter in Hollands, al hul name en ouderdomme verstrekk terwyl een van hulle 'n begeleidende skrywe aan kmdt. Swart moes rig, waarin hy meegedeel word dat hy hulle die volgende dag, 30 November, om 3.30 namiddag, by die eerste huisie aan die noordekant van Gaborones, naby die opgeblaaste brug kan kom haal. Kmdt. Swart moes 'n trollie stuur, met 'n man met 'n witvlag voorop en die Engelse sou die vroue en kinders met 'n pantsertrein onder die witvlag, na die afgesproke plek bring. Kmdt. Swart moes egter antwoord op hierdie skrywe en dit onder die witvlag voor 3.30 namiddag met een of twee boodskappers nog verder noord van die vermelde huisie stuur, waar kapt. Llewellyn hulle sou ontmoet. Indien geen antwoord van kmdt. Swart ontvang sou word nie, sou kapt. Llewellyn met die vroue en kinders na Mochudi terugkeer, in afwagting op kmdt. Swart se antwoord. Die verlangde brief is deur Carolina geskryf en deur kapt. Llewellyn onderteken. Vervolgens het kapt. Llewellyn self 'n skrywe aan kmdt. Swart gerig, waarin hy die reeds genoemde reëlings vermeld het en sy spyt te kenne gegee het oor die feit dat vroue en kinders in die aanval op Derdepoort betrokke geraak het. Hy verklaar die gebeure soos volg: „*The Bakathla had instructions not to cross the border, but got out of hand completely.*” Hiermee het kapt. Llewellyn hom van enige aanspreeklikheid onttrek. Daarop is een van die Britte met die briewe daar weg⁷⁰.

Vervolgens het kapt. Llewellyn die groepie noukeurig begin uitvra oor die gewondes, die moord en hul mishandeling. Op 'n vraag van Carolina of dit die Engelse was wat die natuurlike teen die Boere gestuur het om hulle te vermoor, het kapt. Llewellyn geantwoord dat dit 'n saak tussen die Boere

en die naturelle was en dat hy niks daarmee te make wil hê nie. Daarop salueer hy en die ander en die groep word uitgelei.

Op Donderdag 30 November, om 2.15 namiddag, is die vroue en kinders geroep en versoek om in pantser trein no. 3, wat regoor die stasie gestaan het, te klim. Die trein het uit 'n lokomotief, 'n paar trokke vol sandsakke en 'n passasierswa bestaan. In laasgenoemde het die groepie toe sitplek ingeneem.

Met pantser trein no. 1, onder bevel van kapt Llewellyn aan die spits, het die twee pantser treine uit Mochudistasie na Gaberones weggestoom. Die tyd het vir die opgewonde vroue en kinders maar stadig verbygegaan. Eindelik het hulle ongeveer 5 myl van Gaberonesstasie af, ver voor die trein, twee perderuiters met 'n witvlag op die spoor gewaar. Dit was hulle mense: Callie Swart, neef van kmdt. Swart, wat Engels kon praat, en Hendrik Coetzee. Die blydschap was groot, maar die vreugde is gedemp deur die afwesigheid van die trollie. Die groepie het uit die trein geklim. Hierop het kapt. Llewellyn, in die teenwoordigheid van Surmon, Ellenberger en lt. H. de Montmorency aan hulle gesê dat hulle nou aan die Boere afgegee was en die Engelse gevolglik nie meer hulle veiligheid waarborg nie. Namens die groepie het Johanna Potgieter die Britte in Engels bedank. Vervolgens het hulle hande geskud en na 'n nabygeleë sinkgeboutjie gegaan. Daar het een van die burgers hulle vertel dat die brug by Krokodilpoel, nes die een op Gaberones, opgeblaas was en dat kmdt. Swart nie seker was of die rapport wat hy van hulle ontvang het, waar of dalk verraad was nie. Die burgers sou egter dadelik 'n trollie laat kom. Hierop is Hendrik Coetzee toe met die twee perde weg, terwyl Callie Swart by hulle moes agtergebly het.

Die vroue en kinders het egter besluit om ondertussen maar aan te stap tot waar hulle die trollie sou teenkom⁷¹.

Skuins voor dagbreek het hulle by Krokodilpoel se brug aangekom. Daar het hulle eers water gedrink en gewas, voordat hulle die steil rant voor hulle begin uitklim het. Toe die dag breek, 1 Desember 1899, hoor hulle die Boerewagte voor hulle uitroep: „Werda!” Van alle kante af het die burgers, vreemdes sowel as vriende, op hulle toegesak en hulle die laer ingedra waar hulle kos en komberse gegee is. Kmdt. Swart wou alles weet en weer eens is alles noukeurig aangeteken.

Die volgende oggend het die groep 'n aantal burgers wat op pad na Lobatsi was, vergesel tot by kmdt. Swart se plaas, Sandfontein. Die kommandement het aan hulle 'n verloofbrief gegee om uit die winkel te neem wat hulle nodig gehad het. Op 4 Desember 1899, net voor sonop, het die geselskap op Mezich, Enzelsberg, in die distrik Marico aangekom⁷².

Om 11 uur voormiddag was die landdros en vrederegter vir die distrik Marico, J. N. de Beer en W. N. Glaeser, asook 'n dokter en 'n konstabel daar en weer moes hulle verklarings aflê, terwyl Cornelia se wonde aandag van die dokter geniet het. Plek was ook reeds vir hulle in 'n losieshuis op Zeerust bespreek, waar hulle vir 'n maand gratis kon gaan bly⁷³. Op 11 Desember 1899 het hulle na Zeerust vertrek. Hier aangekom, is met die toestemming van die Regering in al hulle behoeftes voorsien, aangesien die vroue en kinders al hulle besittings verloor het en ook nog nie geweeet het wat van hulle families geword het nie. Kort na hulle aankoms op Zeerust is hulle deur Elizabeth Pretorius en Johanna Kroucamp opgesoek. Trane van blydschap het oor dié twee moeders se wange gerol by die herontmoeting van hul kinders, wat hulle dood gewaan het⁷⁴.

Hierna vertel Elizabeth Pretorius toe aan die groepie hulle wederwaardig-

hede met die naturelle en hoe sy, haar skoondogter, die weduwee Kroucamp en die twee Riekertvroue, deur hulle na Sequani weggevoer is. Daar is hulle deur die Engelse goed behandel en dieselfde dag nog het 'n Britse soldaat, T. S. M. James Bateson, hulle na die Boerelaer teruggeneem. Die eerste keer het hy Elizabeth Pretorius en haar skoondogter, die twee Riekertvroue en die kinders tot aan die voet van die rantjie geneem waarop die laer geleë was. Daar het hy hulle agtergelaat met die opdrag om hom na 'n kwartier te volg. Onder die witvlag, wat 'n stuk van mev. H. Riekert se onderrok was, is hy toe na die laer, waar hy die doel van sy koms aan die Boere verduidelik het. Hulle het hom toe daar aangehou tot die vroue opgedaag het. Hierop is Bateson vir 'n tweede keer weg om met 'n Kaapse kar (kapkar) die gewonde Anna Fourie, wat later in die laer sou beswyk, in te bring. Nadat die vroue almal veilig deur hom aan die Boere oorhandig was, is hy vir nog sowat 'n uur aangehou, waarop hy toe 'n brief van die Boere ontvang het om sy veiligheid te waarborg tot tyd en wyl hy weer by sy eenheid aangesluit het. Die volgende dag is hulle toe almal na Rustenburg geneem⁷⁵.

Met Pieters in Bulawayo was al die vermistes, met die uitsondering van Anthonie Kruger, teruggevind. Geen argivaliese gegewens kon oor die lotgevalle van Anthonie Kruger gevind word nie. Volgens getuienis van Susanna Pretorius was hy op 6 Mei 1929 nog steeds vermis⁷⁶.

AANTEKENINGE

1. Otto, J. C.: Die smart van vrou en kind, (*Gedenkalbum*), p. 445.
2. Davitt, p. 172. Vgl. ook hoofstuk III.
3. Schapera, I.: *A short history of the Bakgatla — bakaKGAFELA of Bechuanaland Protectorate*, Communications from the School of African Studies, (New Series No. 3), (Cape Town, July, 1942), pp. 1 en 8—9; *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 41, Krige, ds. W. A.: *Die Bakgatla — Stigters van Mochudi*. Vgl. ook Van Zyl, H. J.: *Die Bakgatla van Mosétlha*, (Johannesburg, 1958), p. 15; Transvaal Native Affairs Department: *Short History of the Native Tribes of the Transvaal*, (Pretoria, 1905), p. 27.
4. Schapera, pp. 10—11, *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 41, Krige, die Bakgatla. Vgl. ook S.S. 8261/2428: R. 561, Superintendent van Naturelle — Staatssekretaris, d.d. 24-10-99.
5. Schapera, pp. 11—12 en 17; *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 41, Krige, Die Bakgatla.
6. *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 41, Krige, Die Bakgatla. Vgl. ook L.A. 710(7): p. 567, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 18-11-99; L.A. 710(2): p. 156, Oorlogstelegramme, Kmdt. Riekert — Staatssekretaris, d.d. 4-11-99.
7. Schapera, p. 19; *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 69, Krige, Die Bakgatla. Vgl. ook hoofstuk 3.
8. *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 69, Krige, Die Bakgatla; L.A. 710(7): p. 567, Staatspresident — Genl. Cronjé, d.d. 18-11-99. Vgl. ook hoofstuk 3.
9. Davitt, p. 172.
10. Amery, deel IV, p. 200; F.K. 297: pp. 375—377, Verslag van Nicholson aan Milner oor die Mochudisendingpersoneel, d.d. 4-4-1900; F.K. 301: p. 147, Tel. Chief Staff Officer Bulawayo — Imperial Secretary Cape Town, d.d. 17-8-1900; F.K. 219: p. 377, Kmdt.-genl. — Hoë Kommissaris, d.d. 20-11-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 69, Krige, Die Bakgatla; Davitt, p. 172.
11. F.K. 219: pp. 215 en 225, Kol. J. S. Nicholson — Hoë Kommissaris, d.d. 30-10-99; L.A. 709/8: Deel II, p. 1, Kopieë van Oorlogstelegramme, Beëdigde verklaring aangaande die bewapening van Khama en Linchwe, d.d. 2-12-99. Vgl. ook Schapera, p. 19.
12. F.K. 219: p. 231, Resident-Kommissaris Salisbury — Hoë Kommissaris, d.d. 14-11-99.
13. F.K. 219: p. 234, Hoë Kommissaris — Resident-Kommissaris Salisbury, d.d. 20-11-99. Sien ook L.A. 709/8: Deel II, Kopieë van Oorlogstelegramme, Beëdigde verklaring aangaande die bewapening van Khama en Linchwe, d.d. 2-12-99; Davitt, pp. 172—173; Amery, deel IV, p. 200; *De Volksstem*, d.d. 9-12-99.
14. F.K. 219: p. 234, Hoë Kommissaris — Resident-Kommissaris Salisbury, d.d. 20-11-99. Sien ook F.K. 219: p. 231, Resident-Kommissaris Salisbury — Hoë Kommissaris, d.d. 14-11-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 69, Krige, Die Bakgatla.
15. F.K. 296: p. 107, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
16. F.K. 296: pp. 101—102, Kol. Nicholson — Sir A. Milner, d.d. 23-12-99 en p. 106, Kol. Nicholson — Kol. Holdsworth, d.d. 22-11-99.
17. F.K. 296: p. 107, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
18. F.K. 331: p. 180, W. H. Surmon — M. Clarke, d.d. 31-3-1900.
19. F.K. 331: p. 180, W. H. Surmon — M. Clarke, d.d. 31-3-1900, p. 183, W. H. Surmon — Kol. Holdsworth, d.d. 23-11-99. Sien ook F.K. 296: pp. 107—108, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; Davitt, p. 173; Schapera, p. 19.
20. F.K. 296: pp. 107—108, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; F.K. 331: pp. 186—187, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900.
21. F.K. 296: p. 108, Report on Reconnaissance on Sequani, November 26th, 1899; F.K. 331: pp. 180—181, W.H. Surmon — M. Clarke, d.d. 31-3-1900 en p. 187, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900.
22. F.K. 331: pp. 187—188, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900.
23. F.K. 331: p. 181, W. H. Surmon — M. Clarke, d.d. 31-3-1900; F.K. 296: p. 108, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; F.K. 331: p. 188, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900.

24. F.K. 296: p. 108, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; F.K. 331: p. 188, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900 en p. 182, W. H. Surmon — M. Clarke, d.d. 31-3-1900. Vgl. ook L.A. 781, deel I: deel VII, p. 103, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. (Gegewens verkry uit 'n berig van Forgan Lourenco Marques — Standard Johannesburg, d.d. 7-12-99); Davitt, p. 173.
25. F.K. 331: p. 181, W.H. Surmon — M. Clarke, d.d. 31-3-1900 en p. 189, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900.
26. F.K. 296: pp. 108—109, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; F.K. 331: p. 182, W. H. Surmon — M. Clarke, d.d. 31-3-1900; Schapera, p. 19.
27. F.K. 331: p. 189, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900; F.K. 296: p. 109, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
28. *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 20, J. E. V.: Die Moord op Derdepoort, Persoonlik getuieis van 'n ontvlugte vrou. (Lg. is die persoonlike herinneringe van Carolina Potgieter, wat uit die aanslag op Derdepoort in 1899 ontkom het. Sy was op Rustenburg woonagtig en is in November 1938 oorlede. Haar herinneringe was reeds 'n geruime tyd lank op skrif gestel en ook het die skryfster van die artikel haar persoonlik geken en verskeie kere die geskiedenis aangehoor. Dit dien ook vermeld te word dat Carolina Potgieter feitlik deurgaans as voorspraak vir die weggevoerde vroue en kinders opgetree het en dat hierdie artikel getoets aan die hand van ander argivaliese bronne, besonder geloofwaardig gevind is.); L.A. 781, deel I: p. 103, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; F.K. 296: p. 107, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; L.A. 711 e: no. 32, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99; *De Volksstem*, d.d. 6-1-1900.
29. S.S. 8292: R1945x/99, Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; L.A. 785: Deel II, pp. 372/346, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1901; S.S. 8253/2426: R 309, Kmdt. van Polisie Derdepoort — Staatssekretaris, d.d. 17-10-99. (Telegram re die benoeming van Rooseboom tot klerk).
30. L.A. 781, deel I: deel VII, p. 103, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 20, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort; F.K. 296: pp. 108 — 109, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
31. F.K. 331: pp. 189—190, Beëdigde verklaring van Jules Ellenberger, d.d. 14-5-1900; F.K. 296: p. 109, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; L.A. 781, deel I: deel VII, p. 103, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van Johanna Jacoba Potgieter, Carolina Potgieter, Johanna Smit, Susanna Catharina Pretorius, Anna Johanna Catharina Pretorius en Cornelia Johanna Potgieter, d.d. 5-12-99.
32. *De Volksstem*, d.d. 6-1-1900; L.A. 712 a: no. 402, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99; L.A. 781, Deel I: Deel VII, p. 103, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; F.K. 296: p. 109, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99; L.A. 770 A: Nierstrasz, deel VIII, p. 622. Vgl. ook Davitt, p. 173; L.A. 709/8: Deel II, p. 9, Kopieë van Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Regering Pretoria, d.d. 26-11-99; L.A. 712 b: no. 366, Oorlogstelegamme, Macrum — Britse Konsul L.M., d.d. 2-12-99; L.A. 711 c: no. 4, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 27-11-99; L.A. 711 e: no. 33, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99; L.A. 785: Deel II, p. 357/331, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1901, N.R. Courant, d.d. 22-2-1900; L.A. 785: Deel I, p. 203/177, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1901.

NOTA: By die bespreking van die aanval op die laer was die skrywer, van Boerekant hoofsaaklik aangewese op oorlogstelegamme aangaande die gebeure en 'n berig wat in *De Volksstem* van 6 Januarie 1900 verskyn het. In laasgenoemde geval het 'n korrespondent van die vermelde koerant 'n persoonlike onderhoud met Kmdt. Kirsten en vdkt. Stofberg gevoer. Beskrywings van die ligging van die dorpie Derdepoort, sowel as die Boerelaer, is besonder raak. Wat die geveg self betref word 'n goeie weergawe daarin gevind, hoewel die skrywer meen dat dit miskien 'n element van oordrywing bevat. Van Britse kant is hoofsaaklik gebruik gemaak van kol. Holdsworth se verslag insake die aanval op Derdepoort, sowel as Jules Ellenberger se beëdigde verklaring. Teenstrydighede word in die slot-hoofstuk van hierdie werk behandel.

33. F.K. 221: p. 838, Assistent-Resident-Kommissaris Mochudi — Resident-Kommissaris Salisbury, d.d. 29-11-99.
34. F.K. 296: p. 110, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
35. L.A. 713 c: no. 218, Oorlogstelegamme, Kmdt. Botha — Staatspresident, d.d. 16-12-99.
36. *De Volksstem*, d.d. 6-1-1900; L.A. 709/8: Deel II, p. 9, Kopieë van Oorlogstelegamme, Kmdt. Kirsten — Landdros Rustenburg, d.d. 26-11-99; L.A. 711 c: no. 4, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 27-11-99; L.A. 712 b: no. 366, Oorlogstelegamme, Macrum — Britse Konsul L.M., d.d. 2-12-99; L.A. 712 a: no. 402, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99. Vgl. ook L.A. 781, deel I: Deel VII, pp. 103—104, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson; L.A. 711 e: no. 33, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99 en no. 32, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99, *De Volksstem*, d.d. 1-12-99; L.A. 770 A; Nierstrasz, deel VIII, p.622; L.A. 785: Deel II, p. 357/331, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899 — 1902, N.R. Courant, d.d. 22-2-1900.
37. L.A. 711 c: no. 4, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 27-11-99; L.A. 712 a: no. 402, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99; L.A. 711 e: no. 411, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 30-11-99; L.A. 712 a: no. 89, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99. Vgl. ook L.A. 711 e: no. 33, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99.
38. F.K. 296: p. 110, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
39. *De Volksstem*, d.d. 6-1-1900; L.A. 711 c: no. 4, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 27-11-99; L.A. 712 a: no. 402, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99.
40. F.K. 221: p. 838, Assistent-Resident-Kommissaris Mochudi — Resident-Kommissaris, Salisbury, d.d. 29-11-99.
41. L.A. 713 c: no. 218, Oorlogstelegamme, Kmdt. Botha — Staatspresident, d.d. 16-12-99.
42. L.A. 712 a: no. 402, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg—Staatspresident, d.d. 1-12-99; *De Volksstem*, d.d. 6-1-1900; F.K. 334: p. 62, Beëdigde verklaring van T.S.M. James Bateson, d.d. 12-5-1900. Vgl. ook L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 103—104, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
43. F.K. 296: pp. 112—113, Beëdigde verklaring van Esidor Pieters, d.d. 16-12-99. Vgl. ook L.A. 712 a: no. 12, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 1-12-99; L.A. 711 d: no. 348, Oorlogstelegamme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 29-11-99; S.S. 8292: R1945x/99: Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; L.A. 785: Deel II, p. 377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902, *De Volksstem*, (B.U.), d.d. 16-12-99; F.K. 296: p. 110, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
44. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 20, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, p. 373/348, Kopieë Persberigte. „Minima de Malis”, 1899—1902, *De Volksstem*, (B.U.), d.d. 16-12-99.
45. A 951: f iii en 1 b, pp. 1, 2 en 13, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van Susanna Catharina Dreyer (gebore Roos), voorheen getroud met D. J. J. Pretorius, d.d. 6.5.1929. (Susanna Pretorius was ook een van die vroue wat uit die moord op Derdepoort ontkom het en deur die naturelle weggevoer is. Hoewel haar persoonlike getuienis eers op 6 Mei 1929 opgeteken is, stem dit verbasend ooreen met ander argivaliese bronne waarin gegewens kort na die gebeure op Derdepoort opgeteken staan, asook met die getuienis van Carolina Potgieter. Tog bevat haar getuienis gegewens wat nie altyd aanvaarbaar is en met die bovermelde argivaliese bronne ooreenstem nie. Die skrywer voel ook dat sy haar soms aan oordrywing skuldig maak en sommige gebeure nie reg weergee nie. In die lig van lg. en a.g.v. die feit dat haar herinneringe eers 'n geruime tyd na die gebeure van Derdepoort op skrif gestel is, is haar getuienis deur die skrywer slegs aangewend in gevalle waar dit met ander argivaliese bronne uit die betrokke tyd ooreenstem of bo alle twyfel aanvaarbaar was); S.S. 8292: R1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; L. A. 712 a: no. 12, Oorlogstelegamme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 1-12-99 en *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 20, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 785:

- Deel II, pp. 374/348 — 375/849, Kopieë Persberigte, „Minima de Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
46. S.S.8292: R1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, pp. 20—21, E.J.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, p. 375/849, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 47. A 951: f iii 1 b. p. 1, Die Huyser-Skenking: Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; S.S. 8292: R1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99. Vgl. ook L.A. 712 a: no. 12, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 1-12-99, no. 402, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99; L.A. 785: Deel II, pp. 374/348 — 375/349, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 48. A 951: f iii en 1 b, pp. 1—3, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S.C. Dreyer, d.d. 6-5-1929, Vgl. ook S.S. 8292: R.1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; L.A. 785: Deel II; p. 735/849, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort.
 49. *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Sien ook S.S. 8292: R1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue d.d. 5-12-99, Vgl. ook verder L.A. 785: Deel II, p. 375/349, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902; *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 50. *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort.
 51. S.S. 8292: R1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99. Sien ook A951: f iii en 1 b, pp. 2—3, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook verder L.A. 785: Deel II, p. 375/349, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 52. A 951: f iii en 1 b, pp. 2—3, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort.
 53. S.S. 8292: R1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, p. 375/349, Kopieë Persberigte, „Minima de Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 54. *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook A 951: f iii en 1 b, p. 3, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929.
 55. *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Sien ook L.A. 711 e: no. 32, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99. Vgl. ook verder L.A. 712 a: no. 402, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99.
 56. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; A951: f iii en 1 b, p. 4, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S.C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; L.A. 711 d: no. 348, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 29-11-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. L.A. 711 b: no. 159, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Kmdt.-genl. d.d. 26-11-99. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, pp. 375/349 — 377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99 en p. 366/340, N.R. Courant, d.d. 9-1-1900.
 57. A 951: f iii en 1 b, pp. 3—4, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 21, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort; S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; L.A. 785: Deel II, pp. 372/346-373/347, Kopieë Persberigte „Minima De Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 58. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 69, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook A 951: f iii en 1 b, p. 3, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; L.A. 785: Deel II p. 373/347, Kopieë Persberigte, „Minima de Malis”, 1899—1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 59. L.A. 785: Deel II, p. 359/333, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899—1902, N.R. Courant, 1-3-1900. (De Standaard het van ene Kiewit van Elandsfontein 'n brief aangaande moord op Derdepoort ontvang. Die N.R. Courant het

- die persoonlike getuienis van Elizabeth Pretorius daaruit oorgeneem en op 1-3-1900 geplaas).
60. Ibid; S.S. 8292: R. 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; L.A. 711 e: no. 32, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99; F.K. 296: p. 112, Beëdigde verklaring van Esidor Pieters, d.d. 16-12-99; A 951 : f iii 1 b. pp. 12-13, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 69, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, p. 377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 61. S.S. 8292: R.1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en L.A. 785: Deel II, p. 359/333, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, N. R. Courant, 7-3-1900. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, p. 377/351, Kopieë Persberigte „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 62. S.S. 8292: R. 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, pp. 121 en 69, J. E. V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, pp. 373/347 en 375/349, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 63. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; L.A. 711 d: no. 348, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg—Staatspresident, d.d. 29-11-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 69, J. E. V.: Die Moord op Derdepoort.
 64. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; A 951: f iii en 1 b, pp. 4-5, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6/5/1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 69 J.E.V.: Die Moord op Derdepoort, Vgl. ook L.A. 785: Deel II, pp. 373/347 en 376/350, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 65. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; L.A. 712 a : no. 12, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart—Genl. Snyman, d.d. 1-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940 p. 69, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort; A 951: f iii en 1 b, p. 5, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, pp. 373/347 en 376/350, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 66. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, pp. 69 en 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook A 951: f iii en 1 b , p. 6, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; L.A. 785: Deel II, p. 376/350, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 67. *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Sien ook S.S. 8292 : R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99. Vgl. ook verder L.A. 785: Deel II, p. 377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 68. S.S. 8292 : R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook A 951 : f iii en 1 b, p. 6, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; F.K. 296: p. 145, Ds. J. H. Neethling-Sir A. Milner, d.d. 10-1-1900; L.A. 785: Deel II, pp. 373/347, 376/350 en 377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
 69. S.S. 8292: R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; F.K. 334: pp. 55-56, Beëdigde verklaring van W. H. Surmon, d.d. 12-5-1900, pp. 57-58, Beëdigde verklaring van lt. W. B. Surmon, d.d. 12-5-1900, pp. 59-60, Beëdigde verklaring van dr. E. C. F. Garraway, d.d. 12-5-1900 en pp. 64-65, Beëdigde verklaring van kapt H. Llewellyn, d.d. 12-5-1900; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71 J.E.V.: Die Moord op Derdepoort; L.A. 712 a: no. 12, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart—Genl. Snyman, d.d. 1-12-99; A 951: f iii, 1 b, pp. 7-8, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929. Vgl. ook L.A. 785: Deel II, pp. 373/347 - 374/348 en 376/350, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99; F.K. 296 : p. 110, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899 d.d. 10-12-99.

NOTA: In sy beëdigde verklaring maak dr. Garraway gewag van die feit dat hy wel na die vroue en kinders se wonde omgesien het. Nóg lt. Surmon, nóg die vroue of Lizzie de Villiers se verklarings vermeld iets in die verband. Met betrekking tot die naturellemag wat saam met die vroue en kinders uit Mochudi weg is en toe afgedraai het in die rigting van Derdepoort, vgl. ook: L.A. 712 d : no. 284, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg—Staatspresident, d.d. 6-12-99.

70. L.A. 712 b: no. 438, Oorlogstelegramme, Genl. Snyman—Staatspresident, d.d. 2-12-99. Sien ook S.S. 8292 : R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; F.K. 334: p. 56. Beëdigde verklaring van W. H. Surmon, d.d. 12-5-1900 en p. 65, Beëdigde verklaring van kapt. H. Llewellyn, d.d. 12-5-1900; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook verder L.A. 785: Deel II, pp. 374/348 en 376/350-377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902. *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99; A 951 : f iii en 1 b, pp. 8-9, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; F.K. 296: pp. 114-115, Extract from letter from Capt. Hoel Llewellyn. B.S.A. Police Commanding Armoured trains between Metsomathlaba and Gaberones, d.d. 1-12-99. L.A. 712 a : no. 36 Oorlogstelegramme, Sekretaris kmdt. Marico Zeerust (Glaeser) —Genl. Snyman, d.d. 1-12-99.

NOTA: Volgens kapt. Llewellyn sou hy 17 vroue en kinders aan kmdt. Swart terugbesorg. Kapt. Llewellyn moes egter 'n berekeningsfout begaan het, want sy eie naamlys, sowel as alle ander argivaliese gegewens, dui op 16 vroue en kinders.

71. F.K. 334 : p. 56, Beëdigde verklaring van W. H. Surmon, d.d. 12-5-1900 en pp. 65 - 66, Beëdigde verklaring van kapt. H. Llewellyn, d.d. 12-5-1900; S.S. 8292 : R 1945x/99, Beëdigde verklaring van die vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; A 951 : f iii en 1 b, pp. 8 - 9, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S.C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 785 : Deel II, pp. 374/348 en 377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99; F.K. 296 : pp. 114-115, Extracts from letter from Capt. Hoel Llewellyn, d.d. 1-12-99 en p. 111, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
72. L.A. 712 a : no. 12, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart—Genl. Snyman, d.d. 1-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort; A 951 : f iii en 1 b, p. 10, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929.
73. S.S. 8292 : R 2358x/99, Landdros Zeerust—Staatsekretaris, d.d. 6-12-1899; S.S. 8292 : R 1945x/99, Beëdigde verklaring van vroue, d.d. 5-12-99 en Beëdigde verklaring van Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; A 951 : f iii en 1 b, p. 10, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S. C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.; Die Moord op Derdepoort. Vgl. ook L.A. 712 d : no. 167, Oorlogstelegramme, Glaeser—Staatsekretaris, d.d. 6-12-99 en no. 281, Oorlogstelegramme, Glaeser—Kmdt. Botha, d.d. 6-12-99.

NOTA: Hierdie beëdigde verklarings is op 15-12-99 aan die pers vrygestel, met weglating van die feit dat die vroue en kinders deur die Engelse goed behandel was. Op 16 Desember 1899 het die vermelde verklarings in 'n buitengewone uitgawe van *De Volksstem* verskyn. Vgl. S.S. 8292 : R 1945x/99, Skrywe van H. Kuipers d.d. 15-12-99.

74. S.S. 8292 : R 2358x/99, Landdros Zeerust — Staatsekretaris, d.d. 6-12-1899; S.S. 8288 : R 1785x/99, Zeerust—Staatsekretaris, d.d. 7-12-99; S.S. 8292 : R 1996x/99, Staatsekretaris—Landdros Zeerust, d.d. 7-12-99; S.S. 8292 : R 3731xf99, Staatsekretaris—Informatie-Bureau „Roode-Kruis”, Pretoria, d.d. 7-12-99; S.S. 8292 : R 2395x/99, Rooikruis — Staatsekretaris, d.d. 8-12-99; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort.
75. F.K. 334: pp. 61-63, Beëdigde verklaring van T.S.M. James M. Bateson, d.d. 12-5-1900; L.A. 785 : Deel II, p. 359/333, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899 - 1902, N.R. Courant, d.d. 1-3-1900 en *De Volksstem*, d.d. 7-12-99; A 951 : f iii en 1 b, pp. 11-13, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S.C. Dreyer, d.d. 6-5-1929; *Die Huisgenoot*, d.d. 18-10-1940, p. 71, J.E.V.: Die Moord op Derdepoort, *De Volksstem*, d.d. 6-1-1900. Vgl. ook F.K. 296 : pp. 109 - 110, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.

76. L.A. 711 e : no 4, Oorlogstelegramme, Vdkt. Eloff en J. Malan — Konfidensieël Staatspresident, d.d. 29-11-99; F.K. 296 : p. 112, Beëdigde verklaring van Esidor Pieters, d.d. 16-12-99; A 951 : f iii en 1 b, p. 13, Die Huyser-Skenking, Persoonlike getuienis van S.C. Dreyer, d.d. 6-5-1929. Vgl. ook verder die volgende i.v.m. die Moord op Derdepoort: L.A. 711 a : no. 12, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 29-11-99; L.A. 770 A : Nierstrasz, deel VIII, p. 622; Schapera, pp. 19-20 en 41-48.

6

'N KRITIESE TERUGBLIK OP DERDEPOORT

Gegewens aangaande die moord op Derdepoort het in die vorm van talryke telegramme drupsgewyse na die Transvaalse owerhede deurgesypel, totdat die beriggewing sy klimaks bereik het met die rapport van kmdt. Kirsten, wat op 1 Desember 1899 deur die staatspresident ontvang is. Met al die beskikbare gegewens toe gekonsolideer, kon die Transvaalse owerhede vir die eerste keer 'n beeld van die aanval rekonstrueer. 'n Allesomvattende beeld van die ware toedrag van sake aangaande die moord op Derdepoort kon ewenwel eers verkry word nadat die beëdigde verklarings van die weggevoerde vroue ontvang is¹.

Die aanvanklike amptelike telegramme wat omtrent die gebeure te Derdepoort ontvang is, was in hul onvolledigheid onrusbarend en het as 'n verdere stimulans vir die reeds onstuimige gemoedere oor die Britte se bewapening van naturelle teen die Boere gedien. Voor egter enige volledige amptelike rapport van Derdepoort self ontvang is, het vdkt. Eloff en J. Malan van Rustenburg op 29 November 1899 die staatspresident telegrafies die versekering gegee „dat de geruchten geheel overdreven sijn.”² Hierdie te sterk oordrewe gekleurde telegrafiese berigte, het ongetwyfeld 'n sielkundige uitwerking op die Boere gehad. Met die gebeure van Kruispad en Buffelsdrif nog vars in die geheue en die daaropvolgende heersende gevoel van onsekerheid in verband met moontlike naturelle-invalle vanuit die protektoraat, het die gevoel van vrees, onrus en moontlike bedreiging, met die gebeure op Derdepoort 'n klimaks bereik. Van alle kante het gerugte van beweerde naturelle-invalle, vyandiggesindheid van naturelle binne en buite die grense van die Z.A.R. en voorbereidings wat deur hulle getref is om die Republiek aan te val, of in opstand te kom, by die owerhede begin instroom. Die meeste van hierdie gerugte was van alle waarheid ontbloot en het net bygedra tot verdere verwarring en onsekerheid³.

Aangesien die Boere geestelik ingestel was op die vyandiggesindheid van Khama en hulle op 'n aanval van dié kant bedag was, het hulle die aanval op Derdepoort dan ook aanvanklik aan Khama en sy volgelinge toegedig. Die aanvanklike twyfel wat oor die moontlike aandadigheid van die vriendskaplikgesinde Linchwe bestaan het, moes wyk voor die realiteit veral nadat die beëdigde verklarings van die vroue ontvang is⁴.

Aangesien dit een van die vernaamste take van die pers is om die publiek waarheidsgetrou voor te lig, is die algemene indruk wat verkry word ten opsigte van die beriggewing oor die moord op Derdepoort deur koerante, dat slegs die regeringsgesinde koerant „*De Volksstem*” sy dit dan ook op 'n sterk emosionele wyse, in 'n mate aan dié verpligting voldoen het. Dit dien vermeld te word dat persberigte in oorlogstyd gewoonlik baie partydig en emosioneel gekleurd is wat betref die wyse waarop hulle die feite oorgedra het, 'n gevaar waaraan *De Volksstem* ook nie heeltemal ontkom het nie. So het dié koerant hom dan ook, onder verskillende opskrifte, waarvan voorbeelde hierna volg, by die amptelike rapporte aangesluit en in die sterkste en mees veroordelende taal die gebeure van Derdepoort aan die lesers bekend gemaak en ongetwyfeld die gemoedere hoog laat opvlam.

„*Shuipmoorden op last van H. Christelike Majesteit
Nieuwe Schanden
Roepen om wraak ten Hemel*”⁵,

„*De Britse Moorden*
In Naam Der Koningin”⁶,
 „*Khama’s Kaffers*
Moord en Diefstal
Engeland’s Vyfjarig Stemrecht Soldaten
Kaffers Die Voor De Uitlander Vechten”⁷,
 „*De Moorden van Derdepoort Britse Menselikeid*”⁸, en
 „*Wapenen van kaffers*
Een aanklacht Van Moord
en Roof Tegen
De Aarts-Huichelaars”⁹.

In die berigte wat onder andere verskyn het, het *De Volksstem* die volk op ’n vlymskerp teatrale wyse ingelig omtrent Engeland se vooroorlogse besluite aangaande die gebruik van nie-blankes in ’n moontlike stryd teen Transvaal en ook wat die mening van die internasionale reg hieromtrent was. Voorts is gewys op die gevaar, wat vanuit die staanspoor besef is, om ’n gedeelte van die beslissing van die stryd tussen blanke nasies, aan die nie-blanke op te dra, wie se behoefte aan moord en diefstal in normale tye soms met geweld betuel moes word.

Die vraag ontstaan dus onwillekeurig wat sou gebeur wanneer die nie-blanke uitgenooi sou word, om sonder enige beperkings aan die stryd deel te neem. En dit is juis, aldus die koerant, wat die Britte ten opsigte van Derdepoort gedoen het met die konsekwensies wat nog altyd deur die owerhede en inwoners van Transvaal voorsien is¹⁰.

Die slotsom waartoe *De Volksstem* raak, is dat Derdepoort almal oortuig het „*welke sluipmoordenaars in uniform door het ‚machtigste rijk in de wêreld’ naar Zuid-Afrika zijn afgezonden om ons te bestelen en, als wij ons verzetten, te vermoorden met welk middel ook? . . .*”

Die waarheid egter is, aldus dieselfde koerant: „*. . . . dat het Engelse leger, dat samenraapsel van door ziekte en dronkenschap lichamelik en geestelik in staat van ontbinding verkerende huurlingen, het schuim van de straten der grote Engelse steden, bang is voor de vaderlandshelden*”

Die oplossing is dan ook, volgens *De Volksstem*, gou gevind: „*Tommy Atkins, de held van de Londense en Liverpoolse ‚music hall’s’ heeft de arm van de kafferbroeder in de zijne genomen en zwart gespuis doet’t moordwerk voor de verachtelike huurlingen, hoog en laag die hun leven pogen te redden ten koste van dat der arme vrouw die door de onmenselike schepsels vermoord is, van dat de mannen die door de assegaai van bloeddorstige kaffers zijn gevallen in plaats van door het staal van een eerlike blanke tegenstander.*”

Derdepoort sou egter sy heilsame uitwerking hê, want dié laaghartige daad „*. . . . zal binnen enkelen dagen als een verterend vuur zijn terugslag doen gevoelen op de barbaren die zich kaffers tot bondgenoten kiezen Het bloed der martelaren zal ook hier blyken het cement der vryheid te zijn.*”¹¹

In ’n latere uitgawe was „*De Volksstem*” daarvan oortuig dat die algemene kreet van verontwaardiging oor Derdepoort, weerklank in Europa en selfs onder die Britse volk sou vind. Die beskaafde wêreld sou nie langer daarmee gediend wees, dat die internasionale reg deur Brittanje vertrap word nie en hulle sal „*. . . . de christelike Regering van een allerchristelikste natie voor de rechtbank van de beschaving dagen en een verpletterend vonnis spreken terwyl God zelf in Afrika door de hand der Boeren de wreker zal zijn.*”¹²

Die Regeringsgesinde Vrystaatse tydgenoot van „*De Volksstem*”, „*De Express*” (Bloemfontein), het hom by eersgenoemde geskaar, deur op 28 November onder meer te verklaar: *“Where can we find words to give vent to the horror and loathing which every civilized man cannot help to feel when he learns that our tyrants do not hesitate to incite blood-thirsty natives to murder women and children in cool-blood?”*¹³

Die moord op Derdepoort het selfs lesers tot digterlike ontboesemings besiel. So verskyn in *De Volksstem* van 20 Desember 1899, onder die opskrif „Die Rooivers Bul en die Zwartvers Bul”, onder andere die volgende:

*„Die Rooivers Bul van Engels kant,
Op Afrikaanse grond geland,
Door Engelsman zo hoog geprys,
Die zal ons Boeren nou kan wijs.
Wat Symons, Clarke en White aangaan,
Kan al drie niet in zijn schaduw staan.
Ou Baden Paul en Kiekewiets
Beteken beide by hom niets,
Want plaas dat zij die Boeren veg,
Kruip hulle in die gate weg.
Die Rooivers Bul is pure staal,
Hy zal die ,damned Boers' nu betaal
Met dum-dum kogels en lyddiet bom,
Geef hy niet voor die duivel om
Uit honderd Boeren ongeveer
Schiets hy ten minste duizend neer
En nog drie duizend zwaar gekwes,
Met zwaard en spies, pistool en mes,
Net gauw maak hy die Boeren dood
En smyt hul almal in een sloot
En stapt hy dan met gloria
Tot binnen in Pretoria.
Nou wordt die Zwartvers Bul beloon
Voor heldenmoed deur hem betoon,
Voor't dapper werk te Derdepoort,
Waar hy deur rooiens aangespoord,
Man, vrouw en kind'ren heeft vermoord . . .”*¹⁴

Reaksie, eers deur burgers en vervolgens deur die Regering van die Z.A.R., het nie uitgebly nie. Op 27 November 1899 gee genl. S. W. Burger die owerhede die volgende raad ter oorweging: *„Is het nu niet tijd voor ons een beroep te doen op Engeland zelf, of op andere Mogendheden, dat zij de barbaren tegen ons gebruikt, die in strijd handelen met beschaafde wijze van oorlogsvoeren.”*¹⁵

Dat genl. Burger se wenk amptelike byval gevind het, word bewys deur die feit dat op 28 November 'n vergadering van buitelandse verteenwoordigers in die goewermentsgebou te Pretoria belê is. Tydens die vergadering is die aanwesiges deur staatssekretaris F. W. Reitz aangaande die moord op Derdepoort, ingelig.

Die onmiddellike gevolg van hierdie vergadering was dat die verskillende konsuls telegramme in dier voege aan hul onderskeie regerings gestuur het. Ook die Amerikaanse konsul, wat die belange van die Britse onderdane in die Z.A.R. behartig het, het die Britse konsul in Lourenco Marques, amptelik van die gebeure te Derdepoort verwittig, en spesifiek verwys na die Britse onderdaan, Early, wat vermoor is.

Die Britse konsul het namens die Hoë Kommissaris, sir A. Milner, met dank hiervan kennis geneem en die Amerikaanse konsul 'n uiteensetting van die Britse regering se siening ten opsigte van die nie-blankes in die oorlog verstrek. Hiervolgens moes laasgenoemde hulle nie in die stryd inmeng nie, dog die Britse konsul voeg daaraan toe: „ . . . *It is impossible to restrain them if their country is invaded and they are fired on by Boers as has been the case in the Bechuanaland Protectorate.*”¹⁷

Op 29 November en 2 Desember het staatsekretaris Reitz, die konsul-generaal van Nederland op Pretoria amptelik aangaande die bewapening van naturelle deur Brittanje en die moord op Derdepoort ingelig. Die inhoud van laasgenoemde briewe is dan ook deur die konsul-generaal aan die Nederlandse minister van Buitelandse Sake oorgedra. Die gevolmagtigde gesant van die Z.A.R. in Europa, dr. W. J. Leyds, het die beskikbare gegewens aangaande die Britse bewapening en gebruikmaking van nie-blankes teen die Boere en die gebeure te Derdepoort in Europa en Amerika bekendgestel.

Die gevolg van dit alles was dat die Nederlandse volk by Engeland en die beskaafde wêreld teen die oorlog in Suid-Afrika in een van die grootste Nederlandse dagblaaië, te wete *De Nieuwe Rotterdamsche Courant*,¹⁷ protes aangeteken het.

In Suid-Afrika het ook persone soos ds. J. H. Neethling van Stellenbosch, nie geskroom om sy stem te laat hoor nie. Op 10 Januarie 1900 rig hy 'n skrywe aan die Britse Hoë Kommissaris, waarin hy sy misnoeë oor die gebeure van Derdepoort uitspreek en dit bestempel as „ . . . *the ruin of most prosperous and beautiful Christian Mission work, . . .*”¹⁸

Ds. Neethling se aantyging dat Linchwe gedwing was om die boere aan te val het sir A. Milner probeer weerlê deur ds. Neethling soos volg te antwoord: „*This is directly contrary to the official reports which he (Milner) has received, and from which it is quite clear, that the natives disobeyed orders in crossing the border and joining in an attack on the Boer laager.*”¹⁹

Kol. Baden-Powell, die verdediger van Mafeking, het hom ook in dié strydgewoel begewe, deur nie alleen genl. Snyman te betig nie, maar hom ook te laat verstaan waartoe beweerde verkeerde optrede kan lei. In 'n skrywe op 8 Desember 1899 aan genl. Snyman wys hy laasgenoemde daarop dat hy hom reeds in sy vorige skrywe van 14 November 1899 soos volg gewaarsku het „ . . . *natives are becoming extremely incensed at you stealing their cattle and wanton burning of their kraals.*” Nieteenstaande hierdie waarskuwing, het genl. Snyman dit, volgens kol. Baden-Powell, goed geag om met dié praktyk voort te gaan en het hy gevolglik die vrugte daarvan gepluk. Vervolgens vestig kol. Baden-Powell genl. Snyman se aandag daarop dat, voer die aanvang van die oorlog, die Britse Hoë Kommissaris alle naturelle opgedra het om hulle rustig te gedra en om nie die wapen op te neem nie, mits hulle grondgebied nie bedreig word nie. Die oningeligte kol. Baden-Powell het op hierdie deuntjie voortgetokkel en genl. Snyman daarvan beskuldig dat Linchwe neutraal gesind was „ . . . *until you brought force into his principle town and looted his traders stores and were making preparations for shelling his stad on 26th ult. Having obtained accurate information of intensions of yours, and warned by what had happened to natives near Mafeking he attacked your lager on the 24th in order to save his town from being shelled, and consequent loss of life to women and children. In*

this I consider he was quite justified and you have no one but yourself to blame in matter."²⁰

Hierdie skrywe van kol. Baden-Powell het tot 'n telegrafiese gedagtewisseling tussen die kommandant-generaal en die staatsekretaris aanleiding gegee oor die wenslikheid om die brief plaaslik, sowel as in Europa, te publiseer. Staatsekretaris Reitz het gevoel dat munt geslaan kon word uit kol. Baden-Powell se bewerings deur dit wêreldwye bekendstelling te gee want daardeur „ . . . stellen wij juist zijn leugens aan de kaak en maken we hem bespottelijk.”²¹

Op 19 Februarie 1900 het die staatspresidente van die Z.A.R. en O.V.S. 'n amptelike kontrabeskuldiging aan lord Roberts oor die bewapening van naturelle teen die Boere en die gebeure van Derdepoort gestuur. Op 5 Maart het die presidente van die twee Republieke opnuut 'n verhoog tot lord Roberts gerig. Die teks van hierdie dokument is met begeleidende skrywe aan alle konsuls in Pretoria en Bloemfontein gestuur. Andermaal is lord Roberts gewys op die bewapening en gebruikmaking van nie-blankes deur die Britte op verskillende terreine van die oorlog teen die Boer en die nasleep wat dit op Derdepoort gehad het. Die owerhede van Transvaal en die Vrystaat het, afgesien van die bestaande oorlogstoestande, uit hoofde van humanitêre oorwegings, ten minste gehoop dat die Britse regering die wenslikheid sou insien om nie in die stryd tussen twee blanke nasies van nie-blankes gebruik te maak nie „ . . . temeer daar het nu ten volle gebleken is, dat de kafferstammen voor geen wettig militair doel geschikt zijn en slechts met moorden en gruwelen aan het licht zijn gebracht . . . ” Hulle het 'n beroep op lord Roberts se krygsmanser gedoen toe hulle verklaar het dat die owerhede van die republieke „ . . . niet gelooven, dat Uwe Exc. Uw krygsmans eer door het gebruiken en voordeel trekken van deze en dergelijke praktijken zal willen bezoedelen en verzoeken Uwe Exc. een einde aan deze handelingen Uwer ondergeschikte officieren te willen maken.”²²

Op 16 Maart 1899 het lord Roberts die presidente soos volg geantwoord: “*The tone of your Honours communication would justify me in taking no notice of your request . . .*” en sy skrywe vervolg deur alle aantygings van die bewapening van naturelle as bondgenote in die stryd teen die Boere te probeer weerspreek. Aangaande Mafeking, wat as die keerpunt van Brittanje se beleid ten opsigte van die nie-blankes in die oorlog beskou is, beweer lord Roberts dat kol. Baden-Powell tot die bewapening van naturelle oorgegaan het nadat genl. Snyman hom eerste hieraan skuldig sou gemaak het. Wat Derdepoort betref, volstaan hy by vorige Britse verklarings in dié verband. Lord Roberts konkludeer sy betoog deur te sê: “*I can only repeat once more that it is contrary to the policy of Her Majestys Govt. to employ natives in this war. Had it been otherwise we could long since have flooded the Republics with South African native levies to say nothing of troops which could have been brought from elsewhere*”. Hiermee beskou hy die aangeleentheid aangaande die bewapening en gebruikmaking van nie-blankes sowel as die moord op Derdepoort sover dit die Britte betref het, as afgehandel.²³

In die lig van die voorafgaande uiteensetting van die gebeure van Derdepoort kan die indruk dalk ontstaan dat in die proteste wat van Boerekant uitgegaan het die klem op Derdepoort en nie soseer op die bewapening van die naturelle geval het nie. Die teendeel is egter waar. Derdepoort was die hoogtepunt van die Britse bewapening en gebruikmaking van nie-blankes. Vandaar ook die feit dat die klem in amptelike Boere-

proteste of -mededelings op die bewapening van nie-blankes as bondgenote in 'n stryd tussen blankes geval het, iets wat volgens die tradisionele sienswyse van die Boer in stryd met beskaafde oorlogsvoering en volgens hulle ook 'n verkragting van die internasionale reg was.

Voorts het die bewapening van naturelle, wat vanweë hul aard en wese op moord, roof en plunder aangewese was, vir alle ingesetenes van die Z.A.R., ongeag nasionaliteit, gevaar ingehou. Dit was reeds voor die oorlog deur die Boere voorsien en is nou fakties deur die gebeure op Derdepoort bewys en juis daarin lê die betekenis van die moord.

Dat die moord op Derdepoort die Britte tot introspeksie genoop het, val nie te betwyfel nie. Nog meer toe gerugte, versprei deur lt. E. van der Berg en kapt. Von Dalwig, weerklank in die plaaslike sowel as die buitelandse pers gevind het, naamlik dat die Britse soldate die weggevoerde vroue en meisies onsedelik sou aangerand het as gevolg waarvan hulle toe aan 'n geslagsiekte sou gely het.²⁴

In die lig van bostaande is dit dus begryplik dat die Britse regering rapporte oor sowel die moord op Derdepoort as die aantying teen die beweerde optrede van Britse soldate verlang het. Op 10 Desember 1899 het kol. Holdsworth sy verslag oor die aanval op Derdepoort uitgebring. Hierin verklaar hy dat toe hy Derdepoort met dagbreek van die 25ste November bereik het, hy bevind het dat alle inligting wat hy aangaande die plek ontvang het, foutief was. Hy en sy manskappe het hulle heeltemal onbeskut bevind op 'n helling wat na die rivier gelei het met die Boerelaer — ongeveer 1,200 tree aan die anderkant van die Marico — in 'n baie sterk posisie tussen rantjies geleë. Vervolgens beweer hy: „*I could see a house burning and heard one or two shots about 1 mile up river to the north, as I opened fire on the laager with the maxim and valleys in the hope that they would evacuate laager. Immediately I opened fire Linchwe's men opened fire in all directions and I then saw that they had crossed the river.*” Heeltemal reg ook, want Segale het opgetree ooreenkomstig kol. Holdsworth se wens, soos deur Ellenberger voor die aanval aan hom oorgedra is²⁵.

Kol. Holdsworth verklaar voorts dat hy as gevolg van hul uiters onbeskutte posisie genoop was om 'n ander stelling op 'n koppie verder suid in te neem, maar kon vandaar nie meer die laer sien nie. Hierop het hy die geveg afgelas aangesien hy bevrees was dat hulle die volgelinge van Segale sou raakskiet. Volgens kol. Holdsworth het hy alle pogings aangewend om Segale se krygers die Transvaalse grondgebied te laat ontruim „ . . . as they spoilt my chance, and when Mr. Ellenberger told me that there were some women living in the houses along the river, I told him to tell Sehali to withdraw all his men, that I was not going on with the attack.”²⁶ Van watter pogings kol. Holdsworth aangewend het om die Bakathla te laat terugval, word geen melding gemaak nie. Om dié verantwoordelikheid aan 'n siviele persoon op te dra, al het hy die aanval as tolk vergesel, is beslis onmilitêr en wek die indruk van vrees. Die vraag is egter of dit uit vrees vir die Boere was of vrees vir die nie-blanke bondgenote wat Holdsworth oorweldig het na aanskouing van die nie-blanke se gruweldade.

Vervolgens verklaar Holdsworth dat hy 'n ander offisier en 'n aantal manskappe gelas het om na die veiligheid van 'n aantal vroue en kinders (Elizabeth Pretorius, die weduwee Kroucamp, die Riekerts se vrouens en sewe kinders) wat hulle by Sequani aangetref het, om te sien. Later het hy die vroue en kinders, vergesel van 'n onderoffisier, veilig na die Boerelaer teruggestuur.

Voorafgaande verklaring is heeltemal teenstrydig met die beëdigde verklaring van T. S. M. James Bateson, waaruit duidelik blyk dat laasgenoemde die vroue toevallig gevind het en op eie inisiatief na die Boere teruggebring het.²⁷

Ook spreek kol. Holdsworth sy spyt uit oor die dood van mev. Pieters, maar voeg daaraan toe: „*I interviewed the husband and he said it was undoubtedly an accident, that a shot came in at the window and that he could'nt say whether it was done by the Dutch or the natives.*”²⁸

Hierdie verklaring is teenstrydig met die beëdigde verklaring wat deur haar eggenoot, Esidor Pieters op 16 Desember 1899 te Bulawayo afgelê is.²⁹ Na sy gesprek met Pieters het kol. Holdsworth (volgens sy verslag) die terugtog aanvaar, dog nadat hy 5 myl gevorder het, weer met 3 man teruggekeer na Derdepoort, nadat hy berig ontvang het dat Segale in gevaar verkeer het dat sy terugtog afgesny kon word. Laasgenoemde rapport het egter foutief geblyk te wees.

Wat die vroue en kinders betref, verklaar kol. Holdsworth dat kap. Llewellyn aan hom gerapporteer het dat laasgenoemde deur die vroue meegedeel is, dat hulle herhaaldelik versoek het om van Derdepoort af dieper Transvaal ingestuur te word. Kmdt. Riekert het egter in gebreke gebly om aan die versoek te voldoen.³⁰

Op 27 November 1899 het die resident-kommissaris te Salisbury, M. Clarke, by kol. Nicholson navraag gedoen om te verneem op watter gesag kol. Holdsworth gehandel het, daar Surmon die gebruikmaking van die Bakathla buite hul reservaat afgekeur het.³¹ Kol Nicholson het hierop geantwoord dat Surmon moet beseft dat die verdediging van die protektoraat by hom (Nicholson) berus het. Die enigste aspek wat kol. Nicholson betreur het, was die feit dat: „*the attack was frustrated to a certain extent by action of Linchwe's men*” Verder is hy die mening toegedaan: „*I cannot bind Holdsworth's hands entirely he must have discretionary power*” Ten besluite verklaar hy: „*The only house burnt was one used as Boer Magazine, the other one was the Police Station.*”³² Surmon het ook nie nagelaat om vir Linchwe, op wie die aanspreeklikheid vir die gebeure van Derdepoort besig was om afgeskuif te word, in die bresse te tree nie. Op 1 Desember 1899, deel hy kol. Nicholson mee dat dit onbillik is om teen Linchwe se optrede by Derdepoort te objekteer „*. . . . considering that it was I am told in obedience to the Commanding Officer's instructions that his men occupied a ridge in the Transvaal and from it attacked the Dutch laager near Sekwani on the 25th ultimo.*” Voorts sê hy dat die gebruikmaking van die Bakathla tydens die aanval op Derdepoort nie sy goedkeuring weggedra het nie, „*. . . . but having been done we should I think act fairly with Linchwe.*”³³

Dieselfde dag nog het kol. Nicholson geantwoord dat, volgens inligting wat hy van kol. Holdsworth ontvang het, Linchwe teenstrydig met bevele gehandel het. Voorts is dit die wens van kol. Nicholson, dat Linchwe 'n defensiewe houding moes inneem, aangesien hy (Nicholson) nie van voorneme was om die Bakathla verder buite hul grense te gebruik nie. Tot hierdie besluit het hy geraak aangesien Surmon teen sodanige gebruikmaking van die Bakathla gekant was en hy self ook nie ten gunste daarvan was nie, „*. . . . unless it is absolutely necessary.*”³⁴

Dit is opmerklik dat in die meeste Britse verklarings, altyd 'n „veiligheidsklep” gevind word, om aan die owerhede vry speling te gee en om die verantwoordelikheid vry te spring.

Volgens sir A. Milner op 20 Desember 1899 aan die Britse minister van kolonies, Chamberlain, berig het, was die toedrag van sake met betrek-

king tot Derdepoort soos volg: Die Boere het by verskeie geleenthede die Transvaalse wes-, noordwes- en noordgrens oorskry en die natuurlike aanval. Soos voorheen al geblyk het, is dit baie duidelik dat sir A. Milner hierdie verskoning as 'n skuifmeul vir Britse optrede aanvoer. Hy het dan ook reeds op die 3de Desember volledige inligting aangaande Boere-aanvalle op natuurlike van kol. Nicholson gevra, wat dan ook aan hom op 10 en 23 Desember verstrek is. Volgens sy mening was hy dus fakties onderlê in die verband toe hy nou vir die soveelste keer dieselfde deuntjie getokkel het. Vervolgens wys hy Chamberlain daarop dat die Boere by Derdepoort 'n laer gehad het „ *with the apparant intention of using it as a base from which to invade the reserve.*”

In die lig hiervan is op voorstel van Segale, ongeag sir A. Milner se eie siening asook dié van die administrateur, Surmon en Clarke, aangaande die gebruikmaking van die Bakathla buite die grense van hul reservaat, besluit om Derdepoort aan te val, aangesien daar gevoel is dat Linchwe op beskerming geregtig was. Gevolglik is kol. Holdsworth toe gestuur, met wie Linchwe kon saamwerk om 'n inval in sy reservaat te voorkom. Volgens die Hoë Kommissaris het kol. Holdsworth 'n bajonetaanval beoog en dit was hoegenaamd nie die plan gewees dat Linchwe se volgelinge met die Boere moes slaags raak nie.

Die vraag ontstaan onwillekeurig waarom 'n Bakathlamag dan kol. Holdsworth moes vergesel. Die gedeeltelike mislukking van die beplande aanval op Derdepoort, skryf sir A. Milner toe aan die feit dat „ . . . *in disobedience to orders the natives crossed the river and opened fire prematurely.*” Die dood van mev. Pieters en die verwonding van Petrus Potgieter, „ *though greatly to be regretted, were anything but pure accidents of warfare, such as British women and children have been daily exposed to for a long time past in more than one place in South Africa,*” aldus die Hoë Kommissaris³⁵.

Op 23 Desember 1899, het kol. Nicholson aan die Britse Hoë Kommissaris verslag gedoen. In die verslag wys hy sir A. Milner daarop dat die telegrafiese gedagtewisseling, daar is net een telegram deur Nicholson aan Holdsworth gestuur, tussen hom en kol. Holdsworth oor die voorgenome aanval op Derdepoort, laasgenoemde kon mislei het, hoewel „ . . . *his instructions to Linchwe as to the latter's crossing the river were explicit.*”³⁶ Hoe gedetailleerd en uitdruklik kol. Nicholson se opdragte aan kol. Holdsworth, aangaande Linchwe se Bakathla was, blyk uit kol. Nicholson se telegram van die 22ste November aan kol. Holdsworth: „*Your wire of this date re Sekwani seems all right, so go on with it, you will of course arrange for Linchwe's co-operation in strength, . . .*”³⁷ Geen wonder dat kol. Nicholson openlik aan sir A. Milner bely: „*I must be held responsible for the unfortunate occurrence that ensued.*” Verder het kol. Nicholson vir sir A. Milner sielkundig voorberei omtrent die ware feite in verband met die moord op mev. Pieters, deur hom daarop te wys dat „ . . . *the husband has made very conflicting statements on the subject.*” Voorts tas kol. Nicholson in die duister as hy rapporteer dat die vroue die volgende dag, dit wil sê die 26ste November, deur kapt. Llewellyn aan die Boere uitgelewer was³⁸.

Wat die siening van die Britse amptenare, verbonde aan die „Colonial Office” in Londen, omtrent die moord op Derdepoort was, blyk duidelik uit die aantekeninge wat hulle op die dokumente in die verband gemaak het. So byvoorbeeld was die siening van H. W. Just: „*This is an unfortunate incident, and the report will not look well if published: especially*

the affidavit of Mr. Pieters, which do not agree sufficiently with Col. Holdsworth's account of what he (Mr. Pieters said and there is no explanation for the did discrepancy" Just vervolg deur daarop te wys dat die bombardering van een van Linchwe se statte, naamlik Sequani, wat as rede vir die aanval op Derdepoort aangevoer is, op die 30ste November, dit wil sê na die moord en roof, plaasgevind het. Just is dan gevolglik ook die mening toegedaan dat weens sekere teenstrydig-hede in die verslae en gegewens wat nie voorhande was nie, die verslag nie gepubliseer moes word alvorens verdere verklarings verkry is nie³⁹. 'n Amptenaar, met die paraaf „E.S.", het nie met Just saamgestem nie. Volgens hom het kol. Holdsworth volmag van kol. Nicholson gehad „ . . . But clearly did not intend that that force should act beyond the border, and the whole affair appears to have arisen from Linchwe's men disobeying Holdsworth's orders." Wat die teenstrydige beëdigde verklaring van Pieters aanbetref, meen hy dat dit nie noodwendig in teenstelling met kol. Holdsworth se verklaring dat sy vrou per ongeluk doodgeskiet is, was nie. „He probably meant that it was an accident so far as Holdsworth was concerned. But the affidavit can be suppressed," is sy kommentaar.

'n Volgende amptenaar met die paraaf „S." het hom op 14 Februarie 1900, met „E.S." se siening vereenschwig deur te sê: „I don't think any blame at all attaches to Col. Nicholson or Capt. Holdsworth. It is clear also that the Boers had given much provocation to the natives."

Minister Chamberlain het die voorafgaande onderskryf, deur dit op 18 Februarie 1900 te parafeer⁴⁰. Ook Milner was reeds op 17 Januarie 1900 in 'n skrywe aan Chamberlain die mening toegedaan dat die Boere die natuurlike uitgetart het⁴¹. Daarmee was, in Britse amptelike kringe altans, Brittanje se gewete in verband met die moord op Derdepoort gesus. Wat die beweerde onsedelike aanranding van die vroue betref, is die beëdigde verklaring van laasgenoemde, sowel as die van die Britte wat by die uitlewering van die vroue en kinders betrokke was, nagegaan en bevind dat dit bloot 'n verdigsel was⁴².

Die aangeleentheid oor Derdepoort het egter 'n nadraai gehad. Op 26 Julie 1900 het die resident-kommissaris te Mafeking, H. Goold-Adams, 'n skrywe aan sir A. Milner gerig waarin hy laasgenoemde meedeel dat hy met Linchwe 'n baie vrugbare onderhoud gehad het. Tydens hierdie onderhoud het Goold-Adams die verskillende insidente wat tussen Linchwe en die Boere gedurende die oorlog plaasgevind het, bespreek. Hy het vir Linchwe daarop gewys dat, met die uitsondering van twee gevalle, laasgenoemde niks gedoen het wat nie sy goedkeuring weggedra het nie. Voorts was hy bewus van die feit dat Linchwe Derdepoort aangeval het, „ . . he had done so with the full approval of the Chief Military Officer who was with him," en dat „ . . . the seizure of stock in the Transvaal was quite justifiable, but this had been objected to by our military authorities in that country," Derhalwe was Goold-Adams bly om te vernem dat Linchwe op eersgenoemde se versoek, die rooftogte laat vaar het.

Die enigste twee aspekte waarmee Goold-Adams met Linchwe se optrede fout kon vind, was die wegvoering van die vroue en kinders van Derdepoort en die wyse waarop Engers sy dood gevind het. Linchwe se regverdiging vir sy optrede was dat die vroue weggevlug het van die laer, „ . . . and when told to return they were afraid to venture back and consequently there was nothing for Linchwe's people to do but to bring

them back to Mochudi and hand them over to the British." Wat Engers aanbetref is Linchwe die mening toegedaan dat hy nie vermoor is nie, „ . . . but met his death in trying to escape from his captors."⁴³

Na die Tweede Vryheidsoorlog het die Engelse vir Linchwe as opperhoof van die Bakathla afgesit en Segale in sy plek aangestel as blyk van waarderding vir laasgenoemde se dienste wat hy aan die Britte gedurende die oorlog gelewer het. Die Engelse het hiermee egter nie rekening gehou met die Bakathla self nie wat onder geen omstandighede van Linchwe wou afsien nie en summier geweier het om die opperhoofskap van Segale te erken. Die Britse regering het 'n groot vergadering op Mafeking belê en daar het die Bakathla die Engelse verplig om Linchwe as opperhoof weer in ere te herstel. Seëvierend het die Bakathla met hul gewilde opperhoof na Mochudi teruggekeer⁴⁴.

'n Objektiewe en kritiese terugblik op die gebeure van Derdepoort, sover dit die aandadigheid van die Brit en Bakathla aanbetref, lei tot sekere gevolgtrekkings. Hoewel die Britse regering dit miskien eerlik bedoel het met sy beleid van die bewapening van die nie-blanke ten einde hom te assisteer in die beskerming en verdediging van die nie-blanke se grondgebied, het die beleid in die hande van uitvoerende offisiere, gefaal. Britse offisiere het die wanverhouding tussen die Boer en die naturel as gevolg van eersgenoemde se onbedagsame, ontakvolle of verkeerde optrede, uitgebuit, deur dit as skuivergat vir die omseiling van Brittanje se amptelike beleid te gebruik. Deur beide, kol. Nicholson en kol. Holdsworth, is onwaarhede kwytgeraak om sodoende die werklike feite aangaande Derdepoort te verbloem, wat tiperend van die skuldige gewete is. Hierdeur het hulle miskien nie alleen regverdiging vir hul misstap in die oë van die vyand gesoek nie, maar in besonder by hul overhede. Selfs sir A. Milner, wat die mondstuk van die Britse regering en die verkondiger van die Britse beleid ten opsigte van die posisie van die nie-blankes in die oorlog was, het verskonings gefabriseer om die aandadiges se optrede by hul overhede te regverdig. Hierin het die invloed in Suid-Afrika beslis geslaag. Sonder om kol. Nicholson en kol. Holdsworth van hul aandadigheid aan die moord vry te pleit, is die gebeure van Derdepoort ook 'n tasbare bewys van die feit dat die Brit nie die mentaliteit van die nie-blanke en die Boer ten opsigte van nie-blanke en omgekeerd geken het nie. Ten spyte van die waarskuwings van die Boer, wat die wese en die aard van die nie-blanke geken het weens sy kontak met laasgenoemde sedert die volksplanting, het die Brit nie gekroom om 'n gedeelte van die beslissing van die aanval aan die nie-blanke toe te vertrou nie. Hiervan getuig die gebeure op Derdepoort baie duidelik.

Met hierdie volmag aan hom verleen, kan die naturel uiting gee aan sy inbore geaardheid. Onbekendheid met hierdie moraliteit van die naturel sou Llewellyn later laat versug:

„The Bakathla had instructions not to cross the border, but got out of hand completely”, terwyl kol. Nicholson na die gebeure gesê het:

„I do not intend to make more use of Linchwe's men across the border than I can help”⁴⁵

Die moord op Derdepoort moet ten volle aan die Britte gewyt word. Sonder om die Bakathla daarvan vry te pleit, is laasgenoemde egter deur die Britte daartoe geïnisiëer en het hulle die daad in die uitlewing van hul natuurlike aard gepleeg. Wat die wegvoering en die lotgevalle van die vroue en kinders aanbetref, blyk dit dat laasgenoemde as gevolg van die naturelle-evangelis, Lockie, hulle self miskien die ontberings op die

hals gehaal het, deur die aangebode geleentheid om na die Boerelaer terug te keer, van die hand te gewys het. Die ander vroue (Elizabeth Pretorius, die weduwee Kroucamp en die twee vroue van die Riekerts het dieselfde nag nog onder Britse geleide vanaf Sequani na die Boerelaer teruggekeer. In die lig van laasgenoemde kan aanvaar word dat die Bakathla, na die weiering van die vroue en die kinders om na die laer terug te keer, volgens hulle denke reg gehandel het deur die vroue en kinders na Mochudi te neem en daar aan die Engelse uit te lewer, sodat laasgenoemde hulle aan die Boere kon terugstuur. Die behandeling wat die groepie ontvang het, moet suiwer aan die adres van die Bakathla gerig word⁴⁸.

Ten spyte van die swart skadu wat Derdepoort op die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog gewerp het, was daar darem ook 'n ligstraal. Derdepoort het die Transvaalse regering, wat as gevolg van sy konsentrasie op die gebeure in Natal en aan die Oranjerivier, die grensbewaking aan die noordwes- en noordgrens laat kort skiet het en dit soos die aspoestertjie van die Boere-offensief laat lyk het, genoep om sy aandag nou pertinent aan dié operasietoneel van die oorlog te skenk. Die gevolg was dat die verdediging en bewaking van die noordwes- en noordgrens gereorganiseer en versterk is, in so 'n mate dat selfs gedink is aan die bewapening van naturelle om die Engelse in eie munt terug te betaal! Ten spyte van ongedissiplineerdheid en wanorganisasie wat nog voorgekom het, is die defensiewe laer van Derdepoort omvorm in 'n offensiewe een soos blyk uit die weerwraaksaanval van 22 Desember 1899, deur genl. W. C. Janse van Rensburg, op Sequani. Die Bakathla is so 'n gedugte les geleer, dat hulle hul lank daarna rustig gedra het⁴⁷.

In die lig van bostaande was „De Volksstem” se siening van die moord op Derdepoort nogal betekenisvol: „Maar de bloedvlek die nu kleeft op die zogenaamde eer van die Engelse leger zal te groot blijken om verborgen te blijven voor wie dan ook. En het kan niet anders of de laaghartige moorden van Rustenburg (Derdepoort) zullen gevolgen hebben wier omvang niemand tans reeds kan voorzien.”⁴⁸

So sak die skerm dan oor die laaste bedryf van die moord op Derdepoort, waarvan die omvang en betekenis nie altyd volgens waarde besef word nie. Tog het die nageslag Derdepoort en die vryheidsoffer wat daar gebring is, nie vergeet nie. Vandag staan daar voor die N.G.-kerkgebou op Rustenburg 'n gedenknaald, die Derdepoort-monument, ter nagedagtenis aan die manne, vroue en kinders, wat op daardie oggend van die 25ste November 1899, so onverwags, so verraderlik en so wreed vermoor is.

AANTEKENINGE

1. L.A. 709/8: Deel I, p. 9, Kopieë van Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Regering Pretoria, d.d. 26-11-99; L.A. 711 b: no. 84, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg—Staatspresident, d.d. 26-11-99; L.A. 711 c: no. 4, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 27-11-99; L.A. 711 e: no. 32, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99; L.A. 711 d: no. 12, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 29-11-99 en no. 348, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 29-11-99; L.A. 711 e : no. 32, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 30-11-99; L.A. 712 a : no. 12 Oorlogstelegramme Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 1-12-99 en no. 402 Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 1-12-99; S.S. 8292: R 2358x/99, Landdros Zeerust—Staatsekretaris, d.d. 6-12-99; L.A. 712 d : no. 167, Oorlogstelegramme, Glaeser—Staatsekretaris, d.d. 6-12-99.
2. L.A. 711 e : no. 4, Oorlogstelegramme, Vdkt. Eloff en J. Malan — Konfidensieël Staatspresident, d.d. 29-11-99. Vgl. ook voetnoot (1); L.A. 781, deel 1 : deel VII, p.p. 108-109, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson.
3. In talle telegramme van die verskillende landdroste e.a. amptenare aan die Regering word ook van die gerugte gewag gemaak. Almal wissel van 28-11-99 - 11-12-99 en is te vind in L.A. 709/8 : Deel II, pp. 1, 6 en 8; L.A. 711 d : no. 1, 2, 4, 13, 181, 276 en 423; L.A. 711 e : no. 4, 34, 100 en 411; S.S. 8292: R 2439x/99, T.B. 2022/99, L.A. 712 a: no. 13; L.A. 712 a: no. 13; L.A. 712 d: no. 284.
4. L.A. 712 d : no. 694, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Landdros Rustenburg, d.d. 5-12-99 en no. 695, Oorlogstelegramme, Staatspresident — Kmdt. du Plessis, d.d. 5-12-99; L.A. 709/8: Deel II, p. 6, Kopieë van Oorlogstelegramme, Kommandant-generaal — Kmdt. du Plessis, d.d. 6-12-99; L.A. 712 d : no. 284, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg—Staatspresident, d.d. 6-12-99 en no. 445, Oorlogstelegramme, Kmdt. du Plessis—Staatspresident, d.d. 6-12-99; L.A. 712 f : no. 93, Oorlogstelegramme, Kmdt. du Plessis — Genl. Snyman, d.d. 9-12-99; L.A. 712 a : no. 13, Oorlogstelegramme, Kmdt. Swart — Genl. Snyman, d.d. 1-12-99; L.A. 711 e : 411, Oorlogstelegramme, Landdros Rustenburg — Staatspresident, d.d. 30-11-99; S.S. 8292: R 1945/99, Beëdigde verklaring van die vroue en Lizzie de Villiers, d.d. 5-12-99; *De Volksstem*, d.d. 2-12-1899.
5. Preller-Versameling, A 52 : (21), Krante en Krantekniptels oor die oorlog, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 27-11-99.
6. *De Volksstem*, d.d. 2-12-99.
7. Preller-Versameling, A 52 : (21), Krante en Krantekniptels oor die oorlog, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 29-11-99.
8. Ibid, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
9. *De Volksstem*, d.d. 2-12-99. Vgl. ook L. A. 785 : Deel II, pp. 372/346 - 377/351, Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1902, *De Volksstem* (B.U.), d.d. 16-12-99.
10. *De Volksstem*, dd. 27-11-99 - 2-12-99.
11. *De Volksstem*, d.d. 27-11-99.
12. *De Volksstem*, d.d. 2-12-99.
13. Mikrofilm A 574/235 : Sked. 37, p. 617, Argief N.Z.A.V. Amsterdam, Wapenen van Kaffers, De „Express” van Blomfontein over Derdepoort, d.d. 28-11-99.
14. *De Volksstem*, d.d. 20-12-99.
15. L.A. 709/3 : Deel II, p. 7, Kopieë van Oorlogstelegramme, Asst.-Genl. Burger — Staatsekretaris, d.d. 27-11-99.
16. L.A. 781, Deel 1 : Deel VII, pp. 115-117, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. (Gewens verkry uit 'n berig van die Britse Konsul Lourenco Marques — Amerikaanse Konsul Pretoria, d.d. 5-12-1899).
17. Vgl. hoofstuk 2.
18. F.K. 296 : p. 145, Ds. J. H. Neethling—Sir A. Milner, d.d. 10-1-1900.
19. F.K. 296 : p. 145, Privaat sekretaris van Sir A. Milner—Ds. J. H. Neethling, d.d. 12-1-1900.
20. L.A. 781, deel 1 : Deel VII, pp. 117-119, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. (Gewens verkry uit 'n berig van Forgan Lourenco Marques — Standard Johannesburg, d.d. 28-12-99).

21. *Ibid* p. 119. (Gegewens verkry uit 'n berig van die Staatsekretaris Pretoria—Kommandant-generaal Volksrust, d.d. 12-12-99).
 22. L.A. 781, deel I: deel VII, pp. 120-124, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. (Gegewens ontleen uit 'n telegram van die staatspresidente van die Z.A.R. en O.V.S. — Lord Roberts, d.d. 5-3-1900).
 23. L.A. 781, deel 1 : deel VII, pp. 124-125, Rapport kapt. Ram en lt. Thomson. (Gegewens ontleen uit lord Roberts se antwoord op die staatspresidente se telegram van 5-3-1900, d.d. 16-3-1900, C 495).
 24. S.S. 8307 : R 2584x/99, Landdros Rustenburg—Staatsekretaris, d.d. 14-12-99 en Deutsche Zeitung—Staatsekretaris, d.d. 12-12-99; War Office Microfilm A 359/1358 (234): Alleged outrages on Boer Women en Charges made against British soldiers in Bavarian Press, Outrages on Women; F.K. 316 : p. 767, Sir A. Milner—Kol. Nicholson, d.d. 26-3-1900.
 25. F.K. 296 : p. 109, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99. Vgl. hoofstuk 5.
- NOTA: Kol. Holdsworth se bewering dat alle inligting wat hy aangaande Derdepoort ontvang het foutief was, wil die skrywer weerlê. Tydens 'n persoonlike besoek wat die skrywer aan Derdepoort gebring het, kon die skrywer op grond van Segale se uitleg van die terrein tydens die voorbereidende vergadering van die 23ste November in die kantoor van die stasiemeester van Mochudi gehou, alles nog duidelik uitken.
26. F.K. 296 : p. 109, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
 27. *Ibid*, pp. 109 - 110; F.K. 334 : pp. 61-63, Beëdigde verklaring van T.S.M. James M. Bateson, d.d. 12-5-1900.
 28. F.K. 296 : p. 110, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
 29. F.K. 296: pp. 112 - 113, Beëdigde verklaring van Esidor Pieters, d.d. 16-12-99.
 30. F.K. 296 : p. 111, Report on Reconnaissance on Sequani November 26th, 1899, d.d. 10-12-99.
 31. F.K. 307 : p. 241, Res.-Kom. Salisbury — Kmdt.-genl. Bulawayo, d.d. 27-11-99.
 32. F.K. 307 : p. 242, Kmdt.-genl. Bulawayo — Res.-Kom. Salisbury, d.d. 28-11-99.
 33. F.K. 307 : p. 243, Ass.-Kom. Mochudi — Kol. Nicholson Bulawayo, d.d. 1-12-99. Sien ook hoofstuk 5.
 34. F.K. 307 : p. 243, Kol. Nicholson — Ass.-Kom. Mochudi, d.d. 1-12-99.
 35. F.K. 221: p. 831, Milner—Chamberlain, d.d. 20-12-99. Sien ook F.K. 221 : p. 839, Kmdt.-genl. Bulawayo—Hoë Kommissaris Kaapstad, d.d. 10-12-99; F.K. 296 : pp. 103 - 104, Kol. Nicholson—Sir A. Milner, d.d. 23-12-99. Vgl. ook verder hoofstuk 5.
 36. F.K. 296 : p. 101, Kol. Nicholson — Sir A. Milner, d.d. 23-12-99.
 37. *Ibid*, p. 106, Kol. Nicholson—Kol. Holdsworth, d.d. 22-11-99.
 38. *Ibid*, p. 102, Kol. Nicholson — Sir A. Milner, d.d. 23-12-99.
 39. F.K. 296 : pp. 94 - 95, Attack on Boer Laager at Sequani. Siening van Britse amptenare wat rapporte van kol. Nicholson en kol. Holdsworth hanteer het, d.d. 9-2-1900 - 18-2-1900.
 40. F.K. 296 : pp. 96-97, Attack on Boer Laager at Sequani, siening van Britse amptenare, d.d. 9-2-1900 - 18-2-1900.
 41. F.K. 296 : p. 100, Milner—Chamberlain, d.d. 17-1-1900.
 42. War Office Microfilm A 359/1358 (234): Alleged outrages on Boer Women; F.K. 334: p. 52, Alleged Outrages on Boer Women at Derdepoort, Nota van H.W. Just en Milner—Chamberlain, d.d. 9-7-1900 en pp. 55-66, Beëdigde verklarings van W. H. Surmon, W. B. Surmon, E. C. F. Garraway, J. M. Bateson en H. Llewellyn, d.d. 12-5-1900.
 43. F.K. 301 : pp. 34-35, Goold-Adams — Milner, d.d. 26-7-1900.
 44. *Die Huisgenoot*, d.d. 6-9-1940, p. 69, Krige, Ds. W. A. : Die Bakgatla.
 45. Vgl. hoofstuk 5.
 46. Vgl. hoofstuk 5.
 47. Hierdie feite word bevestig deur 'n menigte van oorlogstelegramme in die Leyds-Archief, wat o.a. tussen die Staatspresident, Kommandant-generaal, Staatsekretaris, genl. Snyman, kmdt. Swart, die landdroste van Pietersburg, Nylstroom, Rustenburg, Zeerust, ens. tussen die datums 26-11-99 — 26-12-99, gestuur is. Vgl. ook L.A. 770 A : Nierstrasz, deel VIII, p. 691; Kruger, D.W., (Geskieiedenis van Suid-Afrika, deel I), p. 558; *De Volksstem*, d.d. 2-1-1900.
 48. *De Volksstem*, d.d. 27-11-99.

LYS VAN AANGEHAALDE EN VERNAAMSTE GERAADPLEEGDE
LITERATUUR EN BRONNE

1. LITERATUUR

(i) **GEPUBLISEERDE**

- Amery, L.S., *The Times History of the War in South Africa*, (London, 1906-1909).
- Andriessen, W. F., *Gedenkboek van den Oorlog in Zuid-Afrika*, (Amsterdam, 1904).
- Baillie, maj. F. D., *Mafeking a Diary of the Siege*, (Westminster, 1900).
- Blake, kol. J. Y. F., *A West Pointer with the Boers*, (Boston, 1903).
- Breytenbach, J. H., *Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog*, (Kaapstad, 1949).
- Breytenbach, J. H., *Die Tweede Vryheidsoorlog*, deel II, (Kaapstad, 1949).
- Bruwer, J. P., *Die Bantoe van Suid-Afrika*, (Johannesburg, s.j.).
- Conradie, Francois D., *Met Cronjé aan die Wesfront, 1899-1900*, (Kaapstad, 1943).
- Cook, Edward T., *Right and wrongs of the Transvaal War*, tweede druk, (London, 1901).
- Creswicke, Louis, *South Africa and the Transvaal War*, (Edinburgh, Cape Town, Johannesburg, 1900).
- Davitt, Michael, *The Boer Fight for Freedom*, (New York - London, 1902).
- Engelenburg, dr. F. V. en Preller, dr. G. S., *Onze Krijgsofficieren*, (Pretoria, 1904).
- German Official Account of the War in South Africa, twee dele, (London, 1904-1906).
- Gey van Pittius, E. F. W., *Staatsopvattinge van die Voortrekkers en die Boere*, (Pretoria, 1941).
- Kidd, Dudley, *Echoes from the Battlefields of South Africa*, (London, 1939).
- Maurice, maj.-genl. sir Frederick, K.C.B., (with a staff of officers), *History of the War in South Africa, 1899-1902*, ses dele, (London, 1906-1910).
- Penning, L., *De Oorlog in Zuid-Afrika*, drie dele, (Rotterdam, 1899-1902).
- Schaper, I., *A Short History of the Bakgatla — bakaKGAFELA of Bechuanaland Protectorate, Communications from the School of African Studies*, New Series No. 3, (Cape Town, July, 1942).
- Scholtz, G. D., *Europa en die Tweede Vryheidsoorlog, 1899-1902*, (Johannesburg, 1939).
- Stow, George W., *The Native Races of South Africa*, (London, 1905).
- Transvaal Native Affairs Department, *Short History of the Native Tribes of the Transvaal*, (Pretoria, 1905).
- Vallentin, dr. W., *Der Burenkrieg*, twee dele, (Leipzig, 1903).
- Vallentin, dr. W., *Meine Kriegserlebnisse bei den Buren*, (Berlin).
- Van der Walt, A. J. H., Wiid, J. A. en Geyer, A. L., *Geskiedenis van Suid-Afrika*, deel I, (Kaapstad, 1951).
- van Everdingen, dr. W., *De Oorlog in Zuid-Afrika*, eerste tijdvak, tweede druk, (Delft, 1911).
- van Zyl, dr. H. J., *Die Bakgatla van Mosëtla*, (Johannesburg, 1958).
- van Zyl, P. H. S., *Die Helde-album van ons Vryheidstryd*, (Johannesburg, 1944).
- Wilson, H. W., *With the Flag to Pretoria*, twee dele, (London, 1900).

(ii) **ONGEPUBLISEERDE**

Dr. W. J. Leyds—Archief: Nierstrasz, P. A., *Der Süd-Afrikanische Krieg, 1899-1902*, negentien dele, ('s-Gravenhage, 1905).

(iii) **PERIODIEKE PUBLIKASIES**

De Volksstem, 1898-1900.

De Rand Post, 1898-1900.

Die Huisgenoot, d.d. 6-9-1940 en 18-10-1940.

The Standard and Diggers News, 1899-1900.

The Star, 1899-1900.

II. ARGIVALE BRONNE

(a) **GEPUBLISEERDE**

(i) **AMPTELIKE**

TRANSVAALSE AMPTELIKE PUBLIKASIES:

De Locale Wetten der Zuid-Afrikaansche Republiek, 1890-1899.

BRITSE AMPTELIKE PUBLIKASIES:

Die volgende Blouboeke in verband met die Tweede Vryheidsoorlog: C.9518, C.9521, C.9530, Cd.18, Cd.35, Cd.43, Cd.261, Cd.264, Cd.369, Cd.420, Cd.457, Cd.458, Cd.495, Cd.520, Cd.524, Cd.547, Cd.582, Cd.821 en Cd.822.

(ii) *NIE-AMPTELIKE*:

Leyds, dr. W. J.: *Eenige Correspondentie uit 1899*, ('s-Gravenhage, 1919).
Leyds, dr. W. J.: *Tweede Verzameling (Correspondentie 1899-1900)*, *Derde Verzameling (Correspondentie 1900)* en *Vierde Verzameling (Correspondentie 1900-1902)*, ('s-Gravenhage, 1930-1934).

(b) *ONGEPUBLISEERDE*

TRANSVAALSE ARGIEFBEWAAARPLEK, PRETORIA

- Argief Eerste Volksraad (aangedui E.V.R.): E.V.R. 86: Kladnotulen Eerste Volksraad, A I: 7-5-1900 tot A II: 7-5-1900.
- Argief Staatssekretaris (aangedui S.S.): S.S. 8250-8320 : S.S. Oorlogstukke, 1899-1900. S.S. 2828 : S.S. Brieweboeke, 26-11-99 — 31-12-99.
- Argief Kommandant-generaal (aangedui K.G.): K.G. 333(1-10) — 336(1-4): Inkomende Telegramme, 15-10-99 — 2-12-99; K.G. 344(1-3): Inkomende Stukke, Briewe ens., 1-3-99 — 31-12-99; K.G. 345(1-5): Inkomende Stukke: A. Briewe, ens., 1-1-1900 — 10-5-1900, B. Diverse. Inkomende en Uitgaande Stukke, 1899-1900; K.G. 346(1-5) — 348(1-5) : Uitgaande Stukke, Telegramboeke, 11-10-99 — 16-1-1900; K.G. 352(1-3) : Uitgaande Stukke, Brieweboeke en Losse Kopieë van Briewe, 25-7-99 — 8-3-1900; K.G. 356(1-6) : Krygskommissariaat, A. Inkomende Briewe, 2-10-99 — 25-5-1900, B. Orders en Kwitansies, 29-9-99 — 9-9-1900.
- Dr. W. J. Leyds—Archief (aangedui L.A.): L.A. 709(1-6) — 714a : Oorlogstelegramme, 13-10-99 — 5-1-1900; L.A. 709/7 - 709/9: Kopieë van Oorlogstelegramme 12-10-99 — 27-3-1900; L.A. 765: Versamelde Stukke, Anglo-Boereoorlog: Staatskoerante, Oorlogsberigte, Proklamasies, Stukke i.s. Staatsartillerie, ens.; L.A. 781(1-3): Rapport van kapt. Ram en lt. Thomson in sake Anglo-Boereoorlog, dele VII - IX, 1899-1900; L.A. 782: Oorlogsdagboek van E. Boursse, 1899-1900; L.A. 784: Kopieë Oorlogsberigte, 1899-1900; L.A. 785(1-2): Kopieë Persberigte, „Minima De Malis”, 1899-1901; L.A. 787: Curiosa en Aantekeninge in verband met Anglo-Boereoorlog, 1899-1902; L.A. 788: Dr. Ten Siethoff: Rapport Betreffende de werking van de Conventie van Genève in de Zuid-Afrikaansche Oorlog, 1899-1902; L.A. 789: Koerantuitknipsels en Persberigte in verband met (a) Krygswet, (b) Onderhoud met dr. Leyds, (c) Skending deur Engeland van Bepalings Geneefse Konvensie, 1899-1902; L.A. 791-795 en 798: Koerantuitknipsels; L.A. 800 (A en B): Persberigte, Uitknipsels, Diverse, Koerante en Tydskrifte, 1899-1908.
- Colonial Office Foto Kopieë (aangedui F.K.): F.K. 214-429: Stukke in verband met Tweede Vryheidsoorlog.
- Dr. G. S. Preller-versameling (aangedui A 52): A 52:(13), Kommandante D. J. J. Breytenbach, H. S. Grobler, G. M. Swart, ens., 12-12-99 — 6-6-1902 en Veldkornette, 6-11-99 — 28-5-1901; A 52:(16), Diverse Oorlogsberigte, (a) Telegramme, 6-11-99 — 16-6-1900, (b) Perstelegramme, ens., 14-10-99 — 22-12-1901, (c) Te velde gedrukte oorlogsberigte, 9-6-1900 — 8-9-1900, (d) Vertaalde Oorlogsberigte, 14-10-99 — 8-5-1900; A 52: (18), Diverse Oorlogstukke, 1899-1902. A 52: (20), Dagboeke uit die Oorlog; A 52: (21), Krante en Kranteknipsels oor die Oorlog, (a) Ermelo Post, Mrt. 1901, (b) Jong Transvaal, Nov. 1901-Mei 1902, (c) De Zoutpansberg Wachter, 30-11-99 — 4-4-1901, (d) Kampkrummels (St. Helena), Jan. 1901, (e) De Krygsgevangene (St. Helena), Jan 1901-Apr. 1902, (f) Buitengewone Staatskoerant van die O.V.S., 27 Mrt.-18 Mei 1900, (g) Krante en Knipsels uit Krante en Tydskrifte re die Oorlog, 1899-1935. A 52: (22-25), Plakboek Engelse Boereoorlog, 1899-1902; A 52: (27), Oorlogsherinneringe en Ervaringe, (1) Ingekom by Land en Volk, 1903, (2) Ingekom by De Volksstem, 1905-25, (3) Ingekom by Ons Vaderland, 1931, (4) Meegedeel deur F. J. Bezuidenhout e.a., (5) Beskrywings van Veldslae, (6) Privaat Briewe, (Ingekom by Land en Volk, 1903); A 52:(28), Diverse Oorlogstukke, 28-11-99 — 9-7-1902; A 52: (29), Lewensketse (met foto's) van Transvaalse Krygsoffisiere e.a. gedurende die Oorlog (1899-1902).
- Prof. S. P. Engelbrecht-versameling (aangedui A 371): A 371:(36-38), Afdeling: Pres. Kruger, Inkomende Stukke, 1899-1902; A 371:(39-52), Afdeling: Pres. Kruger, Inkomende Oorlogstelegramme, 22-10-99—4-1-1900 en getikte afskrif-

te van telegramme, 1-12-99—31-12-99; A371:(88-91), Afdeling: Diverse, (3) Engelse-Boere-oorlog, 1899-1902, (a) Proklamasie Lord Roberts, (b) Govt. Relief Commission, (c) Koerantknipsels.

Dr. F. V. Engelenburg-versameling (aangedui A 140): A 140:(64-65), E. Diverse Dokumente, III Anglo-Boereoorlog; A 140:(66-67), E. Diverse Dokumente, III Anglo-Boereoorlog, Diverse Drukwerk. Die Huyser-skenking (aangedui A 951): A 951: f iii en 1 b. Joubertkolleksie (aangedui A 14): A 14: No. 28 en No. 2644-2824.

Mikrofilms: A 353 — A 375: War Office; A 488: Algemene Ryksargief, Den Haag, Legatie Zwitserland, no. 99, Bijsendere dossiers, III Over de oorlog in Zuid Afrika, October 1899 —, Misbruiken van Engelse zijde, pogingen tot interventie, 1900-1902; A497: Buitenlandse Sake Den Haag, Z.A. Oorlog, Verklaringen betreffende oorlogstoestand; neutraliteit; waarneming van belangen van Transvaalsche onderdanen in het Britsche Rijk; A 513: Ned. Dept. van Buitelandse Sake, (8) Kafferaanvallen Derdepoort, 5-12-1899, Handelingen der Britsche troepen, 19-1-1900; A 520: Collectie: Mev. B. Waszklewics-van Schilfgaarde; A 559: Versameling Militaire Attaché C. J. Asselbergs. A 574: Argief N.Z.A.V., Amsterdam.